

શ્રીગોપાલેશ્વર ચરનમાલા. ગ્રંથાંક ૬.

પુષ્ટિપાઠાવલિ.

ભાગ બીજો
સિદ્ધાંત.

ચોજક અને પ્રકાશક,
નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી કૅમ્. એ., એલ. એલ. બી
રાજકોટસદર.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૫-૦.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાષ્ટ્ર વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૧૫૧૭ વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ ગુપ્તિ ખાદ્યાવલિ

વિષય ૪૬૮૯૩

શ્રીગોકુલેશચંદ્રભટ્ટા. ગ્રંથાંક ૬.

પુષ્ટિપાઠાવલિ.

ભાગ બીજો.

સિદ્ધાંત.

દ્વારકા અને પ્રકાશક,
નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી.
એમ. એ., એલ. એલ. બી.
રાજકોટ સદર.

મૂલ્ય રૂ. ૦-૫-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય ૧૫૫૪૭
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
અનુક્રમણિકા.

પાઠ	વિષય.					પાનું.
૧	શ્રીમદ્ભલભાચાર્ય.	...	...	...	...	૧
૨	શ્રીમદ્દિગ્દેશપ્રભુ.	...	...	...	...	૮
૩	શ્રીમદ્ગોકુલનાથ.	...	...	...	...	૧૪
૪	આત્મનિવેદન.	...	...	...	...	૨૫
૫	પુષ્ટિમાર્ગીય સંસ્કાર	...	...	...	...	૩૦
૬	ગદ્યમંત્ર.	...	...	...	...	૩૪
૭	દોષનિવૃત્તિ.	...	...	...	...	૪૫
૮	અસમર્પિતત્યાગ.	...	...	...	...	૫૦
૯	ચિંતાત્યાગ.	...	...	...	...	૫૬
૧૦	ગૃહસ્થ ભક્તાનું આચરણ.	...	...	...	...	૬૭
૧૧	વિવેક.	...	...	...	...	૭૩
૧૨	ધૈર્ય.	...	...	...	...	૮૨
૧૩	આશ્રય.	...	...	...	...	૯૦
૧૪	શ્રીકૃષ્ણાશ્રય.	...	...	...	...	૯૭
૧૫	ભક્તિવૃદ્ધિપ્રકાર.	...	...	...	...	૧૦૬
૧૬	અન્યાશ્રયનિષેધ.	...	...	...	...	૧૧૧
૧૭	,	...	..	...	...	૧૧૮
૧૮	અનન્ય ભક્તિ.	...	...	...	...	૧૨૩
૧૯	ગોપિકાઓની અવન્યતા....	...	...	...	...	૧૩૦

પ્રસ્તાવના.

પુષ્ટિપાઠાવલિના પ્રથમ ભાગમાં પુષ્ટિની ઉત્પત્તિ તથા લક્ષણ જણાવવામાં આવ્યા છે. આ દ્વિતીય ભાગમાં પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંત સમજાવવા પ્રયાસ કરેલો છે.

સિદ્ધાંત સમજાવતા પહેલાં “પુષ્ટિમાર્ગાબ્જ માર્તંડ” શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત આપેલું છે. તેઓશ્રીના યશસ્વી કુમાર શ્રીમદ્વિદ્યેશ્વરપ્રભુ અને પૌત્ર શ્રીમદ્દગોકુળનાથનાં જીવનચરિત પણ આપેલાં છે.

આ માર્ગમાં મુખ્ય સંસ્કાર આત્મનિવેદન અથવા બ્રહ્મસંબંધ છે. બ્રહ્મસંબંધ ગદ્યમંત્ર લેવાથી થાય છે. બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી જીવના સર્વદોષની નિવૃત્તિ થતાં તેને ભગવાનની ભક્તિ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મસંબંધ લેનાર ભક્તે અસમર્પિત વસ્તુનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વથા સદા ભક્તનું શ્રેયજ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખી કોઈ પ્રકારની કદાપિ ચિંતા કરવી જોઈએ નહિ.

ગૃહસ્થ વૈષ્ણવે કેવું અઃચરણ કરવું જોઈએ તે પાઠ ૧૦ માં આપેલું છે. વૈષ્ણવે વિવેક, ધર્મ અને પ્રભુનો આશ્રય રાખવા જોઈએ. પોતાનો પ્રભુ ઉપરનો પ્રેમ નિરંતર વૃદ્ધિ પામે તે માટે પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

વૈષ્ણવોએ બે વસ્તુનો સદા ત્યાગ કરવો જોઈએ (૧) અસમર્પિત વસ્તુ કદાપિ લેવી ન જોઈએ. (૨) શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુ વિના અન્ય કોઈનો કદાપિ આશ્રય કરવો જોઈએ નહિ. અનન્યતા આ માર્ગમાં

મુખ્ય છે. અનન્ય ન હોય તે પુષ્ટિમાર્ગીય હોઇ શકે જ નહિ. વ્યભિ-
ચારિણી સ્ત્રી ઉપર પતિની કૃપા કદાપિ હોઈ શકેજ નહિ. લોકમાં
સ્ત્રી પોતાનો વ્યભિચાર પોતાના પતિથી કદાચ છૂપાવી શકે, પરંતુ
પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ સર્વજ્ઞ હોવાથી ભક્ત પોતે કરેલો અન્યાશ્રય તેમનાથી
કદાપિ છૂપાવી શકે તેમ નથી. આ માર્ગમાં અન્યાશ્રયથી કાગળથી
દૂર રહેવાની ધણીજ આવશ્યકતા હોવાથી ૧૬ તથા ૧૭ એ પાઠમાં
અન્યાશ્રય નિષેધનું વિવેચન કરેલું છે પછી અનન્ય ભક્તિનું નિરૂપણ
કરી ગોપિકાઓની ઉત્તમ અનન્યતા દર્શાવવા પ્રયાસ કરેલો છે.

ઉપર જણાવેલ પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાંતોનું આ ખીન્ન ભાગમાં
નિરૂપણ કરેલું છે. આ માર્ગના સર્વ સિદ્ધાંતોનો આમાં સમાવેશ
થાય છે એમ કહેવાનો આશય નથી, પરંતુ મુખ્ય સિદ્ધાંતો અહિં
આપેલા છે. ગ્રંથનું કદ ધાર્યા કરતાં વધારે વધી જવાથી કેટલાક
વિષયો મૂકી દીધા છે.

આ ગ્રંથ વૈષ્ણવોને આ માર્ગના સિદ્ધાંત સમજવામાં ઉપયોગી
થશે તો આ પ્રયાસ સાર્થક થયો ગણાશે.

રાજકોટ સદર.
શ્રી. શુક્લ ૧૧
સંવત ૧૯૮૬

} નાનુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી.

પુષ્ટિપાઠાવલિ.

ભાગ બીજો.

સિદ્ધાંત.

પાઠ ૧. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય.

પુષ્ટિમાર્ગ સર્વ માર્ગોમાં ઉત્તમ છે. પરબ્રહ્મ પુરુ-
ષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણમાં સુદૃઢ સર્વથી અધિક પ્રેમ પરમાનંદ-
પ્રાપ્તિનું સાધન છે. આ માર્ગના દર્શક અથવા પ્રવર્તક
કેણુ એ જાણવાની આકાંક્ષા થાય તે સ્વાભાવિક છે.

હાલમાં કલિકાલને લીધે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી વિદ્વા-
નોની દષ્ટિ પણ છવાઈ ગઈ છે તેથી તેઓને પણ પ્રાકૃત
ધર્મ રહિત, અપ્રાકૃત સર્વ ધર્મના આધાર તરીકે વેદ જેનું
નિરંતર ગાન કરે છે તેવા, શુદ્ધ સાકાર પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણના
માહાત્મ્યનું જ્ઞાન નથી એમ જોઈ, પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે દૈવ જીવો
પર દયા કરી પોતાના શ્રીમુખવચનથી પોતાનું માહાત્મ્ય
તેઓને જણાવવા આનંદમાત્ર આદિદૈવિક અગ્નિરૂપ પોતાના
મુંખારવિંદનો ભૂતલ ઉપર પ્રાદુર્ભાવ કર્યો.* આ ભગવન્મુ-

ખારવિંદ અગ્નિસ્વરૂપ તે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય. શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યનું ચરિત ઘણા ગ્રંથોમાં આપેલું છે, અને તેમાં ઘણો ફેરફાર પણ જણાય છે. તેથી પ્રાચીન કલ્લોલ ગ્રંથને અનુસરી અહિં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું ચરિત સંક્ષેપથી લખીએ છીએ.

આંધ્ર દેશમાં કાંકરકુંભ નામની નગરી છે. તેમાં ગંગાધર ભટ્ટ નામે વિદ્વાન્ પ્રાહ્મણ રહેતા હતા. તે સોમયજ્ઞ કરતા. તેમને ગણપતિભટ્ટ નામનો પુત્ર હતો. ગણપતિભટ્ટના પુત્ર લક્ષ્મણભટ્ટ થયા. લક્ષ્મણભટ્ટને સદ્ગુણી વિષ્ણુવ્રતપરાયણ, ધર્મપરાયણ સાધ્વી પત્ની એલ્લમ્મા નામની હતી. લક્ષ્મણભટ્ટ પોતાના સખતીય પ્રાહ્મણો સાથે પ્રયાગમાં વાસ કરવાની ઇચ્છાથી કાંકરકુંભથી નીકળ્યા. માર્ગમાં સંવત્ ૧૫૨૯ ના વૈશાખ (ગુજરાતી ચૈત્ર) વદ ૧૧ ના રોજ ચંપારણ દેશમાં ભીમરથી નદીના તટે ચોડા ગામમાં લક્ષ્મણભટ્ટના પત્નીને પુત્રનો પ્રસવ થયો. પછી લક્ષ્મણભટ્ટ પર્યટણ કરતાં ગંગા યમુનાના સંગમ ઉપર પ્રયાગ પહોંચ્યા અને ત્યાં પત્ની સાથે રહેવા લાગ્યા. વખત જતાં તેમણે પોતાના પુત્ર શ્રીવલ્લભને ઉપનયન કર્યું. પછી ચોડા વખતે તેમણે દેહનો ત્યાગ કર્યો.

પછી શ્રીવલ્લભ કાશી ગયા અને ત્યાં વેદો, સ્મૃતિ, શાસ્ત્ર, આગમ, પુરાણ, ઇતિહાસ અને વિવિધ ભાષ્યોને અભ્યાસ કર્યો, અને પછી શ્રીગોકુલ પદાર્યા અને કાલિ-

ન્દીમાં સ્નાન કર્યું. પછી તે શ્રીગોવર્ધનનાથના દર્શન કરવા શ્રીગોવર્ધન પધાર્યા અને ત્યાં આનૌર ગામમાં સધૂ બ્રાહ્મણને ઘેર જઈ શ્રીગોવર્ધનધરની તપાસ કરી. શ્રીગોવર્ધનધર મળતાં ત્યાં તેમની સેવા કરતાં શ્રીવલ્લભ ચાર માસ રહ્યા, અને ત્યાંના લોકોને સેવાપ્રકાર શીખવ્યો. પછી તેમણે દ્વાદશાવની યાત્રા કરી, અને શ્રીગોકુલ જઈ જન્માષ્ટમીનો મહોત્સવ કર્યો. કાર્તિક શુદ્ધ ૧ ના રોજ શ્રીગોવર્ધન જઈ અન્નકૂટ ઉત્સવ કર્યો અને શ્રીમદ્ભાગવતની પારાયણ કરી. પછી તે અડેલ પધાર્યા અને આમાન્ય રીતે અડેલમાંજ રહેતા.

પછી શ્રીવલ્લભ કુરુક્ષેત્ર પધાર્યા. ત્યાં ભાગવત પંડિત રામાનંદે ભાગવતનો અર્થ કર્યો તેનો નિરાસ કરી પુષ્ટિ-માર્ગ પ્રકટ કર્યો. શ્રીમદ્વલ્લભે નીચેના ગ્રંથો લખ્યા છે.

૧ ચતુઃશ્લોકી.	૧૨ નવરત્ન.
૨ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય.	૧૩ ભક્તિ સિદ્ધાંત.
૩ વિવેકધૈર્યાશ્રય.	૧૪ ભક્તિવર્ધિની.
૪ જલલેહ	૧૫ શ્રીપુરૂષોત્તમસહસ્રનામ.
૫ પુષ્ટિપ્રવાહમર્યાદાલેહ.	૧૬ અણુભાષ્ય.
૬ સેવાશ્લ.	૧૭ મધુરાષ્ટક.
૭ સિદ્ધાન્તમુક્તાવલિ	૧૮ પંચશ્લોકી.
૮ નિબંધ.	૧૯ નામાવલી.
૯ ચમુનાષ્ટક.	૨૦ સુખોદિની.
૧૦ નિરાપલક્ષણ.	૨૧ અંતઃકરણબોધ.
૧૧ બાલબોધ.	૨૨ સંન્યાસનિર્ણય.વિગેરે.

કાશીમાં પ્રભુની પ્રેરણાથી દેવનભટ્ટે શ્રીવલ્લભને
 “ મારી કન્યા અહણુ કરો, ” એવી વિશ્વસિ કરી. શ્રીવ-
 લ્લભે તે સ્વીકારી અને લગ્ન કર્યાં, પછી પૃથ્વી પવિત્ર
 કરવા શ્રીવલ્લભે પરિક્રમા આરંભી. જૂદા જૂદા નગરોમાં
 જે વાદ કરવા આવ્યા તેમને વાદમાં જીત્યા, શંકરના મા-
 યાવાદનો નિરાસ કરી ઉત્તમ બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કર્યું, અને
 શ્રીકૃષ્ણની ઉત્તમ પુષ્ટિભક્તિ માર્ગમાં લોકોનો પ્રવેશ કરા-
 વ્યો. સર્વ વિદ્વાનોનો મદ દૂર કરવા કાશી પધારી પત્રાવ-
 લંબન લખ્યું, ૨૭ દિવસ વાદ કરી સર્વ માયાવાદીઓને
 હરાવ્યા, અને શ્રુતિ યુક્તિ વિગેરે પ્રમાણથી સાકાર પુરૂષો-
 ત્તમનું પ્રતિપાદન કર્યું.

પછી શ્રીવલ્લભ દક્ષિણમાં વિધાનગર પધાર્યા. ત્યાં
 વિધાનગરમાં માયાવાદીઓને સહેલથી હરાવ્યા. તેથી સંતુષ્ટ
 થઈ ત્યાંના રાજા કૃષ્ણરાયે તેમનો સુવર્ણાભિષેક કર્યો.
 અભિષેકવાળું સુવર્ણ સ્નાનજલ તુલ્ય હોવાથી શ્રીવલ્લભે
 તેનો અંગીકાર ન કર્યો. તેથી રાજાએ વિશેષ પ્રસન્ન થઈ
 તેથી પણ અધિક સુવર્ણ શ્રીવલ્લભના ચરણકમલમાં ધર્યું.
 ત્યાંથી પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરતાં શ્રીરંગનાથ વિગેરે ધામમાં થઈ
 શ્રીવલ્લભ મથુરા થઈ શ્રીગોવર્ધન પધાર્યા. અને ત્યાં શ્રીગો-
 વર્ધનનાથની સેવાનો પ્રકાર શીખવ્યો. ત્યાંથી શ્રીગોકુલ
 પધાર્યા. ત્યાં પ્રભુની ભક્તિ અને પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કરતાં
 કેટલાક દિવસ રહ્યા પછી આવણુ શુક ૧૧ ના રોજ

મધ્યરાત્રિએ સાંક્ષાત ભગવાને પ્રકટ થઈ તેમને જે આજ્ઞા કરી તેનું નિરૂપણ શ્રીવલ્લભે ‘સિદ્ધાન્તરહસ્ય’ ગ્રંથમાં કર્યું છે. પછી શ્રીવલ્લભ કુરૂક્ષેત્ર અને ખીન્ન તીર્થોમાં થઈ બહારી પધાર્યા. ત્યાં પુષ્ટિમાર્ગનો પ્રકાશ કર્યો. ત્યાં ઉદ્ભવ સાથે તેમનો સમાગમ થયો. પછી વ્યાસાશ્રમમાં વ્યાસજી સાથે સમાગમ તથા કથા થઈ, ત્યાં શ્રીભાગવત ઉપર સુખોદિની લખ્યાનું શ્રીવલ્લભે વ્યાસજીને કહ્યું અને વામવાહુકૃતવામ-કપોત્તી x શ્લોકપરની સુખોદિની વ્યાસજીને સંભળાવી. તેથી વ્યાસજી ઘણું પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું કે “પ્રભો ! આ ગ્રંથના પ્રકાશમાં હું નિમિત્તમાત્ર છું, પરંતુ તેના રસના દાતા તો આપ છો.” પછી શ્રીવલ્લભ શૂકરક્ષેત્ર પધાર્યા. એ પ્રમાણે ત્રણ વર્ષ અને કેટલાક માસ પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા કરી કાશી પધાર્યા અને પોતાના સાસરાને ઘેર ગયા. ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યા. ત્યાંથી પારિખર્ડ સાથે પોતાના પત્ની શ્રીમહાલક્ષ્મી અથવા અક્ષાજીને લઈ પોતાના ઘેર અડેલ પધાર્યા. આ પ્રમાણે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણાના ત્રિપથી શ્રીવલ્લભે સર્વ પંડિતોને હારાવી દિગ્વિજય કર્યો, પૃથ્વી પવિત્ર કરી, શ્રીકૃષ્ણની સદ્ભક્તિ પુષ્ટિભક્તિનો પ્રચાર કરી તેમાં જીવોનો પ્રવેશ કરાવ્યો, હુવદિને મૂલથી ઉખેડી બ્રહ્મવાદનું સ્થાપન કર્યું.

શ્રીવલ્લભાચાર્યની પાઠુકાને ન નમવું એ મોટો પ્રમાદ મોટો બ્રમ છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રમાં શ્રીવિકૃલપ્રભુએ કહ્યું છે તેમ દૈવ જીવેનો ઉદ્ધાર કરવા શ્રીપુરૂષોત્તમે પોતાના મુખારવિંદનું પ્રાકટ્ય કર્યું તેજ શ્રીવલ્લભ છે. શ્રીવલ્લભે અલૌકિક સૂક્ષ્મ મધુર અર્થ પ્રકટ કર્યા તેથી કવિઓ તેમને ‘અગ્નિ’ * પણ કહે છે. શ્રીવલ્લભને આનંદમય લીલાના સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ પણ કહે છે. તેથીજ શ્રીવિકૃલે શ્રીવલ્લભા-ષ્ટકમાં કહ્યું છે કે “વસ્તુતઃ કૃષ્ણજ છે.” શ્રીમુખોદિની, નિબંધ, ભક્તિવર્ધિની, અંતઃકરણબોધ, નવરત્ન, વિવેકધૈ-ર્યાશ્રય, શ્રીકૃષ્ણાશ્રય અને ખીજા શ્રીવલ્લભે કરેલા અથો સંસાર-સાગર તરવામાં નૌકારૂપ છે. વેદ, પુરાણ અને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં જે પુષ્ટિમાર્ગ ગૂઢ હતો તે શ્રીવલ્લભે પ્રકટ કર્યો અને મર્યાદામાર્ગથી તેનું વૈલક્ષણ્ય સ્ફુટ કર્યું, અને પુષ્ટિમાર્ગનો મહિમા સ્પષ્ટ દેખાડ્યો.

પછી કેટલાંક કાલે શ્રીઅક્ષાજીને ચરણાદ્રિમાં ગર્ભ રહ્યો. સંવત્ ૧૫૭૨ ના પોષ વદ ૯ ના રોજ મધ્યાહ્ને શ્રીમંદ્વિકૃલનાથનો પ્રાદુર્ભાવ થયો.

ઉપર પ્રમાણે કલ્પલોલમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું જીવન-ચરિત છે. બ્યારાના ગોપાલદાસભાઈએ પ્રાકટ્ય સિદ્ધાંત અંથ

* શ્રીવલ્લભ પોતે અગ્નિ હોવાનું જણાવે છે. જૂઓ તત્ત્વદીપ પ્રકાશના પ્રારંભનો શ્લોક ૩. શ્રીમદ્ભાગવત પ્રથમ સ્કંધ મુખોદિની ઝરિકા ૫ વિગેરે.

લખ્યો છે તેમાં કેટલુંક વિશેષ વર્ણન પણ કરેલું છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે કાશીમાં ભટ્ટાચાર્ય વિદ્યાવિલાસ પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરેલો, અને પ્રથમ હરસરાણી ક્ષત્રાણીને શરણે લીધેલા. તેમના સેવક કૃષ્ણદાસમેધન પોતાના જૂના ગુરુ પાસે ગએલા તે વખતે જૂનાગુરુએ ‘તે’ બીજો ગુરુ કર્યો’ એમ ઠપકો આપ્યો. કૃષ્ણદાસે કહ્યું “મારા ગુરુ તમેજ છો. અને તમો ગુરુના પ્રભાવથી હું પુરુષોત્તમ પામ્યો છું.” તેણે પૂછ્યું ‘શ્રીવદ્વલભાચાર્ય પુરુષોત્તમ છે એમ તે’ શાથી જાણ્યું?’ કૃષ્ણદાસે કહ્યું ‘દિવ્ય આપું’. એમ કહી કૃષ્ણદાસે જાજ્જવલ્યમાન અગ્નિ ખંને હાથમાં લીધો અને તેને શીખંડ હોય તેમ બે ઘડી સુધી હાથમાં રાખ્યો. પછી તેના જૂના ગુરુએ તે મૂકી દેવરાંચો.

શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના જયેન્દ્ર પુત્ર શ્રીગોપીનાથજીનો જન્મ સંવત્ ૧૫૭૦ ના આસો શુદ્ધ ૧૦ ના રોજ થયો હતો. સંવત્ ૧૫૭૨ ના પોષ (ગુજરાતી માગશર) વદ ૬ ના રોજ શુક્રવારે સૂર્યોદય પછી ૨૧ ઘડી ૨૫ પહે શ્રીવિકૃલ્લનાથજીનું પ્રાકટય થયું. પછી તત્ત્વાર્થદીપ નિગંધ શ્રીઆચાર્યજીએ લખ્યો અને શ્રીમદ્ભાગવત સ્કંધ ૧-૨-૩ ઉપર શ્રીસુબોધિની લખ્યાં. પછી દશમસ્કંધ ઉપર શ્રીસુબોધિની લખી. નિકટ પધારવા આજ્ઞા થઈ, તેથી દશમસ્કંધ સુબોધિનીનો પ્રારંભ કર્યો. શ્રીવિકૃલ્લનાથજીનાં લગ્ન કરી શ્રીઆચાર્યજી શ્રીગોકુળ થઈ મધુપુરી પધાર્યાં. ત્યાં બીજીવાર નિકટ

ગમનની આજ્ઞા થઈ. પછી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે અડેલ પધારી દશમસ્કંધના શ્રીસુબોધિની પુરાં કર્યા, અને એકાદશસ્કંધના પ્રારંભ કર્યો. એટલામાં ત્રીજીવાર નિકટ પધારવાની આજ્ઞા થઈ. પછી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે અંતઃકરણપ્રબોધ ગ્રંથ લખ્યો અને પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય શ્રીવિકૃલ્લપ્રભુને સોંપ્યું અને પોતે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યો. સંવત ૧૫૮૭ ના અષાઠ શુક્ર ૩ ના રોજ ૫૮ વર્ષ ૨ માસ ૭ દિવસ ભૂતલ ઉપર વિરાજી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પ્રભુ સમીપ વાસ કર્યો.

પાઠ ૨. શ્રીમદ્વિકૃલ્લેશપ્રભુ.

શ્રીમદ્વાચાર્યચરણને જે પુત્ર હતા. ૧ શ્રીગોપીનાથજી ૨ શ્રીમદ્વિકૃલ્લેશ. શ્રીગોપીનાથજી વિષે આ માર્ગમાં કંઈ વિશેષ જણાયું નથી. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે શ્રીઠાકુરજી સમીપ વાસ કર્યો ત્યારે પણ આ ઉલય પુત્રો સમીપ હતા; પરંતુ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય શ્રીમદ્વિકૃલ્લેશપ્રભુનેજ સોંપ્યું હતું.

શ્રીમદ્વિકૃલ્લેશપ્રભુને પ્રભુચરણ પણ કહે છે. તેમનું પ્રાકટ્ય સંવત ૧૫૭૨ ના માગશીર્ષ (વ્રજ પૌષ) વદ ૯ શુક્રવારે હસ્ત નક્ષત્રમાં શોભનયોગમાં તૈતિલ કરણમાં સૂર્યોદય પછી ૨૧ ઘડી ૨૫ પલે થયું હતું. તેમને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે ચરણાટમાં યજ્ઞોપવિત આપ્યું અને વારાણસીમાં માધવ સરસ્વતીને ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરવા મૂક્યા.

વિશ્વનાથભટ્ટ અને તેમના પત્ની લલ્લાનીની કન્યા શ્રીફલિમની સાથે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે તેમનો વિવાહ કર્યો. શ્રીમદ્વાચાર્ય-ચરણને પ્રભુ સમીપ પધારવાની આજ્ઞા થતાં તેમણે પોતાના કંઠની માલા શ્રીમદ્વિકૃલેશને પહેરાવી અને આજ્ઞા કરીકે માર્ગનો સિદ્ધાંત તથા સંદેહ પદ્મનાભદ્રાસને પૂછ્યો.

શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીમદ્વિકૃલપ્રભુ અડેલમાં રહી સેવા કરતા. ત્યાં જે પંડિતો વાદ કરવા આવ્યા તેમનો તેઓશ્રીએ પરાજય કર્યો. અહિં હરિવંશજી ક્ષત્રિય શરણે આવ્યા.

શ્રીમદ્વિકૃલેશને શ્રીફલિમનીજીથી નવ પુત્ર અને નવ પુત્રીઓ થયાં. ત્રણ પુત્રોએ બાલ્યાવસ્થામાંજ લીલા કરી અને શ્રીફલિમનીજીએ ગદામાં લીલા કરી ત્યારે માત્ર ચારજ પુત્રીઓ રહ્યા હતા. બાકીના છ પુત્ર અને ચાર પુત્રીઓનાં નામ નીચે પ્રમાણે.—

૧ શ્રીગિરિધરજી પ્રાકટય સંવત્ ૧૫૯૭ કાર્તિક શુક્ર ૧૨

૨ શ્રીગોવિંદરાયજી „ સંવત્ ૧૫૯૬ કાર્તિક વદ ૮

૩ શ્રીબાલકૃષ્ણજી „ સંવત્ ૧૬૦૬ ભાદ્રપદ વદ ૧૩

૪ શ્રીગોકુલનાથજી (શ્રીવલ્લભ) સંવત્ ૧૬૦૮ માગશીર્ષ

શુક્ર ૭

૫ શ્રીરઘુનાથજી „ સંવત્ ૧૬૧૧ કાર્તિક શુક્ર ૧૨

૬ શ્રીચંદ્રનાથજી „ સંવત્ ૧૬૧૩ ચૈત્ર શુક્ર ૬

૧ શોભાજી

૩ કમલાજી

૨ ચમુનાજી

૪ દેવકીજી

આ સિવાય પદ્માવતીવહુલથી સત્તમ પુત્ર શ્રીધન-
રથામજીનું પ્રાકટ્ય સંવત્ ૧૬૨૮ કાર્તિક વદ ૧૩ ના રોજ
થયું હતું.

સંવત્ ૧૬૧૫ ચૈત્ર શુદ્ધ ૬ શુક્રવારે શ્રીગોકુલનાથજીને
ઉપવીત દીધું. ત્યારપછી શ્રીમદ્વિકૃલેશપ્રભુ અડેલથી
દ્વારકા પધાર્યા. દ્વારિકાથી પાછા અડેલ પધારી કણ્ઠાટકના
ઉપાધ્યાય નારાયણભટ્ટને બાલકોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા
રાખ્યો. સંવત્ ૧૬૧૬ પોષ વદ ૧૩ શ્રીમદ્વિકૃલેશ પોતાની
સાથે શ્રીરૂકિમનીજી, શોભાજી અને ગિરિધરજીને લઈ જગ-
ન્નાથપુરી પધાર્યા. ત્યાં રથોત્સવ કરી પાછા અડેલ પધાર્યા.

અડેલમાં બુધનો તારો પીત ઉગ્યો તેથી શ્રીમત્પ્રભુ-
ચરણે જળયું કે અહિં ઉપદ્રવ થશે. એવામાં અકબરના
સેનાપતિ સાથે અડેલના રાજાને યુદ્ધ થયું અને ગામમાંથી
સર્વે નાસવા માંડ્યું. શ્રીમદ્વિકૃલેશપ્રભુ સહકુટુંબ અકબર-
પુર થઈ ખઠક પધાર્યા. ત્યાંથી રાજા રામચંદ્રના ગામ વાંઘા
પધાર્યા. રાજા રામચંદ્રે સામા આવી શ્રીમત્પ્રભુચરણને
વાંઘા પધરાવ્યા. ત્યાંથી શ્રીમત્પ્રભુચરણ સંવત્ ૧૬૧૯ માં
રાણી દુર્ગાવતીને ગામ ગઢા પધાર્યા.

અહિં શ્રીમત્પ્રભુચરણે જગન્નાથપુરીની પેઠે ૧૬ પાયા-
નો મોટો રથ કરાવ્યો અને ઘણા વૈભવથી આષાઢ શુદ્ધ ૧
પુષ્ય નક્ષત્રમાં રથોત્સવ કર્યો. અહિં રાણી દુર્ગાવતીને ઘેર
શ્રવણસે પદ ગાયાં તેથી પ્રસન્ન થઈ શ્રીમત્પ્રભુચરણે પોતાની

હગલી તેને આપી. પછી તે અકબર પાસે ગયો અને ત્યાં બીરબલ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો.

ગઢામાં શ્રી રૂકિમનીજીએ લીલા કરી. શ્રી મત્પ્રભુચરણને પુનઃવિવાહ કરવા ઇચ્છા નહતી, પરંતુ રાણી દુર્ગાવતીના અત્યાચ્છથી કૃષ્ણરાયની કન્યા પન્નાવતીજી સાથે સંવત ૧૬૨૦ વૈશાખ શુદ્ધ ૩ના રોજ ગોરજ સમયે લગ્ન કર્યું.

ગઢામાં શ્રીમત્પ્રભુચરણ ત્રણ વર્ષ વિરાજ્યા. પછી ત્યાંથી અકબરપુર પધાર્યા ત્યાંથી ઠેરતા અને મહાવન થઈ સંવત ૧૬૨૨ શ્રાવણ વદ ૨ નારોજ શ્રીગોકુલ પધાર્યા.

શ્રીગોકુલમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જે ઠેઠામાં નિવાસ કરતા તેમાંજ શ્રીમત્પ્રભુચરણ રહ્યા. ત્યાંથી શ્રીવલ્લભ સાથે

મત્પ્રભુચરણ ગોવર્ધનપૂજા કરવા પધાર્યા. શ્રીગોવર્ધનનાથજી સામા પધાર્યા. ત્યાં જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ કર્યો. ગોકુલમાં તે હરમ્યાન શ્રીગિરિધરજીને મહાવનના લોભીઆઓ સાથે તકરાર થવાથી શ્રીમત્પ્રભુચરણ શ્રીગોકુલથી મથુરા કપુર ક્ષત્રિયની હવેલીમાં પધાર્યા. અહિં છિત્સ્વામી જોડું શ્રીકલ દ્વર્ધ ચેષ્ટા કરવા આવેલ તે શ્રીકલ શ્રીમત્પ્રભુચરણે તેમની પાસે તરત ફેડી તેમાંથી કાચું દુધ તથા મુંદર ફોપડ કાઢ્યું. તેથી તે શરણે આવી પાસે રહેવા લાગ્યા અને કીર્તન કરતા.

સંવત ૧૬૨૩માં શ્રીમત્પ્રભુચરણ દ્વારકા પધાર્યા. તે ગુજરાતમાં વિરાજતા હતા ત્યારે શ્રીનાથજી માધ વદ ૭ ના

રોજ ગોવર્ધનથી મથુરાજી પધાર્યા ને ત્યાં બે માસ એકવીસ દિવસ વિરાજી નૃસિંહ ચતુર્દશીના રોજ શ્રીગોવર્ધન પધાર્યા.

સંવત ૧૬૨૪ જેઠ (વ્રજ અષાઢ)વદ ૨ ના રોજ શ્રીમત્પ્રભુ ચરણે શ્રીવલ્લભનું લગ્ન વેણુલદ્વની પુત્રી શ્રીપાર્વતીજી સાથે મથુરાજીમાં ઘણા વૈભવથી કર્યું.

મથુરાના પ્રાદ્યક્ષેા શ્રીમત્પ્રભુચરણના વૈભવને લીધે તેમનો દ્વેષ કરી તકરાર કરવા મંડયા અને ગોકુલના ચોધરી-આએ તેમને શ્રીગોકુલ પધારવા વિનતિ કરી, તેથી સંવત ૧૬૨૮ માઘ વદ ૭ ના રોજ શ્રીમત્પ્રભુચરણે શ્રીગોકુલમાં અચલ વાસ કર્યો. ત્યાં જલધર કૂલધર, તોષાલંડાર. ગોશાલા, અશ્વશાલા વિગેરે અંધાવ્યા.

શ્રીમત્પ્રભુચરણે શ્રીગોકુલેશાષ્ટક, ભક્તિહંસ, ભક્તિહેતુ, વિદ્વન્મંડન, વિહારરસ, ઉલ્લાસ, વ્રતચર્યા, દાનલીલા, ગુપ્ત-રસ, લલિતત્રિલંગ, ઉદ્બોધ, સ્વામિનીસ્તોત્ર સ્વામિન્યષ્ટક, કૃષ્ણપ્રેમામૃત, શ્રીવલ્લભાષ્ટક, સર્વોત્તમસ્તોત્ર, ટિપ્પણી, ભાવ-રસ બોધિની, પ્રેમામૃત વિવરણ, ગીતાતાત્પર્ય, મુક્તિતાત્પર્ય; પદ્મદી, પ્રબોધ વિગેરે ગ્રંથો લખ્યા છે. રાજલોગાર્તિકાર્યા, સંધ્યાર્તિકાર્યા, શન્યાર્તિકાર્યા વિગેરે સેવોપયોગી ગ્રંથો પણ લખ્યા છે. પ્રહસ્યસૂત્રના છેલ્લા દોઢ અધ્યાયનું લાખ્ય પણ શ્રીમત્પ્રભુચરણે લખેલું છે.

શ્રી ગોવર્ધન નાથજીની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રીમત્પ્રભુચરણે સંવત ૧૬૩૦માં સત્યનામંદિર તથા જગમોહન કરાવવાનો

પ્રારંભ કર્યો. આ કાર્ય માટે શ્રીવલ્લભને ગોવર્ધન રાખ્યા પછી મંદિર પૂર્ણ થતાં મુહૂર્ત બેવરાવી શ્રીનાથજીને ત્યાં પધરાવ્યા.

શ્રીમત્પ્રભુચરણ દ્વારકાના મિષથી છ વાર ગુજરાત પધાર્યા. (૧) પ્રથમ અડેલથી ગુજરાત પધાર્યા (૨) સંવત ૧૬૧૩માં પુનઃઅડેલથી પધાર્યા (૩) સંવત ૧૬૧૬માં ગઢાથી પધાર્યા (૪) સંવત ૧૬૨૩માં મથુરાથી પધાર્યા. (૫) સંવત ૧૬૩૧માં શ્રીગોકુલથી પધાર્યા. (૬) સંવત ૧૬૩૮માં પધાર્યા.

એક સમય શ્રીમત્પ્રભુચરણે શ્રીગોકુલમાં ધણીઝોરના કેશવજીની અને ખંભાતના જીર્ણભાઈને બોલાવી ગુજરાતના વૈષ્ણવોને સાથે લઈ પોતાના દેશ વિદાય થવાની આજ્ઞા કરી. પછી શ્રીવલ્લભને બોલાવી શ્રીનવનીતપ્રિયાજી સોંપ્યા અને ‘ શ્રીધનશ્યામ તુમેરી ગોદ હે; ઈનકી રક્ષા સર્વદા તુમ કરીઓ ’ એવી આજ્ઞા કરી, શ્રીગિરિધરજી તથા શોભાજીને સાથે લઈ શ્રીજીદ્વાર પધાર્યા. સમય ઉપર શ્રીવલ્લભને ગોકુલથી બોલાવ્યા, અને પર્વત ઉપર જઈ, નિજમંદિરમાં જઈ, શ્રીનાથજી તથા સ્વમાર્ગીય ગ્રંથો શ્રીવલ્લભને દર્શાવી, ‘ ચહુ તુમેરી વસ્તુ હે ઝોર તુમકુ સખ સોંપત હું ’ એમ કહ્યું. પછી પર્વત નીચે પધારી પોતાના કંઠની માલા શ્રીવલ્લભને પહેરાવી તથા પોતાની પાઘ બંધાવી, પોતાની પાસે બેસારી લોજન કરાવ્યું અને પછી શ્રીગોકુલ વિદાય થવા આજ્ઞા કરી. મુકુન્દદાસને તેમને શ્રીગોકુલ પહોંચાડવા મોકલ્યા. પછી

શ્રીગિરિધરજીને પાસે જોલાવી “ રોવત કાઢિંકું. માર્ગપ્રણીત પ્રકારકી રક્ષા શ્રીવલ્લભ કરેંગે, જ્યાર યાહી વર્ષમે’ ઉતકે ઘર પુત્ર હોયગો તાકો નામ શ્રીગોપાલ ધરીઓ ” એમ કહ્યું. પછી શ્રીમત્પ્રભુચરણે બે પત્ર લખ્યા. એક પત્રમાં સર્વ પુત્રોને શિક્ષા આપી અને ‘ મેરો કહ્યો માનો તો લૌકિક અરૂં અલૌકિક બે કરો સો શ્રીવલ્લભકે પૂછી કે કરીઓ ’ એમ લખ્યું. બીજા પત્રમાં પોતાની પાછલ ઉત્તરક્રિયા કેમ કરવી તે લખ્યું. ઉભય પત્ર ગાદી તલે રાખ્યા, અને ગાયો ખરિકમાં આવી ત્યારે લીલા કરી. સંવત ૧૬૪૨ પોષ (વજ-માઘ) વદ ૭. ઉભય પત્રો શ્રીગિરિધરજીએ પોતાની પાસે રાખ્યા.

પાઠ ૩. શ્રીગોકુલનાથ.

શ્રીમદ્વિકુલપ્રભુના સાત પુત્રોમાં ચતુર્થ પુત્ર શ્રીગોકુલનાથ સર્વથી વિશેષ પ્રતાપી હતા. શ્રીમદ્વિકુલપ્રભુએ તેમને શ્રીનાથજી તથા સ્વમાર્ગીય ત્રથો દર્શાવી ‘ યહ તુમેરી વસ્તુ હે જ્યાર તુમકુ સબ સોંપત હું ’ એમ કહી, નીચે પધારી પોતાના કંઠની માલા તેમને પહેરાવી પોતાની પાદ જંઘાવી વિગેરે ગયા પાઠમાં કહેલ છે. શ્રીમદ્ગોકુલનાથ વિશેષ પ્રતાપી હોવાથી તેમનો વૃતાંત આ પાઠમાં આપવામાં આવે છે.

શ્રીગોકુલનાથજીનું પ્રાકટ્ય સંવત ૧૬૦૮ના માગશીર્ષ શુદ્ધ ૭ શુક્રવારે પૂર્વાભાદ્રપદ નક્ષત્રમાં સિદ્ધિયોગમાં,

વાણિજ્ય કરણુમાં, સૂર્યાસ્ત પછી ઘટી ૧ પળ ૫૬ સમયે પ્રયાગ પાસે અડેલમાં થયું. તે સમયે શોભાબેનાજીએ કેસ-રસ્નાન તથા માંગલ્ય આર્તિ કરી, અને કૃષ્ણાદાસીએ ‘શ્રીગો-કુલનાથ આયા” એમ કરી બોલાવ્યા. તેથી તેજ નામ પ્રસિદ્ધ થયું. શ્રીમદ્વિકુલપ્રભુ તે સમયે શ્રીગોવર્ધન હતા. ત્યાંથી પધાર્યા ત્યારે તેમણે નક્ષત્રનામ દામોદર, માસનામ કૃષ્ણ ગુપ્ત રાખ્યાં અને ‘શ્રીવલ્લભ’ નામ પાડ્યું તે પછી વ્યવહારમાં પ્રસિદ્ધ છે.

શ્રીમદ્દાચાર્યચરણ તથા શ્રીવિકુલે પોતાના સેવકોને શ્રીગોકુલનાથના અલૌકિક પ્રાકટ્યની વાત અગાઉથી કહી હતી. શ્રીમદ્દાચાર્યચરણે કૌકિલાવનમાં ચતુરા નાગાને શ્રીગો-કુલનાથજી તેને શરણે લેશે એમ જણાવેલ. તેમજ શ્રીવિકુલેશે ચાચાહરિવંશજી, ચાંપાભાઈ, શંકરભાઈ, ખંભાતના માધવજી, જીવા પારેખ, સહજપાલ દોશી, ભાઈલા કેઠારી વિગેરેને શ્રીગોકુલનાથજીનું સ્વરૂપ જણાવેલ હોવાથી તેઓએ તેમની સેવા તથા ભજન કરેલ છે. માધવદાસભાઈના ઘોલ ઘણાં પ્રસિદ્ધ છે તેમાં “ ભકિતમાર્ગ રે પ્રકટ કરી પ્રકટ પુરૂષોત્તમ આબ્યાજી ” “શ્રીવિકુલકુલ પરિવારમાં સાર શ્રીવલ્લભનામજી” વિગેરે તેમણે ગાઓલ છે.

સંવત ૧૬૧૫ ચૈત્ર શુકલ ૬ શુક્રવારે પ્રયાગમાં શ્રીવ-લ્લભને યજ્ઞોપવીત દીધા પછી તેમણે કર્ણાટકના નારાય-ણમદ્ પાસે વિદ્યાબ્યાસનો પ્રાર્થન કર્યો. પ્રયાગથી ગદા થઈ

સંવત ૧૬૨૩ માં મથુરામાં વાસ કર્યો ત્યારે ત્યાં દક્ષિણના પંડિત શિવદત્ત પાસે વિદ્યાભ્યાસ કરતા. સંવત ૧૬૨૩ માં બીરબલ અને ટોડરમલ્લ વચ્ચે જન્માષ્ટમી કયા દિવસે હતી તે સંબંધી તકરાર થતાં કમલાકર ભટ્ટને ત્યાં તેનો નિર્ણય કરવા સભા થઈ. આ સભામાં શ્રીવલ્લભે પ્રબોધ સરસ્વતીના મતનું ખંડન કરી, શ્રીગુસાંધજીના ધરને અનુસરી રાજા ટોડરમલ્લે જન્માષ્ટમી આગલે દિવસે કરી હતી તેજ બરાબર હતી એમ પ્રતિપાદન કર્યું.

સંવત ૧૬૨૪ ના ગુજરાતી જેઠ કૃષ્ણ ૨ ગુરુવારે વેણા-ભટ્ટની પુત્રી પાર્વતીજી સાથે મથુરામાં ઘણા વૈભવથી શ્રીગો-કુલનાથના લગ્ન થયાં. તેનું વર્ણન મહાવદાસભાઈના “વિવા-હખેલ” ગોપાલદાસભાઈના “પ્રાકટચસિદ્ધાંત” તથા રૂપાભાઈના “શોભન”માં છે.

શ્રીમદ્વિકૃલપ્રભુએ શ્રીગોકુલમાં સંવત ૧૬૨૮ માં દહવાસ કર્યો. ત્યારપછી તેઓશ્રીએ પોતાના સાતે બાલકોના પોતપોતાના સેવ્યસ્વરૂપ નક્કી કરી તેઓને તે તે સ્વરૂપની સેવાના ખંટા સોંપ્યા. શ્રીગોકુલનાથજીને શ્રીગોવર્ધનધર શ્રીગિ-રિધાનીના સ્વરૂપની સેવા આપી. આ સ્વરૂપ હાલ “શ્રીગો-કુલૈશજી” નામથી પ્રસિદ્ધ છે અને શ્રીગોકુલમાં વિરાજે છે. સંવત ૧૬૪૨ ના માઘ વદ ૭ ના રોજ શ્રીવિકૃલપ્રભુએ આસુરવ્યામોહ લીલા કરી. ત્યારપછી સંવત ૧૬૪૬ માં શ્રીગિરિધરજીએ શ્રીગોકુલનાથજીના સેવક પવા ત્રવાડીને

ખોલાવ્યા અને સર્વ ભાઈઓને જૂઠા થવા જણાવ્યું. શ્રીગોકુલનાથજીએ ના પાડી, અને પોતે પરદેશ કરી ખર્ચ માટે સગવડ કરી આપશે તેથી નિશ્ચિતતાથી સેવા કરવા કહેવરાવ્યું છતાં શ્રીગિરિધરજીએ માન્યું નહિ. “ ઘરમાંથી કાંઈ વહેંચણી કરવાની નથી તેથી સર્વ પોતપોતાની સેવા લઈ જૂઠા થાઓ અને શ્રીવિકૂલપ્રભુનું દેવું હું ભરીશ ” એવી રીતે સર્વને જૂઠા થવા આગ્રહ કર્યો. તેથી શ્રીગોકુલનાથજી પોતે શ્રીગોવિંદરાયજીના કુટુંબને તથા શ્રીવિકૂલનાથજી તથા શ્રીમદનમોહનજી એ ત્રણ સ્વરૂપને પધરાવી શ્રીવિકૂલેશપ્રભુની બેઠકમાં રહ્યા, અને બાંટમાં કાંઈ પણ લીધું નહિ. તેથી પ્રથમ દિવસે સિંહાસન ઉપર વહુજીના ચિર બીછાવી સેવા કરી.

શ્રીચંદુનાથજી વનસ્પતિશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ હતા પરંતુ ભગવત્સેવામાં તેમની પ્રીતિ નહતી. તેથી તેમને સોંપેલી શ્રીનવનીતપ્રિયાજીની સેવા શ્રીવિકૂલપ્રભુ પોતે કરતા. શ્રીવિકૂલેશે આસુરવ્યામોહ કર્યા પછી શ્રીગિરિધરજી આ સેવા કરતા. વહુજીની શીખામણથી શ્રીચંદુનાથજીએ પોતાની સેવા માગી. તે આપવા શ્રીગિરિધરજીએ ના પાડી, અને તેને બદલે શ્રીબાલકૃષ્ણજીની સેવા પધરાવી આપવા કહ્યું. તેથી કલહ થયો. શ્રીઘનશ્યામજી શ્રીચંદુનાથજીના સાદુ હોવાથી તેમણે શ્રી ચંદુનાથજીનો પક્ષ લીધો અને બાહુબલ તેમનામાં ઘણું હોવાથી શ્રી ગિરિધરજીને બે માસ સુધી દ્વાર બંધ રાખી

સેવા કરતી પડી. પણ શ્રીગિરિધરજીએ શ્રીગોકુલનાથજીને કહેવાથી તેમણે શ્રીધનશ્યામજીને સમજાવ્યા કે શ્રીચંદ્રનાથજીની સેવામાં પ્રીતિ નથી તેથી શ્રીનવનીતપ્રિયાજી તેમને ત્યાં પધારે નહિ અને નિરર્થક કલહનો ત્યાગ કરો. તેથી આ કલહનો અંત આવ્યો.

સંવત ૧૬૪૬ના ચૈત્ર શુદ્ધ ૬ નારોજ ચાંપાલાઈ તથા ચાચાહરિવંશજીના અતિશય આગ્રહથી શ્રીગોકુલનાથ દ્વારા ચાત્રા કરવાના મિષે ગુજરાત પધાર્યા. આ ગુજરાત-પ્રવાસનું વર્ણન કલ્યાણલદ્દે ચતુર્થ તથા પંચમ તરંગમાં કલ્પોલમાં કર્યું છે. પરમભગવદ્વીય ગોપાલદાસભાઈએ આ વિષય ઉપર ‘ગુજરાતપ્રસંગ’ ગ્રંથ લખ્યો છે. ગુજરાત પધારતી વખતે આપે ચાંપાલાઈને જે કોઈ વૈષ્ણવ આવે તેનું સમાધાન કરવા આજ્ઞા કરેલી હોવાથી ચાંપાલાઈને વૈષ્ણવો આવતા નેમને પ્રસાદ લેવરાવતા અને તેમની સર્વ સેવાચાકરી કરતા. તેથી ભીંતરની પ્રચારક બાઈ બહુજ બડબડતી. આ હકીકત ચાંપાલાઈએ શ્રીગોકુલનાથને ગુજરાતમાં જણાવતાં તેઓશ્રીએ આજ્ઞા કરી કે “અમારે ત્યાં જે કાંઈ છે તે સર્વ વૈષ્ણવનુંજ છે. વૈષ્ણવોના ઉપયોગમાં ન આવે તે શા કામનું? તેથી જે કોઈ નિર્ણયન વૃદ્ધ અપંગ રોગી વૈષ્ણવ આવે તેમને અન્ન, વસ્ત્ર, ઔષધ જે ભેઈએ તે સન્માન પૂર્વક આપજો, અને કોઈ વાતે સંકોચ રાખશો નહિ.”

સંવત ૧૬૪૭ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૨ ના રોજ ગુજરાતથી આપશ્રી
ગોકુલ પધાર્યા.

શ્રીવિકૃલપ્રભુએ શ્રીગોવર્ધનનાથજી માટે તેમની આજ્ઞા
પ્રમાણે સજ્યામંદિર દેવું કરી બંધાવેલ. તે દેવું વ્યાજ સહિત
રૂ. ૩૨૦૦૦) બત્રીસ હજાર થયું. શ્રીગિરિધરજીએ કોઈને
વાંટ આપેલ નહિ અને દેવું પોતે ભરવા કહ્યું હતું. છતાં
તેમણે પૂર્વમાં પરદેશ પધારી પોતાના પુત્ર મુરલધરને
લખ્યું કે લેણદારને તે કહે કે દેવું બધા ભાઈઓ પાસેથી
લે. ખતમાં શ્રીગિરિધરજીની સહી હોવાથી બીજા ભાઈઓ
પાસેથી લેણું માગી શકાય તેમ નહિ હોવાથી લેણદારો
શ્રીનવનીતપ્રિયાજીની રાજલોગની થાળ રોકી બેઠા. આ
સમાચાર મળતાં શ્રીગોકુલનાથે કરજ પોતે આપવાનું કબુલ
કરી, રણસ્થંભોરના લાડબાઈએ સોનામહોરો ભેટ કરી તેમાંથી
પિતાનું ઋણ ચુકવ્યું.

શ્રીગોકુલનાથને ત્રણ પુત્રો થયા હતા (૧) શ્રીગોપાલ
(૨) શ્રીવિકૃલરાય અને (૩) શ્રીવ્રજરત્ન. શ્રીવ્રજરત્નને બાલ્યા-
વસ્થામાં જ લીલા કરી. શ્રીગોપાલ તથા શ્રીવિકૃલરાયને અનુ-
ક્રમે સંવત ૧૬૪૯ના ચૈત્ર તથા ૧૬૫૦ના વૈશાખમાં યજ્ઞો-
પવીત દીધાં. શ્રીગોપાલનાં પ્રથમ લગ્ન સંવત ૧૬૫૫માં
સહજાદાપુરમાં પરશુરામ ભટ્ટની કન્યા સાથે કર્યા અને તે
વહુએ લીલા કરતાં પુનઃ ભટ્ટ બલભદ્રની કન્યા ગોપદેવી
સાથે શ્રીગોકુલમાં લગ્ન કર્યા. શ્રીવિકૃલરાયનાં લગ્ન રણસ્થં-

ભોરમાં રાજ્યદીક્ષિત મધુસૂદનભદ્રની કન્યા પ્રાણમતી સાથે સંવત્ ૧૬૫૮ના માગશર વદ રના રોજ કર્યા.

સંવત્ ૧૬૫૮ના આષાઢ શુદ્ધ ૧૦ના રોજ નવું મંદિર કરાવી શ્રીનાથજીને પાટ બેસાડ્યા. તેનું વર્ણન લક્ષ્યના નાગરભાઈએ તૃતીય તરંગમાં વિસ્તારથી કર્યું છે.

શ્રીગોકુલનાથજીએ પોતે કોઈ સ્વતંત્ર ગ્રંથ લખ્યા નથી, પરંતુ આચાર્યશ્રીના ગ્રંથોપર ઉત્તમ ટીકાઓ લખી આશય સારી રીતે સમજાવ્યો છે. શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર ઉપર સંસ્કૃતમાં મોટી તથા નાની એમ બે ટીકાઓ લખી છે, અને વિઙ્ગસિના ૩૫ શ્લોકો લખ્યા છે. શ્રીસુબોધિની ઉપર કોઈ કોઈ સ્થલે સ્વતંત્ર લેખો લખ્યા છે.

શ્રીયમુનાષ્ટકના પ્રથમ શ્લોકની ટીકા શ્રીવિકુલપ્રભુએ લખેલી તે શ્રીગોકુલનાથજીને દેખાડતાં તેઓશ્રીએ ‘ ઠીક છે ’ એમ કહેલ. પછી શ્રીવિકુલેશે તે ટીકા લખવાનું મુલતવી રાખવાથી શ્રીગોકુલનાથે સાડાત્રણ શ્લોકની ટીકા લખી તે વાંચી શ્રીવિકુલ ઘણું પ્રસન્ન થયા. ત્યારપછી શ્રીવિકુલ જે ગ્રંથ લખતા તે શ્રીગોકુલનાથને દેખાડતા અને જો તે પોતાને ગમે તો ‘ ઘણું ઉત્તમ છે ’ અને ન ગમે તો ‘ ઠીક છે ’ એમ શ્રીગોકુલનાથ ઉત્તર આપતા.

શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્રની ટીકાઓમાં તથા લલિતત્રિભંગ-સ્તોત્રના પહેલા શ્લોકપરની ટીકામાં શ્રીગોકુલનાથે શ્રીમદ્વા-ચાર્યચરણના વંશ્યોની આ સંપ્રદાયમાં કેવી સ્થિતિ છે તે

સમબન્ધુ છે. “મુષિમક્તિપ્રચારૈકકૃતે સ્વામ્વચકૃત્” નામમાં ‘અન્વચ’ શબ્દનો, અને “સ્વવંશોસ્થાપિતાશોષસ્વમાહાત્મ્યઃ” નામમાં ‘વંશ’ શબ્દનો અર્થ ‘પુત્ર’જ છે અને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પોતાનું સર્વ સામર્થ્ય શ્રીવિકૃલેશપ્રભુમાંજ સ્થાપન કર્યું હતું એવો તેઓશ્રીનો અભિપ્રાય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના અન્ય વંશ્યો પૈકી જેઓમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જેવા ગુણો હોય તેઓને તેવા માનવા. પરંતુ જેઓમાં તેવા ગુણો ન હોય તેઓને તેવા માની શકાય નહિ એવો પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય દર્શાવેલ છે. અગ્નિવંશમાંજ પોતાનું પ્રાકટ્ય હોવા છતાં આવી રીતે સ્પષ્ટ અભિપ્રાય આપી શ્રીગોકુલનાથે પોતાની નિઃસ્વાર્થતા જણાવી પોતે લોભથી પર છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે.

શ્રીગોકુલનાથના સમયમાં તુલસીમાલાનો અતિ ગંભીર પ્રસંગ ઉત્પન્ન થયો. સંવત્ ૧૬૭૨માં ચિદ્રૂપ નામના સંન્યાસીએ જહાંગીર બાદશાહને પોતાની તાંત્રિક વિદ્યાવડે ઉજ્જયિનીની ગુફામાં ચમત્કારો દર્શાવી વશ કર્યો અને એવું વરદાન માગ્યું કે તમારા રાજ્યમાં કોઈ તુલસીમાલા પ્રહેરે નહિ અને ઉર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરે નહિ તેવી વ્યવસ્થા કરો. બાદશાહે તે પ્રમાણે ફરમાન કાઢ્યું અને બાદશાહ ચિદ્રૂપનું ઘણુંજ સન્માન કરતો હોવાથી રાજ્યના અધિકારીઓ પણ તેનાથી ડરી તેના હુકમનો અમલ કરવા મંડયા. ઉજ્જયિનીમાં આદિત્ય પ્રાદ્યુ ત્રિકમલાઈ અને સરાણીઆ

દેવાલાઈ સિવાય બધાએ ડરથી માલા ઉતારા. દેવાલાઈને માલાતિલક ધારણ કરી પોતાની શુદ્ધ પાસેથી જતા બેઈ ચિદ્રૂપે બોલાવ્યા અને માલા ઉતારવા સમજાવી ધમકી આપી, પરંતુ માલા તો માથા સાટે છે એવો ઉત્તર આપી તેમણે માલા ઉતારી નહિ. તેથી ચિદ્રૂપે ઉજ્જયિનીના મુખા મહામદતકીને બોલાવી દેવાલાઈની માલા ઉતારાવવા હુકમ કર્યો. મહામદતકીએ દેવાલાઈને માલા ઉતારવા હુકમ કર્યો તે તેમણે માન્યો નહિ. તેથી તેમને હાથીના પગતળે છુંદી નાખવા મહામદ તકીએ હુકમ કર્યો. મહાવતે હાથી દેવાલાઈ તરફ અંકુશ મારી ધસાવ્યો, પણ ઘણા પ્રયાસ કરવા છતાં તે દેવાલાઈ તરફ ગયોજ નહિ. તેથી કંઘથી મહામદતકીએ બીજો મહોન્મત્ત હાથી મગાવી, તેને દેવાલાઈ ઉપર ધસાવવા હુકમ કર્યો. મહાવતે અંકુશ મારતાં હાથીએ ગાંડો થઈ દેવાલાઈની સામી બાજુએ દોડવા માંડ્યું અને ઘણા માણસોને કચરી નાખ્યાં. મહામદતકીએ દેવાલાઈનું પ્રભુ રક્ષણ કરે છે એમ સમજી વિશેષ પ્રયાસ ન કર્યો.

આ બનાવથી ચિદ્રૂપ અંબવાણો પડ્યો. એટલે તેણે વિચાર કર્યો કે ગોસ્વામિ બાલકો માલા ઉતારશે એટલે વૈષ્ણવો તરત ઉતારશે. આવી રીતે બાલકોની માલા ઉતારાવવાનો વિચાર કરી તે માટે તે મથુરા ગયો, અને સૂર્યકુંડ ઉપર શુદ્ધ તૈયાર કરાવી તેમાં રહ્યો. અહિં તેને વ્રંદાવનના

સાધુઓ મળતા. શ્રીગિરિધરજી પણ શ્રીગોકુલનાથ સાથે તેને મળવા જતા, પરંતુ વાદ કરી પંચાયત પૂજા કરવાનો અને માલા ઉતારવાનો તેણે વારંવાર આગ્રહ કરવા માંડ્યો. તેથી શ્રીગોકુલનાથે તેની પાસે જવું બંધ કર્યું. ચિદ્રૂપે જહાંગીરને મળી સર્વની માલા ઉતારાવવાનો હુકમ કરાવ્યો. અને ઘણાઓએ માલા ઉતારી. શ્રીગોકુલનાથે માલા ઉતારી નહિ અને “વેદશાસ્ત્રમાં માલા તિલકનો નિષેધ છે એમ સાબિત થાય તો જ માલા ઉતારી શકાય” એમ કહ્યું. ચિદ્રૂપે બાદશાહનો હુકમ હે.વાથીજ ઉતારવી જોઈએ એવી તકરાર કરી. જહાંગીર હઠીલો હતો અને તેના હુકમનો અમલ થાય તે માટે બહુજ આગ્રહ રાખતો, પરંતુ અકબર પણ શ્રીવિકૃલેશને ઘણું માન આપતો તે તેના ધ્યાનમાં હતું અને તુરજહાન પણ તેને બોધ આપતી કે એકને માટે ઘણાંને દુઃખ દેવું ઉચિત નથી. તેથી શ્રીગોકુલનાથને તે કાંઈ પ્રકટ કહી શક્યો નહિ, પરંતુ કાશ્મીર જતાં મથુરાના હાકેમ શેરખાન તથા શકદારને ચિદ્રૂપ કહે તે પ્રમાણે કરવાની આજ્ઞા કરી ગયો. તેથી ચિદ્રૂપે મથુરામાં જૂલમ ગુબારવા માંડ્યો. માલા વેચે અથવા પહેરે તેને કૂર શિક્ષા કરાવવા માંડી. શ્રીગોકુલનાથે માલા નજ ઉતારી. તેથી “ સર્વ કોઈએ માલા ઉતારી છે, પણ શ્રી ગોકુલનાથ ઉતારતા નથી ” એવું મેજર કરી, તેમાં હાકેમોની સહીઓ લઈ, ચિદ્રૂપે તે બાદશાહને કાશ્મીર મોકલ્યું. કાશ્મીર

આવવા જહાંગીરે શ્રીગોકુલનાથ ઉપર ફરમાન કાઢ્યું, પરંતુ તે મળે તે પહેલાં ત્યાં જવા અશોકપ્રાનનો પત્ર મળેલ હોવાથી, સંવત ૧૬૭૪ આષાઢ વદ ૯ ના રોજ સિતેર વર્ષની વયે પહાડોમાં ૪૪૪ કૌષ દૂર કાશ્મીર જવા પ્રયાણ કર્યું. ૪૯ મજલો કરી લાદરવા શુક ૧૩ ના રોજ આપ કાશ્મીર પહોંચ્યા. મધુસૂદન લાણેજને સાથે લઈ જહાંગીરની સલામાં પધાર્યા. વેદ શાસ્ત્રમાં માલા તિલકનો નિષેધ નહિ દર્શાવી શકવાથી આખરે જહાંગીરે હુકમ કર્યો કે ‘ ચિદ્રૂપ કહે તેમ કરો અથવા શ્રીગોકુલ છોડો ’ શ્રીગોકુલનાથે શ્રીગોકુલ છોડવા કબુલ કર્યું અને સોરમણ રહેવા જહાંગીરની સંમતિ લીધી. પછી કાશ્મીરથી શ્રીગોકુલ પાછા પધારી, સોરમણ પધાર્યા.

કાશ્મીરમાં જહાંગીર માંદો પડ્યો તેથી દિલ્હી આવ્યો. ચિદ્રૂપ મારફત પ્રાદ્યક્ષેને દાન કરાવવા દ્રવ્ય ચિદ્રૂપને મોકલ્યું. તેમાંથી કેટલુંક ચિદ્રૂપે રાખી લીધું. તે જાણવાથી તથા શ્રીગોકુલનાથને ગોકુલ છોડાવ્યું ત્યારથી હઃખ પડે છે તેનું જ્ઞાન થવાથી તેણે શ્રીગોકુલનાથજીને સોરમણથી શ્રીગોકુલ પધારવા લખ્યું. તેથી સંવત ૧૬૭૮ ફાગણ વદ ૧૦ ના રોજ આપ શ્રીગોકુલ પધાર્યા અને પછી શ્રીગોકુલ મૂકી કોઈ સ્થળે પધાર્યા નહિ.

શ્રીગોકુલમાં આપ પધાર્યાના સમાચાર જાણી ગામે-ગામથી વૈષ્ણવો આવ્યા. તેઓને વચ્ચાનમૃતદ્વારા સેવારસનો

આપશ્રીએ અનુભવ કરાવ્યો. તેનું વર્ણન ભરૂચના શ્રીગોકુલ-
ભાઈજીએ શ્રીસ્વરૂપાનુભવ ગ્રંથમાં ૧૩૩ માંગલ્યથી કર્યું છે.

સંવત ૧૬૯૭ ના મહા વદ ૯ ના રોજ ૮૯ વર્ષ
૨ માસ અને ૧૯ દિવસ ભૂતલ ઉપર વિરાજી આપશ્રીએ
આસુરવ્યામોહ લીલા કરી. તે સમયના આપશ્રીના લગવદી-
ઓની વિરહદશાનું વર્ણન મહાનુભાવી ભાઈ શ્રીગોપાલદાસે
“ ભક્તભાવાર્થ ” નામના ગ્રંથમાં કર્યું છે.

પાઠ ૪. આત્મનિવેદન.

પાઠ ૧ માં આપણે જોયું કે શ્રીગોકુલમાં શ્રાવણ
શુદ્ધ ૧૧ ના રોજ મધ્યરાત્રિએ સાક્ષાત્ લગવાને શ્રીમદ્દા-
ચાર્યચરણ પાસે પ્રકટ થઈ તેમને જે આજ્ઞા કરી તેનું
નિરૂપણ શ્રીમદ્દાચાર્યચરણે સિદ્ધાંતરહસ્ય ગ્રંથમાં કર્યું છે.

જ્યારે લગવાનની ઈચ્છા શુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગ
પ્રકટ કરવાની થઈ ત્યારે આવો માર્ગ પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય
પોતાના મુખારવિંદરૂપ શ્રીમદ્દાચાર્યચરણમાંજ છે એમ જાણી,
તેમણે શ્રીમદ્દાચાર્યચરણને ભૂતલ પર પ્રકટ થવાની આજ્ઞા
કરી. શ્રીમદ્દાચાર્યચરણે પણ લગવાનનો અભિપ્રાય જાણી
તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે ભૂતલ પર પ્રકટ થઈ ભક્તિમાર્ગ
પ્રકટ કર્યો. વળી પોતાના માર્ગની ભક્તિનું સ્વરૂપ, પોતાના
માર્ગના-સેવ્યનું સ્વરૂપ, પોતાના માર્ગનો સેવાપ્રકર,
પુષ્ટિમાર્ગીય વિવેક, ધૈર્ય, આશ્રય, ચાર પુરૂષાર્થ વિગેરે

બીજા માર્ગથી કેવા ભિન્ન છે તે સર્વ બરાબર નિરૂપણ કર્યું, જેથી બીજા માર્ગથી આ માર્ગનું ભિન્નપણું બરાબર સમજાય. પછી પૂજામાર્ગમાં તે માર્ગમાં કહેલા દોષો દૂર કરી પૂજા કરવાનું લખેલું છે તે પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં કેવી રીતે સર્વ દોષને દૂર કરી સેવા કરવી તેનો વિચાર હજી મેં કર્યો નથી એમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ વિચારતા હતા, ત્યારે શ્રી ગોકુલેશ આનંદમાત્રકરપદમુખોદરાદિરૂપથી તેમની પાસે પ્રકટ થયા અને પોતાની સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર દોષોને દૂર કરવાનાં અસાધારણ કારણોનો શ્રી મદ્વાચાર્યચરણને બોધ કર્યો, જેથી એ બોધ પ્રમાણે કરવાથી જીવતા સુધી દોષનો પ્રવેશ પણ થાય નહિ. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે લગવાનનો ઉપદેશ હૃદયમાં ધારણ કરી, તેનો બોધ સહેલાઈથી થઈ શકે તે પ્રમાણે તે સિદ્ધાંત શ્લોકમાં કહ્યો. આ ગ્રંથનું નામ સિદ્ધાંતરહસ્ય.

શ્રીગોકુલેશે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણને આવણ શુદ્ધ ૧૧ ના રાજ મધ્યરાત્રિએ બોધ કર્યો કે તમારે જીવોને બ્રહ્મ-સંબંધ કરાવવું જેથી તેઓના સર્વ દોષ દૂર થશે. બ્રહ્મ-સંબંધ એટલે આત્મસમર્પણ.

આત્મસમર્પણનો બોધ શ્રીમદ્ભાગવત, શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતા વિગેરે શાસ્ત્રોમાં પણ છે. કાયા, વાણી, મન, ઇન્દ્રિયો વિગેરેથી જે કાંઈ કરવામાં આવે તે સર્વ ભગવાનને અર્પણ કરવું. આ મુખ્ય ભાગવત ધર્મ છે. તેનું આચરણ કરવાથી

માણસનો કદાચિ પ્રમાદ થતો નથી, આંખો મીંચીને દોહવા છતાં તે પડતો નથી અથવા આખડતો નથી અને વિદ્યારહિત હોય છતાં તેને ભગવાનની પ્રાપ્તિ સહેલાઈથી થાય છે. *

મહાભારત વિગેરે શાસ્ત્રો રચવા છતાં વ્યાસજીને સંતોષ ન થયો, અને તેમનો આત્મા પ્રસન્ન થયો નહિ. તેથી પોતામાં શી ખામી છે તે કહેવા નારદને વિનવિ કરી. નારદજીએ તેમને કહ્યું કે ભગવાનના પવિત્ર યશસ્વં તમે વર્ણન કર્યું નથી તેથી તમારા આત્માને સંતોષ થયો નથી. પછી નારદજીએ પોતાનો વૃતાંત વ્યાસજીને કહ્યો. તેમાં જેઓના ઉચ્છિષ્ટથી પોતાની ખુદ્ધિ નિર્મલ થઈ તેઓએ કૃપા કરી પોતાને તાપત્રયની ચિકિત્સા જણાવી તે કહેલી છે. પડ્મગુણ સંગન્ન ભગવાન પ્રભુમાં કર્મ યોજવાથી તાપત્રય દૂર થાય છે. જેમ સર્વનો નાશ કરનાર વિષને અન્ય દ્રવ્યોની ભાવના આપવાથી તે સર્વ રોગને દૂર કરનારી દવા થઈ જાય છે, તેમ સર્વનો નાશ કરનાર કર્મને પણ ભગવાનમાં યોજવાથી તે સર્વ દોષ દૂર કરનાર દવા થાય છે. જે કર્મથી નાશ થવાની શંકા થાય તેજ કર્મ ભગવાનમાં યોજવું. એ પ્રમાણે કરવાથી તે રોગરૂપ રહેતું નથી, એટલુંજ નહિ, પરન્તુ ઓષધરૂપ થઈ પહેલાંનાં કર્મનો પણ નાશ કરે છેx

* શ્રીમદ્ ભાગવત ૧૧-૨-૩૪ થી ૩૬.

x અહિં બ્રહ્મસૂત્ર ૪-૧-૩ ઉપરના આલુભાષ્યનું પણ અનુસંધાન કરવું.

તેજ પ્રમાણે પહેલાં કરેલાં કર્મ પછી ભગવાનને સમર્પણ કરવાથી તેઓનો નાશ થાય છે અને તેથી તે તાપ વિગેરે ઉત્પન્ન કરી શકતા નથી. કર્મમાત્ર પુણ્યકર્મ પછી સંસારના કારણરૂપ છે અને જન્મમરણ કરાવેછે. તેના તેજ સર્વ કર્મ “ પરે કલ્પિતાઃ સમર્પિતા આત્મવિનાશાય કલ્પન્તે । યથા પ્રજ્વલિતેઽગ્નૌ તૃણાદિ ” ભગવાનમાં યોજવાથી, ભગવાનને સમર્પણ કરવાથી, જેમ પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં ઘાસ હોમવામાં આવે તેનો નાશ થાય તેમ, પોતાનો નાશ કરે છે. જ્યારે તેનો નાશ થાય ત્યારે પછી તે તાપ કેમ ઉત્પન્ન કરી શકેજ ? નજ કરી શકે. *

કપિલે દેવહૂતિને ઉપદેશ આપ્યો છે તેમાં પણ ઉત્તરોત્તર કોણુ વધારે ઉત્તમ છે તે જણાવ્યું છે. અહિં પણ જેને પોતાના સર્વ ક્રિયાર્થ અને આત્મા પ્રભુને અર્પણ કરેલ છે એટલે જે આત્મનિવેદી છે તેનાથી કોઈ પર નથી એવો સ્પષ્ટ ઉપદેશ છે. વ્યર્થ ત્યાગથી પણ ભગવાનને સમર્પણ કરવું એ ઉત્તમ છે. વ્યર્થત્યાગાપેક્ષયા ભગવતિ સમર્પણમુત્તમમ્ x

ભગવાને ઉદ્ધવને પણ પોતાને સર્વ સમર્પણ કરવાનો

* શ્રીમદ્ભાગવત ૧-૫-૩૨ થી ૩૪ સુબોધિની સાથે.

x શ્રીમદ્ભાગવત ૩-૨૬-૩૩ સુબોધિની.

ઉપદેશ કરેલ છે. + તેવીજ રીતે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અર્જુનને પણ એવોજ ઉપદેશ કરેલ છે.*

આ પ્રમાણે સમર્પણ કરવાનો શાસ્ત્રોમાં ઉપદેશ છે. સમર્પણ એટલે શું ? એ સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે.

ભક્તિમાર્ગ સિવાયના પૂજામાર્ગ વિગેરે માર્ગોમાં સમર્પણનો અર્થ દાન કરવામાં આવે છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સમર્પણનો અર્થ દાન થતો નથી.

દાન એટલે પોતાની સત્તાનો ત્યાગ કરી પારકી સત્તા કરવી તે; પોતાની માલિકી તણ બીજાની માલિકી કરવી તે; જેમકે બ્રાહ્મણને ગાયનું દાન કરવામાં આવે છે, ત્યારે દાન કરનાર ગાય ઉપરની પોતાની માલિકી તણ બ્રાહ્મણની માલિકી કરે છે. પૂજામાર્ગ વિગેરેમાં પૂજા કરનાર સર્વ દ્રવ્યોને પોતાની માલિકીનાં માને છે અને જે દ્રવ્ય તે દેવને સમર્પે છે તેના ઉપરથી પોતાની માલિકી તણ દેવની માલિકીમાં તેને મૂકે છે. તેથી તે માર્ગોમાં નિવેદન એટલે દેવને કરવામાં આવતું દાન એવો અર્થ થાય છે.

પુષ્ટિમાર્ગમાં નિવેદન એવા પ્રકારનું નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં ભક્ત બ્રહ્મણે છે કે મારું કાંઈ છેજ નહિ; પરંતુ જે કાંઈ મારી પાસે છે તે સર્વ અને હું પોતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના

+ શ્રીમદ્ભગવત ૧૧-૧૧-૪૧.

* શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૯-૨૭.

છીએ, પરંતુ જ્યાંસુધી નિવેદન થયું નથી ત્યાંસુધી આ સર્વ હું માફ માની બેઠો અને પ્રભુની ચીજોને મારી માની તેનો દુરુપયોગ કરી બહિર્મુખ રહ્યો. હવે મને જ્ઞાન થાય છે કે આ સર્વ ચીજો દેહ વિત્ત વિગેરે તથા હું પોતે (આત્મા) ભગવાનનાજ છીએ. તેથી જે ભગવાનનું છે તેજ ભગવાનને સુપરત કરું છું. પોતાની માલિકી દૂર કરી બીજાની માલિકી ઉત્પન્ન કરે તે જ્ઞાન અહિં તો મારી માલિકી છેજ નહિ, અને કદાપિ હતીજ નહિ. તેથી હું જ્ઞાન કરતોજ નથી; પરંતુ જે પ્રભુનું હતું તે પ્રભુને સુપરત કરું છું. તેથી પૂજ્યમાર્ગીય નિવેદનથી પુષ્ટિમાર્ગીય નિવેદન ભિન્ન છે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

પાઠ ૫. પુષ્ટિમાર્ગીય સંસ્કાર.

શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પુષ્ટિમાર્ગનો ઉપદેશ કર્યો. શ્રીમદ્વિઠ્ઠલ પ્રભુએ તે પ્રમાણે સેવા કરી. તેથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે પુષ્ટિમાર્ગ કહ્યો, શ્રીમદ્વિઠ્ઠલપ્રભુએ તે કર્યો એટલે તે પ્રમાણે આચરણ કર્યું એમ કહેવાય છે. આ પુષ્ટિમાર્ગ સર્વ માર્ગથી ઉત્તમ છે. હાલ કલિકાલમાં સર્વ વિરૂદ્ધ આચારમાં તત્પર છે, સ્વાધ્યાય વિગેરે ક્રિયાથી હીન છે, અને જે કંઈ આચાર કરે છે તે વિધિ વિના કરે છે, સર્વના મન વિક્ષિપ્ત છે, સર્વ જ્ઞાંત છે, પ્રાત્ય જેવા સ્વતઃ દુષ્ટ છે. આ પ્રમાણે કાલના દોષથી સર્વની શક્તિ ક્ષીણ

અર્થ જઈ છે તેથી વૈદિક ધર્મનું આચરણ થઈ શકે તેમ નથી. + આ પ્રમાણે વર્ણશ્રમના મુખ્ય ધર્મ નષ્ટ થતાં, છલથી જે કરવામાં આવે છે તે કાંઈ ધર્મ નથી. તેથી વૈદિક ધર્મથી આ કાલમાં મુક્તિ થતી નથી. આ પ્રમાણે કાલના પ્રભાવથી વેદ વિગેરે સાધનોથી કલિકાલમાં મુક્તિ થતી નથી એમ જ્યારે ભગવાને જોયું ત્યારે ભગવાને આ પુષ્ટિમાર્ગનો ઓધ કરેલ છે. તેથી આ કલિકાલમાં આ માર્ગ વિના અન્ય કોઈ માર્ગથી ફક્તની પ્રાપ્તિ થતી નથી.x

આ માર્ગમાં મુખ્ય સંસ્કાર ‘નિવેદન’ છે. નિવેદન એટલે પ્રહસંજંધ. જેમ વેદમાર્ગમાં મુખ્ય સંસ્કાર ગાયત્રી-મંત્ર છે તેમ આ માર્ગમાં મુખ્ય સંસ્કાર નિવેદન છે. ગાયત્રી મંત્રના ઉપદેશથી થતા સંસ્કારથી જેમ વેદમાર્ગમાં અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે તેમ આ માર્ગમાં પ્રહસંજંધ અથવા નિવેદન સંસ્કારથી અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ ગાયત્રી-મંત્રના સંસ્કારથી સર્વદોષ દૂર થતાં વૈદિક કર્મ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે તેમ નિવેદનથી સર્વદોષ દૂર થતાં ભગવદ્ભજનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાનમાર્ગમાં જેમ શમ દમ વિગેરે સાધનોથી અહંતા મમતા વિગેરેનો નાશ થયા પછી જ્ઞાનનો ઉદય થાય છે અને તેનાથી મોક્ષ થાય છે તે પ્રમાણે પુષ્ટિમાર્ગમાં પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીહાકુરજીને

+ તત્ત્વદીપ ૨. ૨૦૯-૨૧૧.

x સપ્રકાશ તત્ત્વદીપ ૨-૨૨૧.

નિવેદન કરી સેવામાં પ્રવૃત્ત થવાથી અને સેવામાંજ દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ વિગેરેનો વિનિયોગ કરવાથી ભગવાનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને દેહ વિગેરેનો અધ્યાસ દૂર થાય છે. પછી ભગવાનમાં અતિશય ભાવ થતાં દેહના અવસાને સાક્ષાત્ ભજનાનંદનો અનુભવ થાય છે. જેમ પ્રાદ્યક્ષુનો પુત્ર જન્મથીજ સામાન્ય રીતે પ્રાદ્યક્ષ કહેવાય છે, પરંતુ તેને ગાયત્રીમંત્રનો ઉપદેશ થયા પછી તે ખરેખર પ્રાદ્યક્ષ થાય છે તેમ જીવમાત્ર જીવ હોવાથીજ સામાન્ય રીતે ભગવાનના દાસ ગણાય, પરંતુ સમર્પણ અથવા પ્રદક્ષ-સંબંધ થયા પછી તે ભગવાનના ખરા દાસ થાય છે.

પ્રથમ જે ભક્તિ તિરોહિત હતી તે ભક્તિના સૂક્ષ્મબીજરૂપ તાપાત્મક ફલરૂપ ભક્તિ નિવેદનથી ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી નિવેદન પુષ્ટિમાર્ગીય સંસ્કાર છે. નિવેદન વિના પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થતો નથી. જેમ ગાયત્રીનો ઉપદેશ પૂર્વદોષને દૂર કરી બીજભૂત પ્રદક્ષત્વને ઉત્પન્ન કરી પ્રાદ્યક્ષ માતૃપિતાના પુત્રને ખરેખર પ્રાદ્યક્ષ બનાવે છે, તેમ નિવેદન સર્વદોષોને દૂર કરી તિરોહિત ભક્તિના તાપાત્મક ફલરૂપ ભક્તિબીજને ઉત્પન્ન કરી જીવને ખરેખર દાસ બનાવે છે. જેમ પ્રાદ્યક્ષનું પ્રદક્ષત્વ કર્મ જ્ઞાન વિગેરે સાધનોથી વૃદ્ધિ પામી આત્મા દેહ વિગેરે સર્વમાં આવિર્ભૂત થઈ તેમનામાં પ્રહ્લભાવ સંપાદન કરે છે અને પછી તે જ્ઞાનરૂપી

અગ્નિથી તેના સર્વ કર્મ દગ્ધ થતાં તે દેહના અવસાને બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ નિવેદન સંસ્કારથી ઉત્પન્ન થએલી સૂક્ષ્મબીજરૂપી તાપરૂપ ભક્તિ ‘ભક્તિવર્ધિની’ ગ્રંથમાં કહેલા સાધનોથી ઉત્પન્ન થતાં ભગવાન સંબંધી પુષ્ટિમાર્ગીય મનોરથોની ભાવનાથી ‘વ્યસન’ સુધી વૃદ્ધિ પામી, દેહ ઇન્દ્રિયો પ્રાણ અંતઃકરણ તથા જીવમાં પ્રચુર તાપરૂપે અવિર્ભાવ પામે છે અને તેઓમાં ગાઢ ભાવ ઉત્પન્ન કરાવી તેઓને ભગવદ્ભાવ સંપાદન કરાવે છે. પછી તે ભક્તિથી દેહ વિગેરેના પ્રતિબંધ દગ્ધ થતાં દેહના અવસાને ‘સેવા-ફલ’ માં ઠહેલી રીતે સાક્ષાત્ પુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય છે.

નિવેદન પુષ્ટિમાર્ગીય મુખ્ય સંસ્કાર છે. નિવેદન વિના પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થતો નથી, તથાપિ જે જે નિવેદન કરે તે તે સર્વ જીવને સામાન્ય રીતે એવી ઉચ્ચ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય તેવો નિયમ નથી. પરંતુ જે જે જીવોનો ભગવાન અંગીકાર કરે છે તેઓને જ નિવેદન પછી એવી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. ભગવાન દૈવ જીવોનો અંગીકાર કરે છે. તેઓને જ નિવેદન પછી ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. પરંતુ જે જીવોમાં તાપાત્મક બીજભૂત ભક્તિ નિવેદન કરવા છતાં પણ ઉત્પન્ન થતી નથી તેવા જીવો નિવેદન થયા પછી પણ લૌકિક રીતેજ સેવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આવા જીવોને ભક્તિ પ્રાપ્ત થવામાં ભગવાને જ પ્રતિબંધ કરેલ હોવાથી તેઓને ભક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આવા જીવો આસુર જ

છે. તેમનામાં બીજલૂત તાપાત્મક ભક્તિ નથી તેથી તેઓમાં ભક્તિની વૃદ્ધિ થતી નથી. બીજજ ન હોય તો વૃદ્ધિ શેની થાય ?

નિવેદન પુષ્ટિમાર્ગીય મુખ્ય સંસ્કાર છે. નિવેદનથી દૈવ જીવોને સૂક્ષ્મબીજલૂત તાપાત્મક ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આસુર જીવોનો કદાપિ પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રવેશ થતો જ નથી. આવા જીવોનો ભગવાનનું કદાપિ અંગીકાર કરતાજ નથી. દૈવ જીવોનો ભગવાન અંગીકાર કરે છે. તેમને નિવેદન કરવાથી સૂક્ષ્મબીજલૂત તાપાત્મક ભક્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે. પછી ‘ ભક્તિવર્ધિની ’ માં કહેલા સાધનોથી ભક્તિની વૃદ્ધિ થતાં તેઓને શ્રીપુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પાઠ ૬. ગદ્યમંત્ર.

નિવેદન એટલે આત્મનિવેદન, સમર્પણ અથવા પ્રદ્ધ-સંબંધ. પુષ્ટિમાર્ગીય આચાર્યદ્વારા ભગવાનને નિવેદન કરવું તે પ્રદ્ધસંબંધ. શ્રીમદાચાર્યચરણ શ્રીવદ્ધભાચાર્ય સમીપ ગદ્યમંત્રમાં કહેલી પ્રતિજ્ઞા લેવાથી પ્રદ્ધસંબંધ થાય છે. રા. તેલીવાદ્ધાએ સિદ્ધાંતરહસ્યના ઉપોદ્ધાતમાં ગદ્યમંત્ર નીચે પ્રમાણે આપેલો છે:—

“સહસ્રપરિવત્સરમિતકાલજાતકૃષ્ણધિયોગજનિતતાપક્લે-
શાનન્દતિરોમાવોઽહં ભગવતે કૃષ્ણાય દેહેન્દ્રિયપ્રાણાન્તઃકર-
ણાનિ તદ્દર્મીઞ્ચ દારાગારપુત્રાત્તવિષ્ણુપરાણિ આત્મના સહ
સમર્પયામિ, દાસોઽહં, કૃષ્ણ તથાસ્મિ ।”

શ્રીગોકુલેશજીના ચતુર્થગૃહમાં આ મંત્રમાં કૃષ્ણાય શબ્દ પછી “શ્રીગોપીજનવલ્લભાય” શબ્દ વિશેષ મૂકવામાં આવે છે.

નવરત્નના પ્રકાશમાં શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશપ્રભુએ નિવેદન કરવાથી સાક્ષાત્ શ્રીગોકુલેશના ભજનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે એમ કહેલું છે. તેથી નિવેદન આવશ્યક છે. તેથી નિવેદન કેવી રીતે થાય એવી જાણસા થાય એ સ્વાભાવિક છે. તેથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે નિવેદન કરવા ગદ્યમંત્ર કહેલો છે. તેનો અર્થ હવે વિચારીએ. આ મંત્રનો અક્ષરશઃ અર્થ નીચે પ્રમાણે છે:

“સહસ્ર પરિવત્સર જેટલા કાલથી થએલા કૃષ્ણવિ-યોગથી થએલા જેના તાપ કલેશ અને આનંદનો તિરોભાવ થએલો છે તેવો હું ભગવાન કૃષ્ણ (શ્રીગોપીજનવલ્લભને) દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અંતઃકરણ અને તેઓના ધર્મો, દારા, ગૃહ, પુત્ર, આત્મ, વિત્ત, આ લોક અને પરલોક, આત્મા સાથે સમર્પણ કરું છું. હે કૃષ્ણ ! હું આપનો દાસ છું.”

આ મંત્રમાં સહસ્રનો અર્થ એક હજાર નથી, પરંતુ અનંત છે. જેમ અગ્નિમાંથી તણખા નીકળે છે તેમ બ્રહ્મમાંથી જીવોનું વ્યુત્પત્તિ થાય છે એ આપણે પહેલા ભાગમાં પાઠ ૭માં જોયું. જ્યારથી વ્યુત્પત્તિ થયું ત્યારથી સમર્પણ કરતાં સુધીનો બધો કાલ અગણિત વર્ષોનો છે. તેથી ‘સહસ્ર’ શબ્દ ‘અનંત’ અર્થમાં અહિં યોજેલો છે.

શ્રુતિમાં ચાર પ્રકારના વર્ષ કહેલાં છે. (૧) સંવત્સર (૨) પરિવત્સર, (૩) અનુવત્સર અને (૪) ઇદાવત્સર. તેમાં ‘ અગ્નિ સંવત્સર, આદિત્ય પરિવત્સર, વાયુ અનુવત્સર ચંદ્રમા ઇદાવત્સર ’ છે. અહિં ‘ પરિવત્સર ’ શબ્દ યોજ્યો છે, કારણ કે તે આદિત્યરૂપ છે. તેથી એવો અર્થ થાય છે કે જેટલો સમય સંસારના કારણરૂપ લગવાનનો વિયોગ રહ્યો તે અનંત પરિવત્સર જેટલા ઘણા સમય સુધી એકત્ર થએલા અનંત સૂર્યોથી જેવો સંતાપ થાય તેવો બહુજ સંતાપ રહ્યો.

શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે, રસરૂપ છે. શ્રીકૃષ્ણનો વિયોગ થયો ત્યારે આનંદાંશ તિરોહિત થયો નહતો તે વખતે શ્રીકૃષ્ણના વિયોગથી તાપ, ક્લેશ અને આનંદ થયા, તે ફલરૂપ હતા. શ્રીકૃષ્ણના વિયોગે તાપ, ક્લેશ થાય અને વિયોગાવસ્થામાં ભજનાનંદ થાય તે સર્વ ફલરૂપ છે. આનંદાંશનું તિરોધાન થતાં જ્યારે વ્યુચ્ચરણ થયું ત્યારે એ ફલરૂપ તાપ ક્લેશ અને આનંદનો તિરોલાવ થયો અને તેથી ફલસંબંધ ગયો.

પ્રથમ સૃષ્ટિસમયે પ્રવાહ, પૃષ્ઠિ અને મર્યાદા એ ત્રણ માર્ગ પૈકી જેઓનો પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર કરવાનો ભગવાને વિચાર કરેલો છે અને તેથી ભગવાનની ઇચ્છાથી જેઓ ઉચ્ચ લાવથી ઉત્પન્ન થવાના છે તેઓને વ્યુચ્ચરણ પહેલાં શ્રીકૃષ્ણના વિયોગથી ફલરૂપ તાપ ક્લેશ અને આનંદ થાય.

છે. તે સમયે બીજાઓને તો માત્ર ‘હું બ્રહ્મ છું’ એવી સ્ફૂર્તિજ હોય છે. પછી ભગવદ્દાકારરૂપ આનંદાંશનું તિરોધાન થતાં, પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને ફલરૂપ તાપ કલેશ અને આનંદ થતા હતા તે તેમના વિયોગજ ધર્મનો તિરોભાવ થાય છે, અને બીજાઓને ‘હું બ્રહ્મ છું’ એવી સ્ફૂર્તિ થતી હતી તેનો તિરોભાવ થાય છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણનો વિયોગ સર્વને છે. તથાપિ જેઓને પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર કરવાનો ભગવાને વિચાર કરેલો છે તેમનેજ વ્યુચ્ચરણ પછી નિવેદન થતાં સુધી એ તાપ કલેશ અને આનંદનો તિરોભાવ હોય છે. નિવેદન થતાં એ ફલરૂપ તાપ, કલેશ અને આનંદનો બીજરૂપે આવિર્ભાવ થાય છે અને પછી તેની વૃદ્ધિ થાય છે.

‘તાપ એટલે ભાગવાનના વિયોગથી પ્રાપ્ત થતો સંસારાત્મક તાપ, કલેશ એટલે જન્મ મરણ વિગેરે રૂપી કલેશ, અને તાપ અને કલેશથી જેના આનંદનો તિરોભાવ થયો છે તેવો હું,’ એમ તાપ કલેશ વિગેરેનો અર્થ કેટલાક કરે છે, પરંતુ તે યોગ્ય નથી; કારણ કે એવો અર્થ કરવાથી ‘કૃષ્ણવિયોગ’ પદ વ્યર્થ થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ રસાત્મક છે. તેથી વિયોગ પણ રસાત્મક શ્રીકૃષ્ણનો હોવાથી તેનાથી ઉત્પન્ન થતા તાપ કલેશ પણ તેવા ફલરૂપ સંભવે. સાંસારિક તાપ કલેશ કહેવા હોત તો કૃષ્ણ અને વિયોગ પદ ન યોગતાં ‘બ્રહ્મવિભેદ’ જ શબ્દ

ચોજત. વળી એ પ્રમાણે અર્થ કરવાથી શાસ્ત્રનો પણ વિરોધ થાય છે “પરામિદ્યાનાતુ તિરોહિતં તતો દ્વસ્ય વન્ધવિપર્યયૌ” સૂત્રનો શ્રીમદ્વિઠ્ઠલપ્રભુએ વિદ્વન્મંડનમાં અર્થ કહેલ છે. ત્યાં ઈશ્વરના ઐશ્વર્ય વિગેરે ધર્મો તિરોહિત થતાં જીવને અનીશ્વરતા અને વિપરીત ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે એમ નિરૂપણ કરતાં તેઓશ્રીએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે “આનંદાંશનું તો પહેલાંજ તિરોધાન થયું અને તેથી જીવભાવની પ્રાપ્તિ થઈ.” તેથી આ શાસ્ત્ર પ્રમાણે આનંદાંશનો પ્રથમ તિરોભાવ થાય છે. તેથી જીવભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાર પછી ભગવદ્ધર્મથી વિપરીત ધર્મ એટલે સાંસારિક તાપ કલેશ વિગેરે જીવને થાય છે. અહિં ગદ્યમંત્રમાં તેથી ઉલટું પ્રથમ તાપ કલેશ અને પછી આનંદતિરોભાવ કહ્યા છે. સાંસારિક તાપ કલેશ અહિં કહેલા છે એમ માનીએ તો આ પ્રમાણે એ સૂત્રનો વિરોધ થાય છે. તેથી અહિં ફલરૂપ તાપ કલેશ અને આનંદ કહેલા છે એવો અર્થ જ યોગ્ય છે.

આવી રીતે જેના તાપ કલેશ અને આનંદનો તિરોભાવ હતો તેવો હું ભગવાન કૃષ્ણ શ્રીગોપીજનવલ્લભને સમર્પણ કરું છું. જીવમાં સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણનું ભજન કરવાની યોગ્યતા ભગવદ્ધર્મ આપેલા થાય ત્યારેજ થાય. સર્વસમર્થ ભગવાનને સમર્પણ કરવાથી ભગવાન સાથે સંબંધ થાય

ત્યારેજ ભગવદ્દર્શનો આવિર્ભાવ થાય અને એવા ભજનની યોગ્યતા થાય. તેથી સર્વસમર્થ ભગવાન સાથે સંબંધ કરવાનો હોવાથી ‘ભગવત્તે’ પદ યોજ્યું છે. આ ભગવાન પણ બે મર્યાદાસ્થ હોય તો તેમની સાથે એવી રીતે સંબંધ કરવાથી ભગવદ્દર્શનો આવિર્ભાવ ન થાય અને સાક્ષાત્ ભજનની યોગ્યતા પણ ન થાય. તેથી ‘ભગવત્તે’ પછી ‘કૃષ્ણાય’ પદ યોજ્યું છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ યશોદાજીના ઉત્સંગમાં લાલિત શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કરે છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પુષ્ટિસ્થજ છે. તેથી તેમની સાથે સંબંધ કરવાથી ભગવદ્દર્શનો આવિર્ભાવ અને ભજનની યોગ્યતા થાય છે. કૃષ્ણ રસાત્મક છે. રસના+ મુખ્ય બે દલ (વિભાગ) છે. સંયોગ અને વિપ્રયોગ. શ્રીકૃષ્ણ ઉભયદલાત્મક રસરૂપ છે. અહિં ‘શ્રી’ યોજેલું નથી, પણ ત્યારપછી ‘શ્રીગોપીજનવલ્લભાય’ પદમાં ‘શ્રી’ યોજેલું છે. તેથી અહિં કૃષ્ણ ઉત્તર દલરૂપ છે, એટલે વિયોગાવસ્થામાં કૃષ્ણને સમર્પણ કરવાથી પોતામાં પણ ભગવદ્દર્શ આવે છે, અને સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના ભજનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉત્તરદલરૂપ (વિયોગાવસ્થામાં) ભગવાનને સર્વ સમર્પણ કરવાથી પ્રભુમાં ગાઢ ભાવ થાય, પરંતુ સંયોગ રસની પ્રાપ્તિ થાય નહિ. તેથી સંયોગરસની પ્રાપ્તિ માટે બીજું

+ રસોમાં મુખ્ય શંગારરસ છે. (વિદ્-મંડન)તેના સંયોગાવસ્થા અને વિપ્રયોગાવસ્થા એ બે દલ છે.

કાંઈ સાધન શોધવું પડે એવી શંકા થાય તે દૂર કરવા ‘શ્રીગોપીજનવલ્લભાય’ પદ યોજ્યું છે. શ્રીગોપીજનના વલ્લભ શૃંગાર રસરૂપ છે. શ્રીનો અર્થ પણ ‘ગોપીજન’ થાય છે. શ્રીયુક્ત ગોપીજનવલ્લભ, એટલે પૂર્વદલરૂપ (સંયોગાવસ્થામાં) રસરૂપ શ્રીકૃષ્ણ. અથવા ‘શ્રી’ ગોપીજનોનું વિશેષણ છે. ‘શ્રી’ એટલે અલૌકિક શોભા યુક્ત ગોપીજન તેમના વલ્લભ. ગોપીજન સંયોગાવસ્થામાં જ અલૌકિક શ્રીયુક્ત છે. તેમના વલ્લભ એટલે સંયોગમાં વિવિધ રસનું દાન કરનાર શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કરે છું. આવા પૂર્ણ શૃંગારરસરૂપ શ્રીકૃષ્ણને આત્મનિવેદન કરવાથી સંયોગરસ પણ પ્રાપ્ત થશેજ. તે માટે અન્ય સાધન શોધવું પડશે નહિજ. અથવા હું સર્વ સાધન રહિત, કેવલ લૌકિકમાંજ રચ્યો પચ્યો રહેનાર છું. તેને માત્ર સમર્પણ કરવાથી પરમ કાળકાપન્ન ફલરૂપ ભગવાનની પ્રાપ્તિ કેમ થાય એ સંદેહ દૂર કરવા ‘શ્રીગોપીજનવલ્લભાય’ પદ યોજ્યું છે. “દિવસે લૌકિક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેનાર રાત્રે ગાઢ નિદ્રામાં પડી રહેનાર ગોકુલને ભગવાન પોતે વૈકુંઠમાં લઈ જશે* ” એમ શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહેલું છે. તેથી શ્રીગોકુલમાં વસતા ગોપીજનો અહોરાત્ર લૌકિક કાર્યમાં રહેતા અને પરલોકના સાધન રહિત હતા છતાં ભગવાનના પ્રાકટ્ય સમયે તેમણે આત્મનિવેદન કરી પોતાનું સર્વસ્વ ભગવાનને સમર્પણ કર્યું, તેથી

તેમનામાં ભજન કરવાની યોગ્યતા થઈ અને દિવસે દિવસે તેમની ભગવાન પ્રતિ અધિક અધિક ભક્તિ થઈ. છેવટ ભગવાનમાં તેમનો દૃઢ ભાવ થતાં સર્વ વિષયોને ત્યાગ કરી તેઓ ભગવાન પાસે ગયા ત્યારે ભગવાને તેમને પરમ-કાળ્કાપત્ત ક્ષેત્રસ્વરૂપ દાન કર્યું અને તેઓના ‘વલ્લભ’ થયા. તેથી ‘શ્રીગોપીજનવલ્લભ’ને સર્વ સમર્પણ કરવાથીજ આપણું પણ સર્વ સિદ્ધ થશે જ.

આ પ્રમાણે જેને સમર્પણ કરવાનું છે તેનું સ્વરૂપ વર્ણવી, હવે જે સમર્પણ કરવાનું છે તે કહે છે.

દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ અને અંતઃકરણ સમર્પણ કરું છું. આનંદાંશનો તિરોભાવ થતાં જીવભાવ થાય ત્યારે અવિદ્યાથી અહંતામમતામક સંસારનો સંભવ થાય છે. તે સમયે ‘હું દેહ છું’ ‘હું પ્રાણ છું’ વિગેરે પ્રકારના અધ્યાસ થાય છે. તેથી જીવ પોતાનું પૂર્વસ્વરૂપ ભૂતી જાય છે અને પહેલાનું કાંઈ પણ તેને યાદ રહેતું નથી. તેથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના વિયોગની સ્ફૂર્તિ તેને રહેતી નથી અને ક્ષેત્રસ્વરૂપ તાપ કલેશ અને આનંદ થયા હતા તે પણ ભૂતી જાય છે.

ઉપર પ્રમાણે થએલ અધ્યાસ અનિષ્ટ હોવાથી તે પ્રથમ દૂર થવો જોઈએ. જ્ઞાન માર્ગની રીતે અધ્યાસ દૂર કરવાથી ભજનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય નહિ. તેથી તે પ્રમાણે અધ્યાસ દૂર નહિ કરતાં નિવેદનરૂપ ભક્તિમાર્ગીય

સંસ્કારથીજ સદા સેવામાં પ્રવૃત્ત રહેવાથી તે ધીરેધીરે દૂર થશે. તેથી પ્રથમ જેનો અધ્યાસ થાય છે તે દેહ, ઇન્દ્રિયો, પ્રાણ, અને અંતઃકરણ સમર્પણ કરે છું.

વળી જ્યાંસુધી દેહ વિગેરેના ધર્મો જેવા કે ક્રિયા, સ્પર્શ, ઇક્ષણ, બલ, સ્મરણ વિગેરેને ભગવાનનો સંબંધ થાય નહિ ત્યાંસુધી તે ધર્મો લૌકિક જ રહે, અને લૌકિક ધર્મ હોય તે દેહ વિગેરેને અલૌકિક સેવામાં પ્રવૃત્ત થવા દે નહિ અને સેવામાં બાધ કરે, તેથી તેઓને (દેહ, ઇન્દ્રિયો પ્રાણ અને અંતઃકરણના ધર્મોને) પણ સમર્પણ કરે છું.

દેહાદિનું સમર્પણ કર્યું. છતાં તેનાં સંબંધી સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, આસ (સગાં) અને વૃત્તિનું સમર્પણ ન થાય તો તેઓના સંગથી પોતાનો ધર્મ ચૂકાય અને મમતા દૂર ન થાય. તેથી સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, આસ અને વૃત્તિ પણ સમર્પણ કરે છું. એટલે “ લૌકિકમાં આસક્તિ રાખ્યા વિના ઘેર રહી સ્વધર્મ પ્રમાણે સેવા કરવી. ” એ બોધ પ્રમાણે ચાલી શકાય. •

આ લોકમાં પાપ અથવા પુણ્ય થાય એ સંભવે છે. તેથી ‘ આ લોક ’ પણ ભગવાનને સમર્પણ કરે છું. કદાચિત્ જીવના સ્વભાવને લીધે અથવા લોકસંગ્રહ માટે કાંઈ કાર્ય થાય, તેથી પાપ અથવા પુણ્ય થાય, તો તે પાપ અથવા પુણ્યનો પરલોકમાં લોગ કરવો પડે, અને ત્યાં સુધી ભગ-

વત્પ્રાપ્તિમાં વિલંબ થાય. તેથી એવું ન થાય તે માટે 'પરલોક' પણ ભગવાનને સમર્પણ કરે છું. આ પ્રમાણે સમર્પણ કરવાથી પ્રાપ્તિ ફલ હુ:ખનો ભગવાનના વિયોગથી થતા તાપથી, અને પુણ્યના ફલ મુખનો અંતઃ ભગવાનનો આલેષ થવાથી ભોગ થઈ જાય છે, અને તે બાધ કરતા નથી.*

દેહ વિગેરે સર્વને આત્મા સાથે સમર્પણ કરે છું. આત્મા સાથે સમર્પણ કરે છું એમ કહેવાથી સમર્પણમાં દેહવિગેરે મુખ્ય થાય છે. દેહવિગેરેનું સમર્પણ પ્રધાનતાથી કરવામાં આવે છે, આત્માનું સમર્પણ તેવી મુખ્ય રીતે અથવા પ્રધાનતાથી થતું નથી. તેનું કારણ એ છે કે આત્મા ભગવાનનો અંશ જ છે. આત્મા ભગવાનનો સહજ દાસ છે. આત્મામાં કોઈ સહજ દોષ નથી, પરંતુ દેહ વિગેરેના સંગ દોષ જ છે. દેહ વિગેરેમાં સહજ દોષ છે, તેથી નિવેદન સંસ્કારમાં સહજ દુષ્ટ દેહ વિગેરેનું પ્રધાનતાથી સમર્પણ કરવામાં આવે છે. પુષ્ટિમાર્ગીય સમર્પણ જ સહજ દુષ્ટ દેહ વિગેરેના દોષોને દૂર કરે છે. ભક્તિમાર્ગમાં જે સમર્પણ કરવામાં આવે તેનો ભગવાન સાક્ષાત્ અંગીકાર કરે છે. તેથી દેહ વિગેરેનો ભગવાન અંગીકાર કરે તે માટે સમર્પણ કરવું. આ પ્રમાણે આત્માનું નિવેદન થતાં તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે.

*શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૨૬-૧૦ તથા તે ઉપરનાં શ્રીસુખો-ધિની જૂઓ.

જેમ અપસ્મારથી પીડાતા રોગીનો અપસ્માર રોગ દૂર થતાં તેને પ્રથમની સ્મૃતિ થાય છે, તેમ આત્માના સર્વ દોષ દૂર થતાં ‘હું’ લગવાનનો દાસ છું.’ એમ લગવાનના દાસત્વ રૂપી પોતાના સહજ ધર્મની તેને સ્મૃતિ થાય છે, અને તે ઘણી આર્તિપૂર્વક પ્રભુ સેવામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. યજ્ઞોપવીતથી જેમ બ્રાહ્મણ પ્રથમ હોતો તેથી જૂદો ‘દ્વિજ’ થાય છે, તેમ આ લકિતમાર્ગીય જીવ પણ આવી રીતે શુદ્ધ થઈ લગવાનનો વાસ્તવિક દાસ થાય છે. વળી ‘હું’ કાંઈ પ્રભુ ઉપર ઉપકાર કરતો નથી, પરંતુ જે પ્રભુનું છે તેજ તેને અર્પણ કરું છું. પ્રત્યુત લાંબા સમય સુધી હું બહિર્મુખ રહ્યો અને જે પ્રભુનું હતું તે તેને અર્પણ ન કર્યું તેથી અપરાધી ચાંડલ જેવો છું. તેથી હું કાંઈ મારી મેગે પ્રભુને અર્પણ કરવા સમર્થ નહિ હોવાથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ-દ્વારા સર્વ સમર્પણ કરું છું; કારણ કે લગવાન શ્રીમદ્વાચાર્ય-ચરણના બલથી જ અંગીકાર કરે છે. બાકી મારામાં કાંઈ નથી’ એવું દૈન્ય પણ સમર્પણ થતાં આવે છે, એમ જણાવવા “હું દાસ છું” એમ કહે છે. જ્યારે સર્વ દોષ દૂર થાય ત્યારેજ આવું દૈન્ય પ્રાપ્ત થાય.* સર્વ દોષની નિવૃત્તિ પણ જેમ મહાન અગ્નિમાં તૃણને નાંખવામાં આવે તેમ ઉત્તરદલાત્મક પ્રભુમાં ઉત્તરદલાત્મક લગવન્મુખારવિંદરૂપ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણદ્વારા આત્મસમર્પણ કરવાથીજ

થાય છે. આ સમર્પણ વિધિ મધ્યમ અને હીન અધિકારી માટે છે. ઉત્તમ અધિકારીઓમાં દોષ હોતો નથી તેથી તેઓ પ્રેમથી આર્તિપૂર્વક ભગવાનને પોતાનું સર્વસ્વ સાક્ષાત્ સમર્પણ કરે છે, તેથીજ શ્રીમદ્ભાગવતમાં શ્રી-કૃષ્ણનું પ્રાકટ્ય થતાં ગોપિકાઓએ પોતેજ આત્મસમર્પણ કર્યાનું જણાવેલું છે + નવરત્નમાં પણ નિવેદનના ત્રણ પ્રકાર કહેલા છે (૧) અજ્ઞાનથી, (૨) જ્ઞાનથી (૩) કૃષ્ણસા-ત્કૃતપ્રાણીઃ. આમાંથી તૃતીય રીતે ગોપીજનોએ આત્મ-નિવેદન કરેલું, તેવી રીતે આધુનિકથી થઈ શકે તેમ નથી. બીજી રીતે જ્ઞાનપૂર્વક નિવેદન કરનાર અધિકારીઓ પણ ઘણા ઓછા છે. તેઓને ‘હું દાસ છું’ એવી સ્ફૂર્તિ થાય છે. હીન અધિકારીઓને નિવેદન થાય છે તે જેમ બાલને ઉપદેશ કરવામાં આવે તેવી રીતે થાય છે.

પાઠ ૭. દોષનિવૃત્તિ.

ब्रह्मसंबंधकरणात्सर्वेषां देहजीवयोः ।

सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषा पंचविधाः स्मृताः ॥

સિદ્ધાન્તરહસ્ય, ૨.

બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી સર્વેના દેહોના અને સર્વેના જીવોના સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર સર્વ દોષો દૂર થાય છે. બ્રહ્મ એટલે ભગવાન પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાથે આત્મનિવેદન કરી

સંબંધ કરવાથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર સર્વ દોષો દૂર થાયછે. પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજી સર્વથા દોષરહિત છે. તેમની સાથે સંબંધ થાય ત્યારે જ દોષરહિત થવાય. ભગવાનની સાથે સંબંધ થતાં ‘ભગવદ્દીય’ થવાય અને ભગવદ્દીય હોય તેજ દોષરહિત થાય અને ભગવાનની સેવા કરવાનો અધિકારી થાય.

પૂજામાર્ગમાં પાંચ પ્રકારના દોષ કહેલા છે. (૧) સહજ એટલે દેહની સાથે આવેલ; પંચભૂતસંબંધી, ભૌતિક (૨) જે દેશમાં અથવા જે કાલે પૂજા કરવામાં આવે તે દેશ અથવા કાલના દોષ. (૩) પૂજાથી જે લોક પ્રાપ્ત કરવો હોય તે લોકના, અને જે વૈદિક મંત્રોથી પૂજા કરવી હોય તેમાં કાંઈ ભૂલ થાય તે વેદના, (૪) પૂજા માટે સંસ્કૃત જલ વિગેરેને ખીજા જલ વિગેરેનો સંયોગ થતાં તે સંયોગથી થતા દોષ (૫) પૂજા માટે ભેગા કરેલ પુષ્પ ગંધ વિગેરેને સ્ત્રી અથવા શૂદ્રનો સ્પર્શ થાય તો તે સ્પર્શથી થતા દોષ. એ પ્રમ.ભુ નૈવેદ્ય વિગેરેમાં કોઈની દૃષ્ટિ પડે તો તેથી દોષ આવે. આ સર્વ પૂજામાર્ગીય દોષોની ભક્તિમાર્ગમાં કાંઈ ગણનાજ નથી. આવા દોષ ભક્તિ માર્ગમાં કોઈ રીતે સંભવતા જ નથી. કારણ કે ભક્તિ-માર્ગમાં બ્રહ્મસંબંધ થએલ છે. ભક્તિમાર્ગમાં પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજી સેવ્ય છે ભગવાનના કોઈ અંશ અથવા વિભૂતિ-ની સેવા ભક્તિમાર્ગમાં થતી નથી, પરંતુ સાક્ષાત પુરૂષો-

તમની સેવા જ થાય છે. તે સર્વ રીતે દોષરહિત નિર્દુષ્ટ, પૂર્ણગુણવિશ્રદ છે. આવા પુરૂષોત્તમને નિવેદન કરવાથી પુરૂષોત્તમનો સંબંધ થયો. તેથી સર્વ દોષ સર્વથા દૂર થાય તેમાં કહેવું જ શું ?

પૂજ્ઞમાર્ગનો સમાવેશ કર્મમાર્ગમાં થાય છે. તેથી તે માર્ગમાં લગવાનનો સંબંધ નથી અને દોષો રહે છે. પૂજ્ઞ-માર્ગમાં લગવાનની પૂજ્ઞ થતી નથી, પરંતુ આવાહનથી વિસર્જન સુધીના બધા ઉપચારોથી વિભૂતિનીજ પૂજ્ઞ થાય છે, કારણકે પુરૂષોત્તમ કોઈ મંત્રને આધીન નથી કે મંત્રથી આવાહન કરતાં પધારે અને વિસર્જન કરતાં પધારી જાય. વળી પૂજ્ઞમાર્ગમાં પૂજ્ય દેવતાનો મોહન ઉચ્ચાટન વિગેરે લૌકિક કાર્ય માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, તેથી પણ તે પુરૂષોત્તમ હોઈ શકે નહિ એમ સમજાશે. તેથી પૂજ્ઞમાર્ગના દોષોની લક્ષિતમાર્ગમાં સંભાવનાજ નથી, કારણ કે લક્ષિત-માર્ગમાં પુરૂષોત્તમનેજ સર્વ નિવેદન કરવામાં આવે છે.

પુરૂષોત્તમને આત્મનિવેદન કરવાથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર સર્વ દોષો દૂર થાય છે. પૂજ્ઞમાર્ગમાં પાંચ પ્રકારના જે દોષ છે તે આ માર્ગમાં સંભવતાજ નથી. ત્યારે આત્મ-નિવેદન કરવાથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર કયા દોષ દૂર થાય છે એ પ્રશ્ન સાધારણ રીતે ઉદ્ભવે છે.

સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર મુખ્ય દોષ અહંતામમતા છે. જ્યાંસુધી “ હું દેખાવડો, મોટો, ધની, શક્તિવાળો છું,

આ પદ્મિની મારી સ્ત્રી છે, આ પ્રતાપી મારા પુત્ર છે ”
 એમ અહંતા મમતા હોય ત્યાંસુધી ભગવાનની સેવામાં
 ચિત્ત રહેજ નહિ. જ્યાંસુધી ભગવાનને આત્મનિવેદન કરી
 ભગવાનનું હાસત્વ સ્વીકાર્યું નથી, ત્યાંસુધી ધન દેહ પુત્ર
 વિગેરે સંબંધીઓ સંબંધી શોક સ્પૃહા પરિભવ લોભ વિગેરે
 રહે છે અને આ દેહ ધન પુત્ર વિગેરે મારાં છે એવો
 આગ્રહ રહે છે. આવા આગ્રહને લોકો ભલે સુખ માનતા
 હોય, પરંતુ તે સર્વ દુઃખનું મૂલ છે. આવી અહંતામમતા
 સર્વ દુઃખનું મૂલ છે. પ્રભુને આત્મનિવેદન કરવાથી આ
 દેહ વિગેરે મારાં નથી, પરંતુ પ્રભુનાં છે એવું ભાન થાય
 છે. જ્યાંસુધી પ્રભુને આત્મનિવેદન કર્યું નથી ત્યાંસુધી
 અહંતામમતા દૂર થતી નથી, અને તેથી ધન વિગેરે જેને
 લોકમાં સુખના સાધન માનવામાં આવે છે તેનાથીજ ભય
 રહે છે. સુખ્ય ભય ધનનો છે, કારણ કે લોકમાં સર્વ
 ધનની આકાંક્ષા રાખે છે. દેહનો પણ ભય રહે છે, કારણ
 કે દેહ પડશે એ ચિંતા થયા કરે છે. તેમજ સ્ત્રી, પુત્ર
 વિગેરે સંબંધી ભય રહે છે. આ ધન વિગેરે હોય ત્યાં
 સુધી તેને સાચવી રાખવાનો, તેને કોઈ ન લઈ ભય, તેની
 હાનિ ન થાય એ માટે ભય રહે છે. તે શુભાવીએ તો તેની
 પુનઃ પ્રાપ્તિ કરવાની સ્પૃહા થાય છે. તેની પ્રાપ્તિ કરવા
 પ્રયાસ અને દોડદોડ કરતાં પરિભવ થાય છે, અને પ્રાપ્ત
 થાય તો જેટલું પ્રાપ્ત થયું હોય તેથી સંતોષ ન થતાં બણેજ

લોભ થાય છે. આ પ્રમાણે દેહ, ધન વિગેરે ‘મારાં’ છે એમ મિથ્યા આગ્રહ રહે છે. તેથી આમાંથી છૂટવા સર્વને અભય આપનાર ભગવાનના ચરણકમલનું વરણ કરવું જોઈએ; એટલે ભગવાનને આત્મનિવેદન કરી ભગવાનના ખરા હાસ થવું જોઈએ. ભગવાન સર્વના આત્મા છે. આત્માથી કોઈ રીતે ભય સંભવેજ નહિ. શ્રુતિ પણ કહે છે કે “ખીજથી ભય થાય છે.”* ભગવાન ખીજ નહિ પરંતુ આત્માજ હોવાથી, ભગવાનનું વરણ કર્યા પછી ભય સંભવતોજ નથી. વળી ભગવાન સર્વ ભયને દૂર કરવા સમર્થ પણ છે. ભગવાનનું સામર્થ્ય અલૌકિક છે, તેથી ભગવાનનું વરણ કર્યા પછી ભય સંભવતોજ નથી. સર્વ ભયમાંથી નિર્ભય થવા ભગવાનના ચરણકમલનું વરણ કરવું. જેમ કન્યા વરને પસંદ કરે છે તે પોતાના સર્વ ઇષ્ટ પદાર્થો પોતાને પુરા પાડે તે માટે પસંદ કરે છે. તેમ છતાં વર પસંદ કર્યા પછી તે ‘વરની’ વધુ થાય છે, પણ કાંઈ વર કન્યાનો થઈ જતો નથી. તેમ ભગવાનનું વરણ કરી ભગવાનના હાસ થવું. તેથી સર્વ ભય દૂર થાય છે. એ પ્રમાણે ભગવાનનું વરણ કરી ભગવાનનું હાસત્વ સ્વીકારવામાં આવે કે તરત દ્રવ્ય, દેહ, પુત્ર વિગેરેથી થતા સર્વ ભય, સ્પૃહા, ખરિભવ, લોભ દૂર થાય છે, અને તે કોઈમાં ‘આ માફે છે’ એવો હુઃખદાયી આગ્રહ રહેતોજ નથી +

* દ્વિતીયાદૈ મયં ભવતિ.

+ શ્રીમદ્ભાગવત ૩-૯-૬ સુબોધિની સાથે.

પાઠ ૮. અસમર્પિતત્યાગ.

અમ્યથા સર્વદોષાણાં ન નિવૃત્તિઃ કથંચન ।

અસમર્પિતવસ્તુનાં તસ્માદ્ભર્જનમાચરેત્ ॥

સિદ્ધાન્તરહસ્ય ૪.

શ્રીપુરૂષોત્તમને આત્મનિવેદન કરવાથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર સર્વ દોષો દૂર થાય છે. એમ આપણે ગયા પાઠમાં જોયું. શ્રીપુરૂષોત્તમને આત્મનિવેદન કર્યા વિના સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર સર્વ દોષો કોઈ રીતે દૂર થતા નથી. સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર દોષોને દૂર કરવાનો એકજ ઉપાય આત્મનિવેદન છે.

આત્મનિવેદન કરવાથી સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર સર્વ દોષો તે સમયે દૂર થાય, પરંતુ ત્યારપછી જે કર્મ કરવામાં આવે તેથી દોષ થાય. જે દેશમાં રહીએ તે દેશના દોષ તથા જે સમય હોય તે સમયના દોષો લાગે. તેથી દોષરહિત પાછળથી રહી શકાય નહિ, અને દોષરહિત ન રહીએ એટલે ભગવાનનો અધિકાર પણ જાય. એ પ્રમાણે ન થાય તે માટે અસર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. નિવેદન કર્યા પછી કદાપિ અસમર્પિત વસ્તુનું ગ્રહણ કરવું નહિ. આ માર્ગમાં ભગવાનનો સંબંધ જે વસ્તુને થયો નથી તે દોષવાળી છે, અને ભગવાનનો સંબંધ થતાં તે દોષરહિત થાય છે. તેથી ભગવાનને જે વસ્તુ સમર્પણ કરી નથી તેવી

વસ્તુ જીવતાં સુધી કોઈ વાર દેવી નહિ. અસમર્પિત વસ્તુ-
નો કદાપિ સંસર્ગ કરવો નહિ. આ પ્રમાણે કરવાથી દોષ
આવવા સંભવ રહેતો નથી.

અસમર્પિત વસ્તુને સંસર્ગ પણ કરવો નહિ. તેથી
લૈકિક અથવા વૈદિક જે કાંઈ કાર્ય કરવું હોય તે કાર્યમાં
જોઈતી સર્વ વસ્તુઓ પ્રથમ લગવાનને નિવેદન કરી, ત્યારપછી-
જ તે કાર્ય કરવું. આ માર્ગ પ્રમાણે જેણે આત્મ નિવેદન કર્યું
છે તેણે લૈકિક કાર્ય જેવાં કે પુત્રનો વિવાહ, ગ્રાહણ લોજન,
તથા પોતાના ઉપયોગ વિગેરે માટે જોઈતા, તેમજ વૈદિક કાર્ય
જેવાં કે શ્રાદ્ધ, યજ્ઞ વિગેરે માટે તૈયાર કરવાનાં પાક, ઘી,
અન્ન વિગેરે સર્વ પદાર્થો પ્રથમ લગવાનને નિવેદન કરવા,
અને ત્યાર પછીજ તે તે લૈકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવું.
લગવાનની આજ્ઞાપૂર્વકજ સંભાર કરવા એ સંભારોનું નિવે-
દન છે. લૈકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવું હોય તો પ્રથમ
તે કાર્ય કરવાની લગવાનની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવી. તે કાર્ય
કરવાની લગવાનની આજ્ઞા મળે તો લગવાનની આજ્ઞા
પ્રાપ્ત કરી ત્યારપછીજ તે કાર્યમાં જોઈતા સંભારો તૈયાર
કરી તે કાર્ય કરવું. આ ભક્તિમાર્ગની મર્યાદા છે. ભક્તિ-
માર્ગમાં આ પ્રમાણે લૈકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવું હોય,
તો તે કાર્યમાં જોઈતા સર્વ સંભારો પ્રથમ લગવાનને સ-
મર્પણ કરી, ત્યાર પછી તે સંભારોથી તે કાર્ય કરવું. આ
મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવામાં આવે તો દોષ થાય. જેમ

વૈદિક મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી કાંઈ કાર્ય કરવામાં આવે, તો તે પ્રમાણે કાર્ય કરનારને તે માર્ગમાં દોષ પ્રાપ્ત થાય છે; તેમ આ ભક્તિમાર્ગીય મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી કાંઈ કાર્ય કરવાથી, એટલે કાર્યમાં જોઈતા સંભારો લગવાનને સમર્પણ કર્યા વિના અસમર્પિત સંભારોથીજ કાર્ય કરવાથી ભક્તિમાર્ગમાં દોષ થાય છે.

આ માર્ગમાં અસમર્પિત વસ્તુમાત્રનો ત્યાગ કરવો, એટલે સમર્પણ કર્યા વિના કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરવો નહિ; તેથી એમ ન સમજવું કે જે જે વસ્તુનો આપણે ઉપયોગ કરવો હોય તે તે; વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ કરવી, કારણ કે કેટલીક વસ્તુઓ પ્રભુને સમર્પણ કરી શકાયજ નહિ. ખાસ કરી ‘સામિભુક્ત’ એટલે અર્ધભુક્ત વસ્તુ પ્રભુને કદાપિ સમર્પણ કરવી નહિ. ધારો કે લગવાનની સેવા માટે અમુક વસ્તુ આપણે લાવી ઘરમાં મૂકી-તેમાંથી કોઈ ઘરનાં ખાલક અથવા સ્ત્રીએ અજાણથી થોડી-લઈ પોતાના અથવા બીજા કોઈના ઉપયોગમાં લીધી. ખાકી રહી તે ‘સામિભુક્ત’ અથવા અર્ધભુક્ત થઈ. આ ખાકીની વસ્તુ આપણા ઉપયોગમાં લેવાની ઈચ્છા થાય તોપણ લગવાનને કદાપિ સમર્પણ કરવી નહિ, કારણ કે આવી અર્ધ-ભુક્ત વસ્તુનું સમર્પણ પ્રભુને ઈષ્ટ નથીજ. દેવના પણ દેવ પુરુષોત્તમ એવી અર્ધભુક્ત વસ્તુનો કદાપિ અંગીકાર કરેજ નહિ. તેથી એવી વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ કરવી નહિ, અને

એ વસ્તુ સમર્પણ થયેલી નહિ હોવાથી તે આપણા ઉપ-
યોગમાં પણ લેવી નહિ.

અર્ધલુપ્ત વસ્તુ પ્રભુને કદાપિ સમર્પણ કરવી નહિ,
અને અસમર્પિત વસ્તુ કદાપિ પોતાના ઉપયોગમાં લેવી
નહિ ત્યારે શું કરવું ?

આપણે કોઈ પણ વસ્તુનો ઉપયોગ કરીએ, તે પહેલાં
આરંભમાં જ જે જે કાર્ય કરવાનાં હોય તે તે કાર્યમાં
જોઈતી સર્વ વસ્તુઓ પ્રભુને સમર્પણ કરવી. સમર્પણ કરી
પછી જે કાર્ય કરવું હોય તે સમર્પિત વસ્તુથી કરવું. સર્વ
વસ્તુનું આ પ્રમાણે સમર્પણ કરવાનું હોવાથી ભાર્યા, પુત્ર
વિગેરેનું પણ સમર્પણ કરવું જોઈએ. તેથી વિવાહ પછી
તરતજ પોતાના ઉપયોગમાં પત્નીને લીધા પહેલાં પ્રભુને
તેનું સમર્પણ કરવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે પુત્રની ઉત્પત્તિ
થયા પછી તરતજ પુત્ર પણ પ્રભુને સમર્પણ કરવો જોઈએ.
આ પ્રમાણે સમર્પણ કર્યા પછીજ વસ્તુનો ઉપયોગ પોતે
કરવો. કોઈ પણ અસમર્પિત વસ્તુનો કદાપિ પોતે ઉપયોગ
કરવો નહિ.

શાસ્ત્રમાં કોઈ કોઈ સ્થલે સમર્પિત વસ્તુનો ઉપયોગ
કરવાને નિષેધ કરેલો છે. જેમકે “ મને નિવેદન કરેલા
દીપાવલોકનો ઉપયોગ કરવો નહિ ”* તેથી સમર્પિત વસ્તુનો
ઉપયોગ કરી શકાય નહિ એમ માનવું નહિ; કારણ કે

આ પ્રમાણે સમર્પિત પદાર્થના ઉપલોગનો નિષેધ કર્મમાર્ગ તથા પૂજામાર્ગમાં છે. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં આવા વાક્ય આવે ત્યાં ત્યાં તે કર્મમાર્ગ અથવા પૂજામાર્ગ માટે છે એમ સમજવું. પૂજામાર્ગમાં નિવેદન એક પ્રકારનું દાન છે. એ માર્ગમાં દેવને નિવેદન કરવામાં આવતું નથી, પણ દાન કરવામાં આવે છે. દાન કરેલ વસ્તુ પાછી લઈ શકાય નહિ, તેથી પૂજામાર્ગમાં જે દેવને દાન કરેલું હોય તે પાછું પોતાના ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહિ. ભક્તિમાર્ગમાં જે ભગવાનને સમર્પણ કરવામાં આવે છે તેનો ભગવાન અંગીકાર કરે છે. ભક્તિમાર્ગમાં સેવ્ય પુરૂષોત્તમજ છે. ભક્ત જે જે સમર્પણ કરે છે તેનો પુરૂષોત્તમ અંગીકાર કરે છે.* અને પુરૂષોત્તમના ઉચ્છિદનું લોજન કરી+ પુરૂષોત્તમના હાસ થઈ રહેલું તેજ સેવકનો ખરો ધર્મ છે. લોજન કરતાં જે અવશિષ્ટ રહે તે ઉચ્છિદ. ભક્ત જે સામગ્રી પુરૂષોત્તમને સમર્પણ કરે છે તેનું લોજન પુરૂષોત્તમ કરે છે.* આ ભક્તિમાર્ગમાંજ અને છે, બીજા કોઈ માર્ગમાં એમ થતું નથી. પુરૂષોત્તમનું ઉચ્છિદ લઈ રહેલું એજ ભક્તનો ખરો ધર્મ છે. તેથી સમર્પિત વસ્તુનો ઉપયોગ કરી શકાય નહિ તેવી શંકા કરવી નહિ. પ્રત્યુત ભગવદ્દીયોએ ભગવાનનું ઉચ્છિદજ લેવું જોઈએ. ભગવાનનું ઉચ્છિદ ન હોય તે નજ લેવું જોઈએ. નિઃશંકતાથી

પ્રસિદ્ધ રીતે દોઢમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ થાય તેવી રીતે ભગ-
વદ્દીયોએ ભગવાનનું ઉચ્છિષ્ટ લેવું, અને ભગવાનનું ઉચ્છિષ્ટ
ન હોય તે નજ લેવું. આમ કરવાથીજ ખરેખરા ભગવદ્દીય
થવાય છે.

સત્ત્વ, રજઃ અને તમઃ એ ત્રણ પ્રકારના ગુણોના
લેદથી માણસોની પ્રકૃતિ ભિન્ન ભિન્ન હોય છે. આવા ભિન્ન
પ્રકૃતિના માણસો પણ બ્રહ્મસંબંધ કરવાથી એક સરખા
ભગવદ્દીય થાય છે. જેમ કુવો, વાવ, ખાળ, વિગેરેનાં જલ
ગંગામાં પ્રવેશ ન કરે ત્યાંસુધી આ કુવાનું, વાવનું કે
ખાળનું જલ છે એમ તેના જુદા જુદા ગુણોનું અનુસંધાન
કરવામાં આવે છે, પરંતુ ગંગામાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેના જુદા
જુદા ગુણનું અનુસંધાન રહેતું નથી, પરંતુ સર્વ ગંગાજલ
થાય છે અને સર્વ ધર્મ કાર્યમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે; તે
પ્રમાણે જમે તેવી પ્રકૃતિના માણસો હોય; પરંતુ જ્યાં
સુધી તેઓએ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ દ્વારા આત્મનિવેદન કરેલું
નથી ત્યાંસુધીજ તેમના જુદા જુદા ગુણનું અનુસંધાન રહે
છે, પરંતુ આત્મ-નિવેદન કર્યા પછી તેઓના રજઃ અથવા
તમઃ ગુણના લેદ રહેતા નથી. આ ગુણો તેમને ભક્તિ
કરવામાં પ્રતિબંધ કરતા નથી અને તેઓ સર્વ ભગવદ્દીય
થાય છે. ભગવાનને આત્મ નિવેદન કરવાથી સેવામાં પ્રતિ-
બંધ કરનાર સર્વ દોષો દૂર થાય છે. પદાર્થોના દોષો દૂર
કરવાનેા પણ એકજ ઉપાય છે કે તે ભગવાનને નિવેદન

કરવા. ભગવાનને નિવેદન કરવાથીજ સર્વ દોષો દૂર થાય એ ચોખ્ખજ છે. કારણ કે ભગવાનના ચરણારવિંદના એક ભાગ અંગુષ્ઠથી પ્રક્ષાલનું કટાહ તૂટતાં તેમાં જે વિવર (કાણું) પડયું, તેમાંથી જલ નીકળ્યું, તેને ભગવાનના ચરણ-કમલના અંગુષ્ઠનો સંબંધ હોવાથી તેનું માહાત્મ્ય એટલું બધું થયું કે તે જલનો (ગંગાનો) સંબંધ અન્ય જે કોઈ જલને થાય તેના સર્વ દોષ દૂર થાય છે. જ્યારે ભગવાનના ચરણકમલના અંગુષ્ઠના સંબંધનું આટલું બધું માહાત્મ્ય છે, ત્યારે ભક્તિમાર્ગમાં સાક્ષાત્ ભગવાન પુરૂષોત્તમનો જ સંબંધ થતાં સર્વ ચેતન અચેતનના સર્વ દોષો દૂર થાય, તેમાં આશ્ચર્ય શું હોઈ શકે ?

પાઠ ૬. ચિંતાત્યાગ.

શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ દ્વારા ભગવાનને આત્મસમર્પણ અથવા આત્મનિવેદન કર્યા પછી, નિવેદન કરનારે કાંઈ ચિંતા કરવાની નથી, શ્રીમદ્વાચાર્ય ચરણના ચરણકમલ સર્વ ચિંતાનો નાશ કરનાર છે. વળી જેણે પોતાનો દેહ, દારા, ગૃહ, વિગેરે સર્વ ભગવાનને સમર્પણ કરેલ છે તેને શેની ચિંતા કરવાની હોય ?

શંકાઃ—આત્મ નિવેદન જેમણે કરેલ છે તેમને પણ ચિંતા તો થવાનીજ, કારણકે આત્મનિવેદન જેમણે કરેલ છે તેમનેજ ભગવાનનું ભજન કરવાનો અધિકાર છે, બીજાને

નથી. પરંતુ આત્મનિવેદન કરતી વખતે તેમણે તો પોતાનું
 સર્વસ્વ આ લોક, પરલોક, દાસ, ગૃહ, આમ, દેહ વિગેરે સર્વ
 ભગવાનને સમર્પણ કરેલ છે. તેથી તેમની પાસે કંઈ અસમર્પિત
 ધન વિગેરે નથી. હવે તેમણે દેહ ભાર્યા વિગેરેના નિર્વાહ શાથી
 કરવો ? પોતે જ ધન વિગેરે ભગવાનને નિવેદન કરેલ છે
 તેથી, કે નિવેદન કર્યા વિનાના પદાર્થથી ? નિવેદન કરેલ ધન
 વિગેરેથી દેહનો નિર્વાહ કરી શકાય નહિ, કારણકે ભગ-
 વાનની ઇચ્છા વિના તેમને સમર્પણ કરેલ તેમના દ્રવ્ય
 વિગેરેનો ઉપયોગ કરવો એ યોગ્ય નથી, અને ભગવાનની
 એવી રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે તેવી ઇચ્છા છે કે નહિ
 તે જાણી શકાતું નથી. એ પ્રમાણે તેમના દ્રવ્યનો ઉપયોગ
 નિવેદન કરનાર કરે એવી ભગવાનની ઇચ્છા હોય, તોપણ
 સેવકે એવી રીતે સ્વામીના દ્રવ્યાદિ ઉપયોગમાં લેવા એ
 યોગ્ય નથી. નિવેદન કરનારના દેહ વિગેરે પણ ભગવાનને
 સમર્પણ કરેલ હોવાથીજ ભગવાનનાજ છે, અને તેથી
 ભગવાનના દ્રવ્ય વિગેરેથી તેમનું પોષણ કરવામાં કંઈ
 દોષ નથી એમ પણ કહી શકાય નહિ, કારણ કે પોતે
 પોતાના દેહનું એવી રીતે ભગવાનના દ્રવ્યાદિથી પોષણ
 કરે તો દોષ થાય, અને ભગવાનની ઇચ્છા તો જાણી
 શકાય તેમ નથી. તેથી સમર્પિત દ્રવ્ય વિગેરેથી આત્મ-
 નિવેદીએ પોતાના દેહ, ભાર્યા વિગેરેનું પોષણ કરવું ઉચિત
 નથી; અને પોતાનું જીવન નભાવવા માટે પણ અનિવેદિત

પદાર્થનો ઉપયોગ કરવાનો આત્મનિવેદીએ વિચાર કરવો પણ યોગ્ય નથી. તેથી નિવેદિત દ્રવ્યાદિથી અથવા અનિવેદિત પદાર્થથી પણ દેહ ભાર્યા વિગેરેનું પોષણ આત્મનિવેદી કરી શકે નહિ. તેથી તેમના દેહ વિગેરેનો નાશજ થાય. દેહનો નાશ થાય ત્યારે લજન તો થાયજ ક્યાંથી ? લજન થઈ શકે નહિ એટલે આત્મનિવેદન કરેલું તે વ્યર્થજ થાય, અને આ માર્ગનો ઉચ્છેદ થઈ જાય. કારણ કે આત્મ-નિવેદન કરે તોજ લગવદ્ લજન કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય, અને આત્મનિવેદન કરવાથી દેહ વિગેરેનું પોષણ કરવાનું સાધન નહિ રહેતાં નાશ થવાથી લજન થઈ શકે નહિ.

આવી શંકા કરવી યોગ્ય નથી કારણ કે “હે ઉદ્ધવ ! આવી રીતે આત્મનિવેદીના ધર્મોથી મારામાં લક્ષિત ઉત્પન્ન થાય છે;”^x વિગેરે પ્રમાણથી સિદ્ધ થાય છે કે, નિવેદનથી સાક્ષાત્ શ્રીગોકુલેશના લજનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી નિવેદન આવશ્યક છે. તેથી નિવેદન કરવું. પછી લગવાનની લક્ષિત થઈ શકે અને નિવેદન સાર્થક થાય તે માટે દેહપોષણ વિગેરે જરૂરી વ્યવહાર માટે લગવાનને નિવેદન કરેલા પદાર્થોનોજ પોતાને માટે ઉપયોગ કરવો. આમ ન કરવામાં આવે, નિવેદન કરેલ પદાર્થનો ઉપયોગ નજ થતો હોય, તો સ્ત્રીને પરણ્યા પછી તરતજ

તેનું નિવેદન કરવામાં આવે ત્યારપછી પોતાના ઉપયોગમાં તે ન આવી શકતી હોય તો, તેને પરણવાનુંજ નકામું થઈ જાય. વળી જેનું દાન કરવામાં આવ્યું હોય તેનો પોતાથી ઉપયોગ ન થઈ શકે; પરંતુ જે પદાર્થ લગવાનને નિવેદન કરવામાં આવેલ હોય તેનો પોતાથી ઉપયોગ ન થઈ શકે એવું નથીx પ્રત્યુત નિવેદન કરેલ ન હોય તેવા પદાર્થનો ઉપલોગ નિષિદ્ધ છે. નિવેદન કરેલ પદાર્થ લગવાનના ઉપલોગમાં આવ્યા પછી, લગવાને આપેલ પ્રસાદ તરીકે તેનો ઉપલોગ કરવો, તેજ દાસનો ધર્મ છે અને તેમ કરવું એજ યોગ્ય છે. એમ કરવાથી આત્માની પણ શુદ્ધિ થાય છે. તેથી આવી ચિંતા અસ્થાને છે. નિવેદિત પદાર્થથીજ દેહ વિગેરેનું પોષણ કરવું.

દેહ વિગેરેનું પોષણ નિવેદિત પદાર્થથી કરવાનો નિશ્ચય થતાં એ ચિંતા ન રહી; પરંતુ લગવાનને નિવેદન કરેલા પદાર્થોનો વિનિયોગ થયા પછી, ભાવી વિનિયોગ માટે બીજા પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરવો કે ન કરવો એવી ચિંતા થાય. બીજા પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરવામાં આવે તો બહિર્મુખ થવાય, અને સેવામાં પ્રતિબંધ થાય. જે એ પ્રમાણે પ્રયાસ કરવામાં ન આવે, તો લગવાનને નિવેદન કરવાના પદાર્થ રહે નહિ તેથી દુઃખ થાય. આવી ચિંતા

ચાચ તે દૂર કરવા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે નવરત્ન ગ્રંથ લખ્યો છે.

જેઓએ આત્મ-નિવેદન કરેલું છે તેઓએ કોઈપણ સમયે કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા કરવી નહિ. લૌકિક સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેના ભરણપોષણ માટે પ્રયાસ કરવાની ચિંતા ન કરવી એટલુંજ નહિ, પરંતુ ભગવાનને નિવેદન કરવાના પદાર્થ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસ કરવાની ચિંતા પણ ન કરવી. પોતે આત્મ-નિવેદન કરેલું હોવાથી ભગવાને પોતાનો અંગીકાર કરેલો છે. ભગવાન જેનો અંગીકાર કરે છે તેનું સર્વ કાચ ભગવાન પોતેજ કરે છે એવો વિશ્વાસ રાખવો આવશ્યક છે. જેનો ભગવાન અંગીકાર કરે છે તેનું સર્વ કાર્ય ભગવાન પોતેજ સિદ્ધ કરે છે. એવો ભગવાનનો નિયમજ છે. કદાચ પોતામાં ભગવાન ઉપર એવો વિશ્વાસ છે કે નહિ તેની પરીક્ષા કરવા માટે, અથવા પોતાના પ્રારબ્ધ કમનો ભોગ ભોગવાની ક્ષય કરાવવા માટે, ભગવાન પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરવામાં વિલંબ કરે તોપણ કોઈ સમયે ચિંતા કરવી નહિ. આપણામાં મર્યાદામાર્ગીય વૈરાગ્ય ન હોય, અને જેમ સાધારણ માણસ કુટુંબમાં આસક્ત રહે છે તેમ કુટુંબમાં આસક્તિ રહેતી હોય તોપણ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જેવા મહાપુરુષે નિવેદન કરાવેલ હોવાથી ભગવાને આપણો અંગીકાર કરેલો હોવાથી અને ભગવાન પુષ્ટિપ્રભુ હોવાથી તે આપણી લૌકિકી ગતિ નહિજ કરે. તેથી કોઈપણ પ્રકારની કોઈ પણ સમયે ચિંતા કરવી નહિ.

કોઈપણ સમયે કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા ન કરવાથી સ્વચ્છંદ થઈ જવાય અને બહિર્મુખ થવાય એવી શંકા કરવી નહિ, કારણકે જેમણે આત્મ-નિવેદન કરેલું છે તેમણે આત્મ-નિવેદી ભગવદ્દીયો સાથે સર્વથા નિવેદનનું સ્મરણ કરવાનું છે. એ પ્રમાણે કરવાથી સદા સંપૂર્ણ રીતે “હું ભગવાનનો દાસ છું” એવું તેમને અનુસંધાન રહે, અને તેથી બહિર્મુખ થવાની શંકાજ રહેતી નથી. તેથી આત્મ-નિવેદીઓએ સર્વથા સદા નિવેદનનું સ્મરણ કર્યા કરવું. પોતામાં ભગવાનની સેવા કરવાની શક્તિ નહોતી અને તેથી કદાચ સેવા થઈ શકે નહિ, તોપણ નિવેદનનું સ્મરણ તો સદા કર્યાજ કરવું એ આવશ્યક છે આ નિવેદનનું સ્મરણ આત્મનિવેદીઓ સાથેજ કરવાનું હોવાથી, તેમને સંગદોષ થવાનો પણ ભય નથી.

આત્મનિવેદીઓ સદા નિવેદનનું સ્મરણ કરવું. છતાં સર્વેશ્વર સર્વાત્મા ભગવાન નિજ ઇચ્છાથીજ સર્વ કરશે એમ નિશ્ચય રાખી લૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈપણ સિદ્ધિ માટે પ્રાર્થના કદાપિ કરવી નહિ. ભગવાન પોતાના સેવકોના આત્મા છે. તેથી જે જે સેવક જેવી રીતે ભગવાનની સેવા કરે તેવી રીતે ભગવાન તેને પોતાનો ગણી તેનું હિત કરશેજ, કારણકે ભગવાને તેનો અંગીકાર કરેલો છે. પોતાના સેવકનું હિત કરવામાં તેની પ્રાર્થનાની ભગવાનને જરા પણ જરૂર નથી. ભગવાન સર્વેશ્વર હોવાથી કાલના

પણ ઈશ્વર છે, તેથી સેવકનું હિત કરવાની પોતાની ઇચ્છા થાય, ત્યારે તેવું હિત કરવામાં કાલ પણ પ્રતિબંધ કરી શકતો નથી. સેવકની પ્રાર્થનાની લગવાનને જરૂર નથીજ; છતાં પ્રાર્થના કરવામાં આવે તોપણ લગવાન પ્રાર્થના પ્રમાણે નહિ કરતાં પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણેજ કરે છે. તેથી પ્રાર્થના નિરર્થક છે. એટલુંજ નહિ પરંતુ “લગવાન જેનો અંગીકાર કરે છે તેનું સર્વ કાર્ય લગવાન પોતેજ કરે છે” એવો વિશ્વાસ આત્મ-નિવેદીએ રાખવો આવશ્યક છે એમ ઉપર કહેલું છે; અને પ્રાર્થના કરનારને એવો વિશ્વાસ નથી એ સ્પષ્ટજ છે; કારણકે એવો વિશ્વાસ હોય તો પ્રાર્થના કરવાનું કાંઈ પ્રયોજન રહેતુંજ નથી. તેથી આત્મ-નિવેદીએ કોઈ સમયે લૌકિક અથવા અલૌકિક પદાર્થની સિદ્ધિ માટે લગવાનની પ્રાર્થના કરવી નહિ.

જેમણે પોતાના દેહ દ્રવ્ય વિગેરે સર્વ લગવાનને સમર્પણ કરેલ છે તેવા આત્મનિવેદીના દેહ દ્રવ્ય વિગેરે તેઓના સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેના કાર્યમાં ઉપયોગમાં આવે છે. લગવાનને સમર્પણ કરેલ દેહ દ્રવ્ય વિગેરે સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેના કાર્યમાં લેવાથી નિવેદનધર્મની હાનિ થાય એવી પણ ચિંતા કરવી નહિ, કારણકે પ્રભુનો સંબંધ સર્વને એક સાથેજ થાય છે. નિવેદન કરનારનો એકનોજ સંબંધ થતો નથી. પોતાની સ્ત્રી, પુત્ર, આત્મ, વિગેરે જેનું જેનું નિવેદન કરવામાં આવે છે, તે સર્વની સાથેજ પ્રભુ નિવેદન કરનારનો

અંગીકાર કરે છે. નિવેદન કરનારનોજ પ્રધાનતાથી પ્રભુ અંગીકાર કરે છે એવું નથી, સર્વનો પ્રભુ એક સાથેજ અંગીકાર કરે છે, એવી નિવેદન સંબંધી અંગીકાર કરવાની મર્યાદા છે. તેથી સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેનો પણ ભગવાને અંગીકાર કરેલો હોવાથી તે પણ ભગવાનનાજ છે, અને ભગવાનના જે હોય તેઓના કાર્ય માટે ભગવાનને સમર્પણ કરેલ હેલ, દ્રવ્ય વિગેરેનો ઉપયોગ થાય તેમાં ધર્મની હાનિ થતી નથી.

જાણે અજાણે જેઓએ આત્મનિવેદન કરેલું છે તેઓને પણ ચિંતા કરવા જેવું નથી તો પછી જેઓ શ્રીકૃષ્ણના કાર્યમાંજ પોતાના પ્રાણોનો ઉપયોગ કરે છે તેઓને ચિંતા સંભવેજ કેમ ? શ્રીપુરૂષોત્તમને આત્મ-નિવેદન કર્યું એટલે ચિંતાનો ત્યાગજ કરવો. આપણે નિવેદન કર્યું પરંતુ પ્રભુએ અંગીકાર કર્યો કે નહિ એવી પણ ચિંતા કરવી નહિ, કારણ કે નિરોધ લીલામાં બીજાનું (ઇદ્રનું) ભજન કરનાર ભક્તોને શ્રીપુરૂષોત્તમે તેમ કરતા અટકાવી પોતેજ પોતાના કર્યા. તેથી આવા શ્રીપુરૂષોત્તમને નિવેદન કરવામાં આવે ત્યારે તેમણે અંગીકાર કર્યો કે નહિ એવી શંકા કરવી યોગ્ય નથી. શ્રીપુરૂષોત્તમ સ્વરૂપાનંદનું દાન કરી સદા ભક્તોના ભાવનું પોષણ કરે છે, અને એવી રીતે ભાવનું પોષણ થાય તો પોતાના દેહ વિગેરેનો અન્યત્ર ઉપયોગ થવાની

શંકાજ રહે નહિ. તેથી શ્રીપુરૂષોત્તમનેજ નિવેદન કરવું, અને પછી દેહ વિગેરેનો અન્યત્ર ઉપયોગ થવાની શંકાનો ત્યાગ કરવો. પુત્ર વિગેરેનો અન્યત્ર વિનિયોગ થાય તોપણ, પ્રભુએ તેઓનો અંગીકાર કરેલ હોવાથીજ તેઓ કૃતાર્થ થશે એમ વિશ્વાસ રાખી ચિંતા કરવી નહિ. કહાચિત્ લોકનો ભય આવી પડે અને તેનું નિવારણ રરવા જીવસ્વ-ભાવને લઈ પોતાના દેહ વિગેરેનો અન્યત્ર વિનિયોગ થાય તોપણ ચિંતા કરવી નહિ, કારણ કે પ્રમાદથી એવી રીતે અન્યત્ર વિનિયોગ થઈ જાય તો પ્રભુ ત્યાગ કરતા નથી. એવી રીતે અન્યત્ર વિનિયોગ થએલ લોકોનો પણ તેના સાધનની અપેક્ષા રાખ્યા વિના ઉદ્ધાર કરવા પ્રભુ સમર્થ છે. તેથી ચિંતા કરવી નહિ. લોકમાં અથવા વેદમાં સ્વાસ્થ્ય ભગવાન કરતાજ નથી. કેઈ સમયે પ્રવાહને વશ થઈ લૌકિક વાણિજ્ય વિગેરે ધંધામાં અથવા અલૌકિક આશ્રમધર્મ વિગેરે-માં આત્મ-નિવેદી રચ્યો પચ્યો રહે, તોપણ તેને તે ધંધાનું અથવા વૈદિક ધર્મનું ફલ મળતું નથી, પરંતુ પ્રભુ તેમાં વિદ્યજ કરે છે. તેનું કારણ એ છે કે તેના એવા કોઈપણ જાતના પ્રયાસ વિના પણ પોતાના બલથીજ ભગવાન જીવના કોઈ-પણ સાધન વિના ફલદાન કરવા સમર્થ છે જેનો પ્રભુએ પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યો છે તે લૌકિક અથવા વૈદિક-માં રચ્યો પચ્યો રહે, તો પ્રભુ તેને તેનું ફલ નહિ આપતાં તેમાં વિદ્યજ કરે છે, કારણકે પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર કર્યા

આત્મ-નિવેદીએ પ્રભુ જે કરે તે સાક્ષિવત્ જોયા કરવું. ગુરૂની આજ્ઞાનો બાધ ન થાય તેવી રીતે ભગવાનની સેવા કરવી. કેઈ સમયે ગુરૂની આજ્ઞાથી ભગવાનની વિરૂદ્ધ વિશેષ આજ્ઞા થાય, તો ગુરૂની આજ્ઞાનો બાધ થવા હઈ ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. આવી રીતે ગુરૂની આજ્ઞાનો બાધ ન થાય તેમ, અથવા ગુરૂની આજ્ઞાનો બાધ થવા હઈને પણ ભગવાનની સેવા કરવી. સેવાજ મુખ્ય છે. તેથી સેવામાંજ ચિત્ત રાખવું. એમ કરવાથી સુખજ થશે.

કેઈવાર પુત્રનો વિયોગ થશે એવો સંભવ થતાં દુઃખ થાય, અને તેથી ચિત્ત પુત્રપરાયણ છે એમ પ્રતીતિ થતાં નિવેદનધર્મ સચવાતો નથી એવી ચિંતા થાય, તોપણ ‘ચિત્તમાં ઉદ્વેગ કરીને પણ ભગવાન જે જે કરે છે તે તેની લીલાજ છે’ એમ માની ચિંતાનો તરતજ ત્યાગ કરવો. ભગવાન ચિત્તમાં ઉદ્વેગ કરાવનારી લીલા કરીને પણ આત્મ-નિવેદીનું સર્વ કાર્ય પોતેજ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો, અને ચિંતાનો તરતજ ત્યાગ કરવો.

શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદસેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય, સખ્ય અને આત્મનિવેદન એ નવ પ્રકારની લક્ષિ છે. તેમાં પ્રથમ આઠ પ્રકારની લક્ષિ થયા પછી આત્મ-નિવેદન થઈ શકે, પરંતુ શ્રવણ વિગેરે પ્રત્યેક પ્રકારની લક્ષિ પ્રાપ્ત થવી બહુજ કઠિન છે, તેથી આત્મનિવેદન પ્રાપ્ત થવું અસંભવિતજ છે. આમ હોવાથી આત્મનિવેદીએ

નિવેદિત પદાર્થોનો વિનિયોગ થયા પછી વિનિયોગ કરવા માટે બીજા પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ કરવો કે નહિ, સ્ત્રી પુત્ર વિગેરે માટે પોતાના દેહ વિગેરેનો વિનિયોગ થવાથી અથવા પુત્રાદિનો અન્યવિનિયોગ થવાથી અથવા પોતાનો અન્યવિનિયોગ થવાથી નિવેદન ધર્મની હાનિ થાય એવી ચિંતા અને તેનું સમાધાન કરવાની કાંઈ જરૂર નથી એમ ન માનવું, કારણકે શ્રવણ વિગેરે પ્રકારની લક્ષિ પોતાના પ્રયાસથી પ્રાપ્ત કરવી અશક્યજ છે, પરંતુ સર્વ પ્રકારે પ્રભુને શરણ જવાથી એ સર્વ પ્રભુજ પ્રાપ્ત કરાવે છે. તેથી સર્વ પ્રકારે પ્રભુને શરણ જવું. નિરંતર 'શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ' એ મંત્રનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો. મનમાં એ મંત્રનું સ્મરણ હો કે ન હો, તો પણ તેનો ઉચ્ચાર સદા કર્યાજ કરવો, એવી રીતે ઉચ્ચાર કરતાં કરતાં સેવાપરાયણ રહેવું. આટલું કરવું પણ અશક્ય છે એવી ચિંતા કરવી નહિ, કારણકે લગવાન જેનું વરણ કરે છે તેજ લગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. લગવાને શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું અને શ્રીમદ્વાચાર્ય-ચરણદ્વારા આપણું વરણ કરેલું છે. તેથી આપણું સર્વ કાર્ય લગવાન કરશેજ. બાકી જેઓનું લગવાને વરણ કરેલું નથી તેઓથી કાંઈ થઈ શકવાનું નથીજ. લગવાન પોતેજ આપણું સર્વ કાર્ય કરવાના છેજ, તેથી આપણે લગવાનને સર્વાત્મના શરણ રહેવું અને કોઈપણ પ્રકારની ચિંતા કરવી નહિ.

ભગવાને જેનું વરણ કરેલું છે અને જે ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થએલ છે, તેનું સર્વ કાર્ય ભગવાન પોતેજ કરશે અને તેને ચિંતા કરવા જેવું નથી. છતાં તેઓ ભક્તિમાર્ગમાં દૃઢ થાય તે માટે ચિંતાનો ત્યાગ કરવાનો બોધ કરેલો છે. જેઓનું ભગવાને વરણ કરેલું નથી, અને જેઓ ભગવાનથી વિમુખ છે તેઓને જેમ અંધને સૂર્યથી કાંઈ લાભ નથી તેમ આ બોધ નિરર્થક છે.

પાઠ ૧૦. ગૃહસ્થ ભક્તાનું આચરણ.

આ ઉત્તમ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ કરી ગૃહસ્થ વૈષ્ણવે કેવી રીતે વર્તન કરવું એ હવે જોઈએ. પ્રથમ આવા વૈષ્ણવે શું ન કરવું તે વિચારી, પછી તેણે શું કરવું તે વિચારીશું.

૧. વૈષ્ણવોએ અસમર્પિત વસ્તુ ઉપયોગમાં ન લેવી.

૨. અન્યાશ્રય ન કરવો.

૩. વેદની નિંદા ન કરવી. વેદની નિંદા કોઈ કરે તો નરકમાં પડે છે. વૈષ્ણવ હોય તો ભગવાને તેનો અંગીકાર કરેલો હોવાથી તે નરકમાં પડતો નથી, પરંતુ વેદની નિંદા કરવાથી તે હલકી ચોનિમાં અવતરે છે.

૪. મિથ્યા આલાપ, ક્રિયા અને ધ્યાન સર્વથા ન કરવા, એટલે વાણી, કાયા અને મનની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ થતી હોય તે ન થવા દેવી. વાણી કાયા અને મનની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ થવા દેવાથી સેવામાં ચિત્ત શ્લેષું

નથી અને બહિર્મુખતા પ્રાપ્ત થવાનો ભય રહે છે.

થ. વિધમંથી સર્વથા દૂર રહેવું. નિષિદ્ધ ધર્મનું કદાપિ આચરણ ન કરવું. વેદમાં જે ન કરવાની વિધિ હોય તેવા નિષિદ્ધ ધર્મનું આચરણ ન કરવું. અધર્મનું આચરણ ન કરવું.

૬. અહંકાર ન કરવો, કોઈ અપમાન કરે તોપણ અહંકાર ન કરવો.

૭. માનની અપેક્ષા રાખવી નહિ.

હવે ગૃહસ્થ વૈધ્યવોએ શું કરવું તે નીચે કહેવામાં આવે છે.

૧. શ્રીકૃષ્ણસેવાપરાયણ, દંભ વિગેરેથી રહિત, અને શ્રીભાગવતના તત્ત્વને બાણનાર નરને જોઈ તેને ગુરૂ કરવો. ગુરૂ શ્રીકૃષ્ણની સેવાપરાયણ જોઈએ, કારણકે તે શ્રીકૃષ્ણની સેવાનો ઉપદેશ કરનાર છે. તેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા ઉત્તમ છે એમ તે બાણતા હોય તો તે પોતે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કેમ ન કરે ? વળી ગુરૂ દંભ, કામ, ક્રોધ, લોભ વિગેરેથી રહિત જોઈએ, અને તે શ્રીભાગવતના તત્ત્વને બાણનાર જોઈએ. કારણ કે પ્રમાણયુક્ત સેવાથી પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે. મનમાં કાંઈક રાખીએ અને કાંઈક કરીએ તેથી ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી. આવા નરને જોઈ તેને ગુરૂ કરી, તે શીખવે તે પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી.

૨. ઉપર જણાવેલ ગુણવાળો ગુરૂ ન મળે તો પોતે ભગવાનની મૂર્તિ કરી તેની સેવા કરવી. આ મૂર્તિ ભગવાન જ છે કારણકે વસ્તુનો વાસ્તવિક વિચાર કરતાં સર્વ ભગવદ્રૂપ છે. તેથી મૂર્તિ કરી તેની ભાવથી સેવા કરતાં “ આ ભક્તનો હું ઉદ્ધાર કરું ” એવા આશ્રયથી ભગવાન પોતાનો તે મૂર્તિમાં પ્રાદુર્ભાવ કરે છે. તેથી ભક્તિમાર્ગમાં મૂર્તિમાં ભગવાન પ્રકટ થઇ રહે છે. જ્યાં હસ્ત છે ત્યાં ભગવાનનો શ્રીહસ્ત છે. એ પ્રમાણે સર્વ અવયવો વિષે સમજવું. તેથી કડાં, કુંડલ વિગેરે જે જે આભૂષણો ધરવામાં આવે તે સાક્ષાત્ ભગવાનનેજ ધરવામાં આવે છે.

૩. ભગવાનને મંદિરમાં પધરાવી વસ્ત્ર, આભૂષણ વિગેરે જે કાંઈ ઉપચારો પ્રાપ્ત થાય તેનાથી જેમ સુંદર લાગે તેમ પ્રેમથી સેવા કરવી. મંદિરને પણ શણગારી તેમાં ભગવાનને પધરાવી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે કાંઈ ઉપચારો મળી આવે તેનાથી પ્રેમથી સેવા કરવી.

૪. સેના કરવામાં સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરે અનુકૂલ હોય તો તેમની પાસે પણ સેવા કરાવવી, તેઓ સેવામાં ઉદાસીન હોય તો પોતે સેવા કરવી, પણ જો તેઓ સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવો. સેવામાં પ્રતિકૂલ ન હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવાથી દોષ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવાથી દોષ

થતો નથી, કારણકે આ માર્ગમાં અવૈષ્ણવના સંગને ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા છે. અવૈષ્ણવનો સંગ કદાપિ કરવો નહિ.

૫. ભરણુપોષણનું સાધન ન હોય તોપણ એક યામ (ત્રણ કલાક) ભગવાનની સેવા કરવીજ. બાકીના સમયમાં અનિષિદ્ધ ઉપાયથી ભરણુપોષણના સાધન પ્રાપ્ત કરવાં.
૬. આદરપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનો નિયમિત રીતે પાઠ કરવો. આજીવિકાના સાધન પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસમાં રોકાએલું ચિત્ત શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવાથી પુનઃ ભગવાનમાં યોગ્ય છે. તેથી જરાપણ બહિર્મુખતા થાય તો શ્રીમદ્ભાગવતનું અનુસંધાન કરવું. કાંઈપણ દંભ વિના અને કાંઈપણ હેતુ વિના શ્રીભાગવતનો પાઠ કરવો એ ભગવાનમાં ચિત્ત પરોવવાનું મુખ્ય સાધન છે.
૭. સર્વમાં શ્રી કૃષ્ણની ભાવના રાખી જે કોઈ કઠોર અથવા કડવાં વચન કહે તે સર્વ સહન કરવું. આમ કરવાથી હૃદયમાં વ્યગ્રતા થતી નથી. કઠોર વચનથી ચિત્ત વ્યગ્ર થાય અને તેથી ભગવાનની સેવામાં ચિત્ત રહે નહિ. તેમ ન થાય તે માટે ક્રોધ નહિ કરતાં આ કઠોર વચન સહન કરવાં. તે સહન કરવાનો ઉપાય એ છે કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સર્વત્ર છે. તેથી કઠોર વચન કહેનારમાં રહેલ ભગવાનજ મને આ વચન કહી ઉપદેશ કરે છે એમ માનવું. તેથી ક્રોધ નહિ થતાં કઠોર વચન સહન થઈ શકશે.

૮. વૈરાગ્ય અને સંતોષનો કદાપિ ત્યાગ ન કરવો. સંસારમાં આસક્તિ નહિ રાખતાં વૈરાગ્ય રાખવો. ધન વિગેરેની સ્પૃહા નહિ રાખતાં જે કંઈ ભગવદ્વિચ્છાથી પ્રાપ્ત થાય તેથી સંતોષ રાખી, ધનપ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ નહિ કરતાં ભગવત્પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરવો.
૯. તેથી ધન વિગેરેની અપેક્ષાનો ત્યાગ કરી, સાધન ન હોય તેથી વિકલતા થાય તે દૂર કરી, જેમ પુત્ર માતા અથવા પિતામાં વિશ્વાસ રાખે તે પ્રમાણે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સદા સેવા કરવી. આમ, દ્રાક્ષ વિગેરે લોકમાં જે સર્વથી વિશેષ ઇષ્ટ હોય, સન્માર્ગે પ્રાપ્ત કરેલ દુग्ધ વિગેરે જે પોતાને અતિશય પ્રિય હોય, જેનાથી પોતાના ચિત્તમાં પ્રસન્નતા થતી હોય તે સર્વ ભગવાનને અર્પણ કરવું, અને પોતે વસ્ત્રપ્રક્ષાલન વિગેરેથી ભગવાનની સેવા કરવી.
૧૦. અગ્નિહોત્ર વિગેરે સ્વધર્મનું શક્તિ પ્રમાણે આચરણ કરવું, પરંતુ તેથી સેવામાં વિરોધ થતો હોય તો તેનો ત્યાગ કરવો. સ્વધર્મનું આચરણ કરતાં તેથી સેવામાં વિરોધ થાય છે કે કેમ તેનો વિચાર કરવો, અને સેવામાં વિરોધ થતો હોય તો તે ધર્મનો ત્યાગ કરવો. ભગવાનનું ભજન સર્વથી ઉત્કૃષ્ટ છે, તેનું ફલ મોક્ષ છે. પરોપકાર વિગેરે ધર્મનું ફલ અદ્ય છે. તેથી અદ્ય

ફલવાળા પરોપકાર વિગેરેથી સેવામાં વિરોધ થતો હોય તો તે પરોપકાર વિગેરે ધર્મનો ત્યાગ કરી ભગવાનનું ભજન કરવું.

૧૧. ઇન્દ્રિયરૂપી અશ્વોનો સદા નિગ્રહ કરવો. ઇન્દ્રિયરૂપી અશ્વોનો સદા નિગ્રહ કરવાથી ઇષ્ટદેશની પ્રાપ્તિ થાય છે. ભગવાનની લીલાનું દર્શન લઈ જે કોઈને લૌકિક વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્ત કરાવે છે અને જે કોઈ એવી રીતે વ્યભિચારમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે બધા ભગવાનથી બહિર્મુખ છે એવો દૃઢ નિશ્ચય રાખી, તેવાઓનાં સંગનો ત્યાગ કરી, ઇન્દ્રિયોનો સદા નિગ્રહ રાખવો.

૧૨. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણપ્રતિ સદા દીનતા રાખવી.

૧૩. ભગવાનના ગુણનું ગ્લાન સદા કરવું અને સલામાં દૈત્યોની અન્નિધિમાં પણ નિર્ભય રહી, કાંઈ સ્પૃહા રાખ્યા વિના ભગવાનના નામનો ઉચ્ચાર કર્યા કરવો.

૧૪. નિત્ય વૈષ્ણવધર્મમાં વેદનો અવરોધ હોય તો તે સહન કરી વૈષ્ણવધર્મનું પાલન કરવું. માટીથી શંખ, ચક્ર વિગેરે ચિન્હ કરવાં અને તિલક કરવું. લલાટમાં દંડાકાર તિલક કરવું.

૧૫. તુલસીકાંટની માલા ધારણ કરવી. માલા પણ વૈષ્ણવત્વ દર્શાવે છે અને પરંપરાથી સિદ્ધ છે. જેમ યજ્ઞોપવીતથી પ્રાદ્યણ ઓળખાય છે તેમ તુલસીમાલા અને તિલકથી વૈષ્ણવ ઓળખાય છે. આ વૈષ્ણવત્વના ચિન્હ છે.

૧૬. વેધરહિત એકાદશીના ઉપવાસ કરવા. એકાદશી કરવાના પહેલાના દિવસે સૂર્યોદય પછી પપ ઘટિકા અથવા તેથી વધારે સમય સુધી દશમી હોય તો એકાદશી વેધવાળી કહેવાય છે. વેધવાળી એકાદશીનો ઉપવાસ ન કરવો, પરંતુ વેધરહિત એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો.

૧૭. સપ્તમીના વેધરહિત જન્માષ્ટમીનો ઉપવાસ કરવો. સૂર્યોદય પછી જરાપણ સપ્તમી હોય તો તે દિવસે જન્માષ્ટમી ન કરવી. રામનવમીનું વ્રત પણ ભગવન્માર્ગમાં કરવું. નૃસિંહજયંતી અને વામનજયંતીનો ઉત્સવ કરતા હોય તેમણે તે વ્રત કરવાં. વામનજયંતીનો ઉત્સવ કરતા હોય તેમણે આગલો એકાદશીનો ઉપવાસ તથા પછી દ્વાદશીનો ઉપવાસ કરવો. ભોજન કરીને ઉત્સવ ન કરવો, કારણકે એમ કરવાથી ભગવાનનો આવેશ થતો નથી.

ઉપર પ્રમાણે જે ગૃહસ્થ આચરણ કરે તે પોતાના કુટુંબસહિત ભગવાસાયુજ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.

પાઠ ૧૧. વિવેક.

પુષ્ટિમાર્ગીય જીવે આત્મ-નિવેદન કર્યા પછી સર્વ ચિંતાનો ત્યાગ કરવો એનું આપણે પાઠ ૯ માં વિવેચન કર્યું. ચિંતાનો ત્યાગ કેવી રીતે થાય એ વિવેચન કરતાં સંક્ષેપથી વિવેક, ધૈર્ય અને આશ્રયનું પણ નિરૂપણ કરેલું છે છતાં ભક્તિ બરાબર દઢ થાય તે માટે વિવેક, ધૈર્ય

અને આશ્રયની આવશ્યકતા હોવાથી તેઓનું વિશેષ નિરૂપણ કરવાની જરૂર છે. તેથી અહિં પ્રથમ વિવેકનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

‘ હરિ સર્વ પોતાની ઇચ્છાથી કરશે ’ એવો દૃઢ વિશ્વાસ તે વિવેક જીવ પોતાના પ્રયત્નથી પ્રાપ્ત કરી શકે તેવાં યોગ ક્ષેત્ર વિગેરે લૌકિક, અને ભગવાનની સેવામાં ઉપ-યોગી હોય તેવાં અલૌકિક, ભક્તના લૌકિક અલૌકિક સર્વ કાર્ય સર્વ દુઃખને હરનાર હરિભગવાન પોતેજ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. ભગવાન પોતેજ આપણું લૌકિક અલૌકિક સર્વ કાર્ય કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો લૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા નથી એ સ્પષ્ટજ છે. તેથી ભક્તે માત્ર ભગવાનની સેવાજ કરવી. ભગવાનની સેવા તજી લૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન ન કરવો; પરંતુ મારો ભગવાને અંગીકાર કરેલો હોવાથી મારું જરૂરી લૌકિક અને અલૌકિક સર્વ ભગવાનજ કરશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખી લૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈ કાર્યની સિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન ન કરતાં ભગવાનની સેવાજ કર્યા કરવી એ પ્રથમ વિવેક છે. આ વિવેક તજી લૌકિક અથવા અલૌકિક કાર્યની સિદ્ધિ માટે પ્રયત્ન કરવાથી બહિર્મુખ થવાય છે અને સેવામાં પ્રતિબંધ થાય છે.

લૌકિક અલૌકિક કાર્યની સિદ્ધિ માટે ભગવાનની

પ્રાર્થના કર્યા વિના ભગવાન તેવી સિદ્ધિ કરે નહિ એવી પણ શંકા કરવી નહિ; કારણકે ભગવાન અલૌકિક પ્રભુ છે, પોતાના ભક્તને કયા પદાર્થની જરૂર છે તે તે જાણે છે અને ભક્ત પોતાની સેવા કરે છે તે પણ તે જાણે છે. તેથી ભક્તની સેવાથી પ્રસન્ન થઈ તેને કયા પદાર્થની અપેક્ષા છે તે જાણી, તે પોતાની મેળેજ ભક્તને જોઈતા લૌકિક અલૌકિક પદાર્થની સિદ્ધિ કરાવે છે અને તે માટે ભક્તની પ્રાર્થનાની જરા પણ અપેક્ષા રાખતા નથી. તેથી લૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈ પણ પદાર્થની સિદ્ધિ માટે કદાપિ ભગવાનને પ્રાર્થના કરવી નહિ એ ખીજો વિવેક છે.

તેમ છતાં કોઈ પોતાના લૌકિક અથવા અલૌકિક કાર્યની સિદ્ધિ માટે ભગવાનની પ્રાર્થના કરે તો તેથી શું વળવાનું હતું ? ભગવાનને લૌકિક અથવા અલૌકિક પદાર્થની સિદ્ધિ કરાવવી હોય તો તે પોતાની ઇચ્છાથીજ કરાવે. જીવની પ્રાર્થનાથી કરાવે નહિ. તેથી પ્રાર્થના કરવાથી કાંઈ લાભ નથી, પ્રત્યુત પોતાના ધર્મની હાનિ થાય છે, કારણકે પ્રાર્થના કરનાર ભક્તને ભગવાન પોતાનું અલૌકિક પોતાની ઇચ્છાથી જ સિદ્ધ કરશે એવો વિશ્વાસ નથી. ભગવાન માફે લૌકિક અને અલૌકિક પોતાની મેળે મારી પ્રાર્થના વિના સિદ્ધ કરશે-જ એવો તેને દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો તે પ્રાર્થના શા માટે કરે ? તેથી પ્રાર્થના કરનારને ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ નથી અને ભગવાન માફે લૌકિક અથવા અલૌકિક સિદ્ધ કરશે કે કેમ એવો તેને

સંશય રહ્યા કરે છે. પોતાના સ્વામી ભગવાનના અભિપ્રાય વિષે આવી રીતે તેને સંશય રહ્યા કરે છે. આવી રીતે તેનું ચિત્ત વિક્ષિપ્ત રહ્યા કરે છે, અને તેથી સેવામાં તેને પ્રતિબંધ થાય છે. તેથી જીવના મુખ્ય ધર્મ ભગવાનની સેવાની તેને હાનિ થાય છે. તેથી નિષ્ફલ પ્રાર્થના કરી પોતાના ધર્મની હાનિ થવા દેવી નહિ એ ત્રીજો વિવેક છે.

ભગવાન ઉપર વિશ્વાસ નહિ રાખતાં જીવ પોતાની ઇચ્છેલી લૌકિક અથવા અલૌકિક વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે તોપણ ઘણા કારણથી તે વસ્તુ તેને પ્રાપ્ત થાય નહિ. (૧) જે વસ્તુ તેને જોઈતી હોય તે સર્વત્ર નહિ હોવાથી તેને તે જોઈતી હોય ત્યાં હોયજ નહિ; અને તેથી તેને મળી શકે નહિ; અથવા (૨) વસ્તુ હોય છતાં તેને પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન કરવાનું જીવમાં સામર્થ્ય ન હોય, તેથી પણ તે મળી શકે નહિ અથવા (૩) પોતે ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે તોપણ ભગવાનની ઇચ્છા તેને તે વસ્તુ આપવી નથી એવી હોય તો તેને તે વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવામાં હરકોઈ વિઘ્ન આવી પડે અને પ્રાપ્ત નજ થાય. જો ભગવાનની ઇચ્છા તે વસ્તુ તેને દેવાની હોય તો આવું કંઈ પણ વિઘ્ન આવી શકતું નથી. ભગવાનને જે જે વસ્તુ જોઈએ તે તે વસ્તુ સર્વત્ર સિદ્ધજ છે. કદાચ તે વસ્તુ ન હોય તોપણ તે વસ્તુને તેજ વખતે તેજ સ્થલે ઉત્પન્ન કરવાનું ભગવાનમાં સામર્થ્ય પણ છે. અસાધ્ય વસ્તુ પણ પ્રાપ્ત કરવામાં ભગવાનને જરા

પણ વિલાંબ થતો નથી તેમ પ્રયત્ન પણ કરવો પડતો નથી, મરણકે ભગવાન સત્યસંકલ્પ છે. જે જે વસ્તુઓ હરકોઈ સ્થલે છે તે સર્વ ભગવાનનીજ છે. લોકો માત્ર પોતાના અજ્ઞાનને લીધેજ તે પોતાની હોવાનું માને છે. જે વસ્તુ કોઈને જોઈએ તે વસ્તુ તેને સાક્ષાત્ અથવા પરંપરાના લેદથી ભગવાનજ આપે છે. “ મારા પ્રયત્નથી મેં આ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરી ” એમ જીવ પોતાના અજ્ઞાનથીજ માને છે. તેથી મારે જે છે તે પણ ભગવાનેજ આપેલું છે અને હવે ભગવાને મારો અંગીકાર કરેલો હોવાથી મારે જે જોઈશો તે ભગવાન મને આપશેજ એવો નિશ્ચય રાખી ભગવાનની સેવા કરવી, પરંતુ પ્રાર્થના કરવી નહિ, તેમ કોઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન પણ કરવો નહિ. સત્યસંકલ્પ પ્રભુની સેવા તજી, લૌકિક અથવા અલૌકિક વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો એ નિર્રથક છે એ ચોથો વિવેક છે.

અમુક સમય સેવા કર્યા પછી અવકાશના વખતે બીજું કરીએ તો એમાં કાંઈ દોષ નથી એમ ન માનવું. આત્મ-નિવેદન કર્યા પછી ‘દેહ, ઇન્દ્રિય ધન’ વિગેરેમાં ‘આ મારાં છે’ એવા અભિમાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સેવાના અવકાશમાં પણ સ્વતંત્રતાથી બીજું કાંઈ કાર્ય કરવામાં આવે તો દેહ ઇન્દ્રિય વિગેરેનો તેમાં વિનિયોગ થાય; પરંતુ આત્મનિવેદન સમયે આ સર્વ આપણે ભગવાનને સમર્પેલાં છે અને તેથી તે સર્વ ભગવાનને અર્પીત

છે. તેથી સેવાના અવકાશમાં પણ કાંઈ સ્વતંત્ર કાર્ય નહિ કરતાં દેહ, ઇન્દ્રિય, વિગેરે સર્વ મેં ભગવાનને સમર્પણ કરેલાં છે અને તે સર્વ ભગવાનને અધીન છે એવી ભાવના રાખવી. આ પ્રમાણે કરવાથી મારા દેહ, ઇન્દ્રિય, ધન વિગેરે ભગવાનને અધીન છે એવું અનુસંધાન રહેશે. તેથી ભગવત્કાર્ય સિવાયના કાર્યમાત્રમાં દોષ છે એમ સ્ફુરશે અને ભગવત્સંબંધી કાર્યજ મારો સ્વધર્મ છે એવી સ્ફુરણા થવાથી પ્રભુ-સેવામાંજ પ્રવૃત્તિ થશે. અન્ય સર્વ કાર્ય દોષરૂપ જણાવાથી તેમાં પ્રવૃત્તિ થશેજ નહિ. તેથી મારા દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, ધન વિગેરે સર્વ ભગવાનનેજ અધીન છે એવી સદા ભાવના રાખવી એ પાંચમો વિવેક છે.

જેમ પોતાના દેહ ઇન્દ્રિય વિગેરેનાં અભિમાનનો ત્યાગ કરવાનો છે તેવીજ રીતે દેહ સંબંધવાળા ભાર્યા, પુત્ર વિગેરેનો પણ ભગવાનેજ અંગીકાર કરેલો છે તેથી તેઓ પણ ભગવાનને અધીન છે અને તેથી તેઓના યોગ અને ક્ષેમ પણ ભગવાનજ કરશે એવું સદા અનુસંધાન રાખવું. આમ કરવાથી તેઓના યોગક્ષેમ માટે પણ પ્રયત્ન કરવાની પ્રવૃત્તિ થશે નહિ. આવી રીતે પોતાના દેહ ઇન્દ્રિય, પ્રાણ વિગેરે તેમજ દેહસંબંધી ભાર્યા, પુત્ર વિગેરે સર્વ ભગવાનને અધીન છે એવી ભાવના રાખવી. તેઓનું અભિમાન જરાપણ ન રાખવું. વાસના સહિત તેઓમાંના અભિમાનનો ત્યાગ કરવો. તેઓમાંના અભિમાનનો એવી

સારી રીતે ત્યાગ કરવો કે તેમની વાસના પશુ રહે નહિ.

લૌકિક અથવા અલૌકિક પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે લગવાનની પ્રાર્થના પ્રયત્ન વિગેરે ન કરતાં માત્ર લગવાનની સેવા કરવી. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની આજ્ઞા પ્રમાણે લગવાનની સેવા કરવી; પરંતુ લગવાન કોઈ સમયે અંતઃકરણ ગોચર થઈ કાંઈ વિશેષ આજ્ઞા કરે તો તે પ્રમાણે સેવા કરવી. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની આજ્ઞા પ્રમાણે સેવા કરતાં લક્ષ્મણે સર્વથા આત્મસ્વરૂપ તરીકે લગવાનજ સ્કુરે છે. લક્ષ્મણે આ પ્રમાણે લગવાનનીજ સ્કુરણા થતી હોવાથી લગવાન કોઈવાર તેના અંતઃકરણમાં પ્રકટ થઈ વિશેષ આજ્ઞા કરે છે, અથવા સ્વપ્નદ્વારા પોતાની આજ્ઞા તેને જણાવે છે. આવી રીતે લગવાનના સ્વરૂપ, લીલા વિગેરે સંબંધી વિશેષ આજ્ઞા લગવાનની જણાય ત્યારે સ્નેહભાવથી તે પ્રમાણે વર્તવું. આવી વિશેષ આજ્ઞા દેહના સંબંધી પુત્ર વિગેરેના ઉપનયન વિવાહ વિગેરે લૌકિક કાર્યના સંબંધમાં થતી નથીજ, તેમજ દેહ અથવા દેહના વિષય સંબંધી થતી નથીજ, પરંતુ લગવાનની સેવાના સંબંધમાંજ થાય છે. સમર્પણ કર્યા પછી લૌકિક સર્વ લગવાનનું જ છે એવું અનુસંધાન રાખી, તે સર્વ લગવાનના પ્રસાદ તરીકે મળેલું છે એમ જાણી, જેટલું આવશ્યક હોય તેટલું જ કરવું; પરંતુ તેમાં વિશેષ ઉત્સાહ રાખી વિશેષ ધન વિગેરેનો વ્યય ન કરવો; પરંતુ સેવાના સંબંધમાં લગવા-

નની વિશેષ આજ્ઞા થાય ત્યારે તે પ્રમાણે વર્તવું. આ છઠ્ઠો વિવેક છે.

સેવામાં જોઈતાં ધન વિગેરે સાધન ન હોય તો સેવા થઈ શકે નહિ. તેથી ઋણ કરીને પણ સેવામાં ઉપયોગી સામગ્રી વિગેરે પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ એમ પણ માનવું નહિ. આપત્ત આવી પડે, ધન ન હોય, સેવાના સાધન ન હોય તો મારે ઋણ કરીને પણ સેવાના સર્વ સાધન પ્રાપ્ત કરવાં જોઈએ એવી હઠ ન કરવી; પરંતુ જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી અંતોષ માની વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ નહિ કરતાં, જે પ્રાપ્ત થયું હોય તેજ લગવાનને સમર્પણ કરવું. પુષ્ટિમાર્ગમાં લગવાનને જે સમર્પણ કરવામાં આવે છે તેનો લગવાન સાક્ષાત્ અંગીકાર કરે છે જ. તેથી સમર્પણ કરવા માટે પણ વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયાસ ન કરવો. સેવાના સાધન પ્રાપ્ત કરવા માટે પણ આ પ્રમાણે પ્રયાસ કરવાનો નથી તો પછી લૌકિક કાર્યની સિદ્ધિ માટે તો પ્રયાસ કરવાનો હોયજ ક્યાંથી ? સેવાના સાધન માટે પણ પ્રયાસ ન કરવો એ સાતમો વિવેક છે.

વૈદિક શ્રીત સ્માર્ત ધર્મનું આચરણ કરવાનો પણ આગ્રહ કરવો નહિ. લગવાનની સેવાનો પણ ત્યાગ કરી મારે શ્રીત, સ્માર્ત વિગેરે ધર્મોનું આચરણ કરવુંજ જોઈએ એવો આગ્રહ ન કરવો, પરંતુ લગવાનની આજ્ઞા જે કર્મ કરવાની થાય તેવું આવશ્યક કર્મ સેવાના અવકાશના સમયમાં કરવું.

ભગવાનની સેવા વિનાના શ્રીતસ્માર્ત વિગેરે કોઈપણ ધર્મનું આચરણ કરવાનો આગ્રહ ન કરવો એ આઠમો વિવેક છે.

ધર્મ અને અધર્મના પરિણામનો વિચાર કરવો જોઈએ. જે કરવાથી અધમ થાય તે ન કરવું જોઈએ. લૌકિક ધર્મ બાદ કરતાં, શ્રીતધર્મ, સ્માર્તધર્મ અને ભગવદ્ધર્મ એ ત્રણ પ્રકારના ધર્મ છે. તેમાં સ્માર્તધર્મથી શ્રીતધર્મ બલવાન છે, અને શ્રીતધર્મથી ભગવદ્ધર્મ બલવાન છે. તેથી જેમ શ્રીતધર્મનું આચરણ કરતાં સ્માર્તધર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તેથી કાંઈ બાધ થતો નથી, તેમ ભગવદ્ધર્મનું આચરણ કરવામાં શ્રીતધર્મ અને સ્માર્તધર્મનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તેથી કાંઈ બાધ થતો નથી, કારણકે ભગવદ્ધર્મ શ્રીતધર્મ અને સ્માર્તધર્મથી પણ વિશેષ બલવાન છે. આ પ્રમાણે શ્રીતધર્મ અને સ્માર્તધર્મ ગૌણ હોઈ સ્વધર્મ નથી. તેથી તે ધર્મોનું આચરણ કરવામાં આગ્રહ કરવો નહિ. આમ હોવા છતાં આ માર્ગમાં જે કર્મ કરવામાં આવે છે તે માત્ર કર્મ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા થાય ત્યારે ‘આ માર્ગ અપ્રમાણ છે’ એવી શંકા ન થાય તે માટે જ કરવામાં આવે છે. તેથી આ માર્ગમાં શ્રીતધર્મ અથવા સ્માર્તધર્મના આચરણ માટે કોઈપણ પ્રકારનો આગ્રહ કરવો નહિ. આ નવમો વિવેક છે.

આ પ્રમાણે ભગવાનની સેવામાં જરૂરી વિવેકનું નિરૂપણ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે કરેલું છે; આવા વિવેકથી જે ભગવાનની સેવામાં પ્રવૃત્ત રહેશે તેનાથી ભગવત્સેવા થઈ શકશે.

પાઠ ૧૨ ધૈર્ય.

બહિર્ભજન સિદ્ધ થાય તે માટે વિવેકની આવશ્યકતા હોવાથી વિવેકનું નિરૂપણ કર્યું. આંતર્ભજન સિદ્ધ થાય તે માટે ધૈર્ય આવશ્યક છે. ધૈર્ય વિના આંતર્ભજન સિદ્ધ થતું નથી. તેથી હવે ધૈર્યનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

મરણપર્યંત સદા સર્વતઃ ત્રણે પ્રકારના દુઃખનું સહન તે ધૈર્ય છે. દુઃખ ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) દેહના સંબંધથી ઉત્પન્ન થએલું દુઃખ તે આધિભૌતિક (૨) કામ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થએલું ઇન્દ્રિયસંબંધિ દુઃખ તે આદ્યાત્મિક અને (૩) ભગવાનની સેવા માટે કરવાના કાર્યમાં જીવની પરીક્ષા કરવા માટે અથવા જીવના પ્રારબ્ધ કર્મનો ભોગ કરવી નાશ કરવા માટે ભગવાન વિદાંબ કરાવે તેથી ઉત્પન્ન થતું દુઃખ તે આધિદૈવિક. આ દુઃખો સહન ન થાય તો દુઃખ પડે તેથી ચિત્ત વ્યાકુલ થાય અને તેથી સેવા થઈ શકે નહિ. ભગવાનની સેવા થઈ ન શકે તો ભક્તના સ્વધર્મની હાનિજ થાય. તેથી સેવા થઈ શકે તે માટે આ દુઃખો સહન કરવાં.

આ દુઃખ મરણપર્યંત સહન કરવાં, એટલે જ્યાં સુધી આયુષ્ય હોય ત્યાંસુધી ધૈર્ય રાખી દુઃખ સહન કરવાં. તે પણ સર્વતઃ સહન કરવાં. દેહ, ઇન્દ્રિય વિગેરેનાં સંબંધીઓમાં જેનાં જેનાં દુઃખ આવી પડે તે સર્વનાં દુઃખ સહન કરવાં. તે પણ સદા નિરંતર સહન કરવાં. આ પ્ર-

મં.ણે ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખ મરણપર્યંત સદા સવ તઃ સહન કરવાં તે ધૈર્ય.

દેહ ઇન્દ્રિય વિગેરેમાં અભિમાન હોય ત્યાંસુધી દેહ, ઇન્દ્રિય વિગેરેનાં દુઃખ સહન કરવા દુષ્કર છે. તેથી તેમાં અભિમાન રાખવું નહિ. દેહીઓએ દેહ, ઇન્દ્રિય તથા દેહ ઇન્દ્રિય વિગેરેના સંબંધી પુત્ર, ભાર્યા, ધન વિગેરેને છાશ જેવા જાણવા. છાશ સારરહિત હોવાથી તેમાં અભિમાન રહેતું નથી. કોઈવાર તેનો નાશ થાય, તે ઢાળાઈ જાય, તોપણ દુઃખ થતું નથી. પરંતુ માખણ સારવાળું હોવાથી તેમાં આ માફ છે એવું અભિમાન થાય છે, તેનો નાશ થાય તો દુઃખ પણ થાય છે. તેથી દેહીઓએ દેહ, ઇન્દ્રિય તેમના સંબંધી વિગેરેને માખણપેટે સારવાળા નહિ ગણતાં, છાશ જેવાં સારરહિત જાણી, તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે એમ વિચારી તેમનામાં અભિમાન રાખવું નહિ, પરંતુ લગવત્સંબંધિ સેવાના કાર્યમાંજ તે સારરૂપ હોવાથી માખણપેટે અભિમાન રાખવું. આમ હોવાથી લગવદીઓને તો પ્રભુની સેવામાંજ સુખ થાય છે, સેવા ન થાય ત્યારે દુઃખ થાય છે, પરંતુ દેહ, ઇન્દ્રિય અને તેઓના સંબંધીઓથી સુખ અથવા દુઃખ થતાં નથી. આવી રીતે દેહ, ઇન્દ્રિય વિગેરેમાં છાશ જેવી બુદ્ધિ રાખવાથી તેઓના સંબંધથી ઉત્પન્ન થતાં આધિભૌતિક દુઃખ સહેલાઈથી સહન થશે; દુઃખ જણાશેજ નહિ.

ઇંદ્રિયોના સંબંધી કામ, ક્રોધ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ આધ્યાત્મિક દુઃખ છે. આ દુઃખો સહન કરવા માટે જડની ભાવના કરવી. જેમ જડ પદાર્થની સર્વ ઇંદ્રિયો ભગવદ્ભાવવાળી હોવાથી તેમને ઇંદ્રિયથી થતાં દુઃખ હોતાં નથી તે પ્રમાણે સેવા કરનાર ભગવદ્દીય “મારી સર્વ ઇંદ્રિયો ભગવાનનીજ છે” એવું અનુસંધાન રાખે તો તેને ઇંદ્રિયોનું અભિમાન રહેતું નથી. તેની ઇંદ્રિયોનો સદા ભગવાન-માંજ વિનિયોગ થાય છે. તેથી તે ઇંદ્રિયોથી સદા ભગવાનની સેવા કરે છે, ભગવાનનો યશ ગાય છે અને ભગવાનનુંજ સ્મરણ અને કીર્તન કર્યા કરે છે. આમ હોવાથી તેને કામ ક્રોધ વિગેરેથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ જણાતાં નથી. તેથી જ્યાંસુધી જડની ભાવના રાખવાથી નિરંતર ભગવાનમાં ચિત્ત રહે ત્યાંસુધી જૂદી જૂદી ઇંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ સહન કરી ભગવાનની સેવા કરવી, પરંતુ ઇંદ્રિયોથી વિષયલોગ ન કરવા. વિષયલોગ બહુજ તુચ્છ છે અને વિષયલોગ કરનારનું ચિત્ત ભગવાનમાં રહેતુંજ નથી, તેથી ઇંદ્રિયોથી વિષયલોગ નહિ કરતાં, જડની ભાવના રાખી ઇંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતાં દુઃખ સહન કરી ભગવાનમાંજ ચિત્ત રાખવું. આ પ્રમાણે કરવાથી આધ્યાત્મિક દુઃખ સહેલાઈથી સહન થઈ શકશે.

આપણા પ્રારબ્ધકર્મનો ક્ષય કરાવવા અથવા પરીક્ષા કરવા માટે ભગવાન કલહાન કરવામાં વિલંબ કરે તેથી જે

હુઃખ ઉત્પન્ન થાય તે આધિદૈવિક હુઃખ છે. આવું હુઃખ આવી પડે ત્યારે ગોપભાર્યાઓની ભાવના કરવી. કેટલીક ગોપભાર્યાઓને ભગવાનમાં જાણુદ્ધિ હતી. “ભગવાન જાણ છે અને અમે અભિસારિકા છીએ” એવી તેમની ખુદ્ધિ હતી. તેથી તેમના પ્રારબ્ધકર્મનો ક્ષય કરાવવા ભગવાને ક્ષલદાનમાં વિલંબ કર્યો અને પ્રારબ્ધકર્મનો ભોગ કરાવી પછી તેઓના ગુણમય દેહનો ત્યાગ કરાવી ક્ષલદાન કર્યું. + તે પ્રમાણે આપણા પણ પ્રારબ્ધકર્મનો ભોગ કરાવી ભગવાન ક્ષલદાન કરશેજ એમ ધૈર્ય રાખી વિલંબથી થતું હુઃખ મરણ પર્યન્ત સહન કરવું. બીજી ગોપભાર્યાઓ રાસના આરંભ સમયે ભગવાન પાસે ગઈ ત્યારે ભગવાને તેમને ઘેર જઈ પતિની સેવા કરવા કહ્યું. છતાં તેઓ ઘેર ન ગયા, પરંતુ ભગવાને કહેલા વચનોથી થતું હુઃખ સહન કરી ધૈર્ય રાખી રહ્યા, અને ઘેર જવાની ઇચ્છા પણ ન કરી. તેથી તેમને ભગવાને ઉત્તમ ક્ષલનું દાન કર્યું. તે પ્રમાણે પ્રભુ આપણી પરીક્ષા કરવા માટે ક્ષલદાન કરવામાં વિલંબ કરતા હોય તો આ ગોપભાર્યાઓની ભાવના કરી વિલંબથી થતું હુઃખ સહન કરી ધૈર્ય રાખી નિરૂપધિ સ્નેહમાર્ગમાં રહેવાથી ભગવાન ક્ષલદાન કરશેજ. તેથી પરીક્ષા કરવા માટે ભગવાન ક્ષલદાન કરવામાં વિલંબ કરતા હોય તોપણ ગોપભાર્યાઓની ભાવના કરી ધૈર્યથી વિલંબથી થતું હુઃખ સહન કરવું.

આ પ્રમાણે ત્રણે પ્રકારના દુઃખ સહેલાઈથી સહન થઈ શકશે. દેહસંબંધી આધિભૌતિક દુઃખ સહન કરવાથી સેવામાં કાયિક પ્રવૃત્તિ થાય છે, ઇન્દ્રિયો સંબંધી આધ્યાત્મિક દુઃખ સહન કરવાથી મન ભગવાનમાં દઢ થાય છે અને ભગવાને કરેલા વિશ્વંબધી થતાં આધિદૈવિક દુઃખ સહન કરવાથી, વિશ્વંબ વિરહાત્મક હોવાથી અને વિરહમાં ભગવાનના ગુણોનું નિરંતર ગાન કરવાથી વાણી ભગવાનમાં દઢ થાય છે.

દેહ ઇન્દ્રિય વિગેરેના સંબંધી ભાર્યા, પુત્ર વિગેરે સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવો.* આ પ્રમાણે તેઓનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તેઓ લોકમાં આપણી નિંદા અને તિરસ્કાર કરે. આ પ્રમાણે તેઓ નિંદા તિરસ્કાર વિગેરે કરે તેથી દુઃખ થાય. આવાં દુઃખ ધૈર્યથી સહન કરવાં, પરંતુ તેઓના ઉપર ક્રોધ વિગેરે કરવા નહિ, કારણકે ક્રોધ કરવાથી બહિર્મુખ થવાય અને સેવામાં પ્રતિબંધ થાય. તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ ન થાય તે માટે આવાં સર્વ દુઃખો સહન કરવાં.

ભગવાનની ઇચ્છાથી આ દુઃખો પોતાની મેળે દૂર થતાં હોય તો સહન કરવાનો આગ્રહ ન કરવો. ભાર્યા વિગેરે સેવામાં અનુકૂલ હોય તો તેમની પાસે સેવા કરાવવી, ઉદાસીન હોય તો તેઓનો ત્યાગ ન કરવો અને તેઓના

યોગ ક્ષેમ કરવાં. તેઓ સેવામાં પ્રતિકૂલ હોય તોજ તેઓનો ત્યાગ કરવો. સેવામાં પ્રતિકૂલ ન હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવાનો આગ્રહ કરવો નહિ, કારણકે સેવામાં અનુકૂલ અથવા ઉદ્દાસીન ભાર્યા વિગેરેનો હઠથી ત્યાગ કરવાથી તેઓ ક્રોધ કરે અને આપણામાં દ્વેષ આવે અને તેથી સેવામાં પ્રતિબંધ થાય. તેથી ભગવાનની ઇચ્છાથી ભાર્યા વિગેરે સેવામાં પ્રતિકૂલ ન હોય તો તેઓનો ત્યાગ કરવાનો આગ્રહ ન કરવો. તેજ રીતે ભગવાનની ઇચ્છાથી આપણી ઇંદ્રિયોની પ્રથમથીજ પોતાના વિલાસ માટે વિષયમાં પ્રવૃત્તિ થતી ન હોય તો એ ઇંદ્રિયો સેવામાં અંતરાય કરાવતી નથી. ભક્તને ભગવાનની સેવા માટે પુષ્પમાલા, ચંદન વિગેરે સર્વ સામગ્રીની જરૂર છે. પ્રભુના ઉપયોગમાં આ સર્વ સામગ્રી આવ્યા પછી પ્રભુએ આપેલા પ્રસાદ તરીકે પોતાના સૌભાગ્ય તરીકે તેનો ઉપલોગ કરવામાં આવે તો તેથી બહારની અને અંદરની શુદ્ધિ થાય છે, અને ભગવદ્ધર્મ દઢ થાય છે. તેથી ભગવાનના પ્રસાદનો ત્યાગ ન કરવો. પોતાના માટે વિષયલોગ કરવાનો નથી. પોતાના માટે માલા, ચંદન વિગેરેનો ઉપલોગ કરવાનો નથી. આ સર્વનો પોતે ત્યાગ કરવો, પરંતુ ભગવાને ઉપલોગ કરેલ માલા ચંદન વિગેરે અલૈકિક હોઈ ફલરૂપ હોઈ તેઓનો ત્યાગ કરવો નહિ. તેવીજ રીતે પ્રારબ્ધકર્મનો ભોગથી ક્ષય કરાવ્યા પછી અથવા પરીક્ષા કર્યા પછી ભગવાન કૃપાથી સેવામાં ઉપયોગિ

થાય તેવું ધન વિગેરે આપવાની ઇચ્છા કરે ત્યારે લગવાન પોતે અથવા કોઈની દ્વારા આપણા કોઈ પ્રકારના પ્રયાસ વિના આવું ધન વિગેરે આપણને પ્રાપ્ત કરાવે છે. આવું ધન ક્રિયાધિવિનાનું શુદ્ધ હોય તો તેનો ત્યાગ કરવાનો આગ્રહ ન કરવો, પરંતુ લગવાને આ સર્વ મને પોતાના (લગવાનના) ઉપલોગ માટેજ આપેલું છે એમ માની તે સર્વ લગવાનના ઉપયોગમાં લાવવું, પરંતુ પોતાના માટે તેનો ઉપયોગ કરવો નહિ.

આધિભૌતિક વિગેરે ત્રણે પ્રકારનાં દુઃખ આવી પડે તે સહન કરવાં એ ધૈર્ય, પરંતુ લગવાનની ઇચ્છાથી દુઃખ દૂર થઈ જતાં હોય, લગવાનની કૃપાથી દુઃખ હોય જ નહિ તો દુઃખો ઉભાં કરી તેને સહન કરવાનો આગ્રહ કરવો નહિ.

ભાર્યા વિગેરે અપમાન કરે અથવા સામા થાય તો તે દુઃખ પણ સહન કરવું. ભાર્યા, પુત્ર વિગેરે ભરણપોષણ કરવા યોગ્ય છે. તેઓનું ભરણપોષણ ન થાય તો તેઓ અપમાન કરે અથવા સામા થાય, તકરાર કરે. એમ થાય તોપણ ક્રોધ ન કરતાં આ દુઃખનું સહન કરવું. ક્રોધ કરવાથી સેવામાં અંતરાય થાય અને બહિર્મુખ થવાય. તેથી ક્રોધ નહિ કરતાં દુઃખ સહન કરવું. તેવીજ રીતે બાંધવો, મિત્રો અથવા બહિર્મુખો વિગેરે સાથે મળવા હળવાનું પહેલાંની પેઠે ન બની શકે તેથી તેઓ અપમાન કરે અથવા તકરાર કરે તો તે દુઃખ સહન કરવું, પરંતુ તેઓના ઉપર ક્રોધ

કરવો નહિ. નોકરો અપમાન કરે :તે પણ સહન કરવું પણ ક્રોધ કરવો નહિ. તેવીજ રીતે પ્રમાદથી શિષ્ય અથવા ભક્ત અપમાન કરે તોપણ ‘આ મારા પ્રારબ્ધનું ફલ લોગવું છું’ એમ માની ધીરજથી તે દુઃખ સહન કરવું પણ ક્રોધ ન કરવો. કારણકે ક્રોધ કરવાથી આસુરભાવ થાય છે, સેવામાં પ્રતિબંધ થાય છે અને બહિર્મુખ થવાય છે.

પોતાના લોગ માટે ઇંદ્રિયોના કાર્યોનો કાયા, વાણી અને મનથી પણ ત્યાગ કરવો. પ્રાકૃત વિષયોનો ત્યાગ કરી, ઇંદ્રિયોને અલૌકિક કાર્યમાં યોજવી. પ્રાકૃત વિષયોમાંથી ઇંદ્રિયોને દૂર રાખી, પ્રભુની સેવામાં યોજવી. જ્યાં સુધી ઇંદ્રિયોની નિરંતર સેવામાં પ્રવૃત્તિ ન રહે ત્યાંસુધી પ્રાકૃત વિષયોમાંથી તેમને દૂર રાખતાં દુઃખ થવાનુંજ. એવાં દુઃખનું સહન કરવું.

પ્રારબ્ધકર્મનો લોગ કરાવી ક્ષય કરવા માટે અથવા પરીક્ષા કરવા માટે ભગવાન કૃત્તદાનમાં વિલંબ કરે ત્યારે પોતાની ઇચ્છેલી વસ્તુ નહિ મળવાથી જે દુઃખ થાય તે દુઃખ સહન કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોય તોપણ ધૈર્ય રાખવું. જેમ દરિદ્રને પોતાને જોઈતું અન્ન પ્રાપ્ત કરવાની શક્તિ નથી તેમ આવું દુઃખ સહન કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોય, તોપણ “ ભગવાનની એવીજ લીલા છે ” એવું અનુસંધાન રાખી પોતાની અશક્તિનું ભાન રાખી ધૈર્ય રાખવું. આવું આધિદેવિક દુઃખ સહન કરવામાં પોતાનો પ્રયત્ન

નિરૂપયોગી છે. આવું આધિદૈવિક દુઃખ સહન કરવા માટે પોતાનો પ્રયાસ કરવાથી પ્રભુ ઉલટું વિદન નાખે. તેથી આવું દુઃખ હોય ત્યારે પોતાની અશક્તિનું ભાન રાખી મનથી પ્રભુના શરણુનીજ ભાવના કરવી.

એવી રીતે મરણપર્યંત સદા સર્વતઃ ત્રણે પ્રકારના દુઃખ સહન કરવાં. આ પ્રમાણે દુઃખ સહન કરવાં તે ધૈર્ય છે. ભગવાનની સેવામાં પ્રતિબંધ ન થાય તે માટે ધૈર્યની આવશ્યકતા છે.

પાઠ ૧૩. આશ્રય.

ભક્તિમાર્ગમાં પ્રભુનો આશ્રય મુખ્ય છે. આશ્રયથી સર્વ કાંઈ સિદ્ધ થાય છે. આશ્રયથી અશક્ય વસ્તુ પણ શક્ય થાય છે. વિવેક પણ આશ્રયથી પ્રાપ્ત થાય છે. ધૈર્ય પણ આશ્રયથી પ્રાપ્ત થાય છે. વિવેક ધૈર્ય અથવા તે બંને પ્રાપ્ત કરવા જે કોઈ અશક્ત હોય તે પ્રભુને શરણે જાય અને પ્રભુનોજ આશ્રય કરે તો તેને સર્વ પ્રાપ્ત થાય છેજ. સાધનરહિત જીવ ભગવાનને શરણે જાય તો ભગવાનની કૃપાથી તેને સર્વ ફલ એક સાથેજ પ્રાપ્ત થાય. માત્ર આશ્રયથી સર્વ સાધન અને કૃત્ત સિદ્ધ થાય છે. તેથી આશ્રયજ કરવો અને બીજા કોઈની અપેક્ષા રાખવી નહિ.

ભક્તિમાર્ગમાં આશ્રય મુખ્ય છે. તેથી આશ્રય કેને કહેવો અને આશ્રય કેમ થાય તે હવે વિચારીએ.

જે જીવનો ભક્તિમાર્ગમાં અંગીકાર થએલો છે તેની સેવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. પ્રભુની સેવાજ તેનો મુખ્ય ધર્મ છે. તેથી સેવા એ તેનો સ્વધર્મ છે અને સેવા સિવાયના કર્મમાત્ર તેના અસ્વધર્મ છે. તેથી પ્રભુની સેવા સિવાય કાંઈપણ કર્મ તેને કરવાનાં નથી. આ લોક અને પરલોકના કાંઈ પણ સાધન તેને કરવાનાં નથી. તેમજ સેવામાં પણ ઘણાં વિધન આવી પડે છે તે પણ તેણે દૂર કરવા જોઈએ. આ સર્વ આશ્રયથી થાય છે. આ લોક અને પરલોક ભગવાનના આશ્રયથી સિદ્ધ થાય છે. સેવામાં થતાં વિધનો પણ ભગવાનના આશ્રયથી દૂર થાય છે. તેથી ભક્તને ભગવાનના શરણનીજ ભાવના કરવી, અને ભગવાનની સેવાજ કર્યા કરવી. ભગવાનની સેવા તજી આ લોક અથવા પરલોકની સિદ્ધિ માટે અથવા સેવામાં થતાં વિધનો દૂર કરવા માટે કાંઈ પણ સાધન કરવાં નહિ. ભગવાન હરિ સર્વ દુઃખને હરનાર છે. તેથી પોતાના ભક્તોને પોતાની સેવામાં જોઈતા સર્વ પદાર્થો પ્રાપ્ત કરાવશેજ. ભગવાનને શરણે જવાથી અને સર્વ રીતે ભગવાનના શરણનીજ ભાવના રાખવાથી ભગવાન ભક્તનું સર્વ સિદ્ધ કરશેજ.

ભક્તે સેવામાં તત્પર રહેવું. તેમ કરતાં દેહ, ઇન્દ્રિય વિગેરેથી થતાં આધિભૌતિક આદિ ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ આવી પડે તો તે દુઃખ દૂર કરવા અને દુઃખથી ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ન થાય તે માટે પણ કાંઈ સાધન નહિ કરતાં માત્ર

લગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી. આવી રીતે શરણુની ભાવના કરવાથીજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થશે. લકતે આત્મ-નિવેદન કર્યા પહેલાં કાંઈ પાપ કર્યા હોય અથવા નિવેદન પછી પ્રમાદથી કાંઈ પાપ થઈ ગયાં હોય અથવા સેવા કરતાં દેહ, ઇન્દ્રિય વિગેરેથી કાંઈ લગવાનના અપરાધ થઈ ગયા હોય, તો તે સર્વ પાપ દૂર કરવા માટે પણ લગવાનના શરણુનીજ ભાવના રાખવી. લગવાનને શરણુ જવાથીજ લગવાન સર્વપાપમાંથી મુક્ત કરે છે* તેથી સર્વ પ્રકારના પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે પણ લગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી, પરંતુ પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે સાધન કરવાં નહિ, કારણ કે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાથી શરણુધર્મનો ત્યાગ થાય છે.

રાજા અથવા ચોર વિગેરેથી ભય આવી પડે ત્યારે, દેહ અને ઇન્દ્રિય સંબંધી આ લોકના પદાર્થની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય ત્યારે, અને જીવના સ્વભાવને લીધે પ્રમાદથી કોઈ લકતનો દ્રોહ થઈ ગયો હોય ત્યારે પણ લગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી. સેવામાં પ્રવૃત્ત રહેવા છતાં લગવત્સ્વરૂપમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થતો ન હોય ત્યારે, અને એવા કારણથી લકત આપણું અપમાન કરે ત્યારે પણ પોતાનોજ દોષ છે એમ જાણી, તે દોષની નિવૃત્તિ માટે લગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી. લકતો કારણ વિના કોઈનું અપમાન કરતા નથી. તેથી જ્યારે તેઓ આપણું અપમાન કરે ત્યારે આપણોજ દોષ છે એમ વિચારી તે દોષ દૂર કરવા માટે લગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી.

પોતાથી થઈ શકે નહિ તેવું કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે ભગવાનના શરણુની ભાવના કરવી. તેવીજ રીતે પોતાથી સારી રીતે થઈ શકે તેવું કાર્ય કરવાનું હોય ત્યારે પણ ભગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી. આવા સમયે ‘આ કાર્ય મેં કર્યું’ એમ ન માનવું, પરંતુ ‘મને પ્રભુનું શરણુ હોવાથીજ આ કાર્ય મારાથી થયું’ એમ માનવું, કારણકે કાર્ય ગમે તેટલું સુકર હોય તોપણ પ્રભુ વિદ્યન કરે તો તે આપણાથી થઈ શકેજ નહિ, અને વળી ‘મેં આ કાર્ય કર્યું’ એવું અભિમાન કરવાથી શરણુધર્મનો ત્યાગ થાય છે. તેથી ગમે તેવું સુકર કાર્ય હોય તોપણ ‘હું પ્રભુનો હોવાથી પ્રભુનું મને શરણુ હોવાથી આ કાર્ય મારાથી થયું’ એવી ભાવના કરવી. તેથી જે કાર્ય કરવાનું હોય તે અશક્ય હો કે સુશક્ય હો, પણ તે કરવા માટે ભગવાનના શરણુનીજ ભાવના કરવી, પરંતુ પોતાનો પ્રયત્ન કરવાથી શરણુધર્મનો નાશ થાય છે.

વળી જીવના સ્વભાવને વશ થઈ કોઈ ત્રાહિત માણસ સાથે અથવા કોઈ ભક્તની સાથે અહંકાર થાય તો અહંકારથી તે સમયે આસુર આવેશ થાય છેજ. પછી મારાથી અહંકાર થયો તેવું ભાન થાય ત્યારે “મેં અયોગ્ય કર્યું” એમ પશ્ચાત્તાપ થાય છે. કોઈતાર પ્રભુની ઘણી કૃપા હોવાથી ધૃષ્ટતાથી પ્રભુ સાથેજ અહંકાર થઈ જાય. આ દોષ દૂર કરવા માટે પણ કાંઈ સાધન નહિ કરતાં પ્રભુના શરણુની

જ ભાવના કરવી. વળી જેનું પોષણ કરવાનું છે તેવા સ્ત્રી, પુત્ર, સગા અથવા નોકરાનું પોષણ કરવા તેમજ રક્ષણ કરવા માટે પણ કાંઈ પ્રયત્ન કરવો નહિ, પરંતુ ભગવાનના શરણનીજ ભાવના કરવી. તેવીજ રીતે આ સ્ત્રી, પુત્ર, સગાં અથવા નોકર અપમાન કરે અથવા પોતાના શિષ્યો અપમાન કરે ત્યારે પણ તેમના ઉપર ક્રોધ નહિ કરતાં પ્રભુના શરણનીજ ભાવના કરવી. ક્રોધ કરવાથી આપણામાં આસુર આવેશ થાય છે, અને સેવામાં વિઘ્ન થાય છે. વળી જે શિષ્ય ઉપર ક્રોધ થાય તે શિષ્યનું પણ તેથી અનિષ્ટ થાય છે. સત્પુરૂષો જે શિષ્ય વિગેરેનો અંગીકાર કરે તેનો ત્યાગ નજ કરે. તેથી કોઈ અપમાન કરે ત્યારે તેના ઉપર ક્રોધ નહિ કરતાં, પ્રભુના શરણનીજ ભાવના કરવી. અપમાન કરનારને શિક્ષા કરવી યોગ્ય હશે તો પ્રભુજ તેને શિક્ષા કરશે. તેથી આપણે અભિમાનથી ક્રોધ કરી આપણા ધર્મની હાનિ કરવી નહિ.

આપણા દેહ ઇન્દ્રિય મન વિગેરેને અલૌકિક કરવા માટે, તેઓના પ્રાકૃત અંશેને દૂર કરી તેઓને અલૌકિક કરવા માટે, અને તે અલૌકિક થયા પછી અલૌકિક સર્વ પદાર્થની પ્રાપ્તિ કરવા માટે પણ હરિના શરણનીજ ભાવના કરવી. કાયાથી સદા ભગવાનની સેવા કરવી, વાણીથી તેનું સદા કીર્તન કર્યા કરવું અને મનથી સદા ભગવાનના શરણનીજ ભાવના કરવી.

આ શરણુધર્મમાં વિશ્વાસ રાખવો. ભગવાનને શરણે જવાથી અને ભગવાનના શરણુનીજ લાવના રાખવાથી ભગવાન આપણું સર્વ ઐહિક, પારલૌકિક, અલૌકિક સિદ્ધ કરશેજ એવો દઢ વિશ્વાસ રાખવો, કદાપિ અવિશ્વાસ કરવો નહિ. અવિશ્વાસ ઘણેજ હાનિકારક છે. ભગવાનના શરણુનો અવિશ્વાસ કરી અન્ય સાધન કરવાથી શરણુધર્મનો નાશ થાય છે. આ સંબંધમાં પ્રહ્લાસુત્રનું દષ્ટાંત ધ્યાનમાં રાખવું. રાવણે પ્રહ્લાસુત્રી હનુમાનને ણાંધ્યા. પ્રહ્લાસુત્રી હનુમાન ણાંધ્યા, પરંતુ રાવણને પ્રહ્લાસુ ઉપર વિશ્વાસ નહિ રહેતાં પ્રહ્લાસુત્રી બાંધાએલ હનુમાનને પાછા જાડાં દોરડાથી બાંધવા માંડ્યા. પ્રહ્લાસુ ઉપર અવિશ્વાસ આવ્યો એટલે પ્રહ્લાસુત્રી હનુમાન છૂટા થયા અને દોરડાં તોડી નાખ્યા. તે પ્રમાણે શરણુ ધર્મનો અવિશ્વાસ થાય તો શરણુધર્મનો નાશ થાય છે. પરંતુ ચાતક જેમ સ્વાતિના વરસાદનું જલ મને મળશેજ એવો દઢ વિશ્વાસ રાખી અન્ય જલ લેતું નથી, તેથી સ્વાતિમાં વરસાદ આવે છે ને તેને તે જલ પ્રાપ્ત થાય છેજ; તે પ્રમાણે શરણુધર્મનો દઢ વિશ્વાસ રાખવાથી ભક્તનાં સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છેજ. તેથી ભગવાનના શરણુનો દઢ વિશ્વાસ રાખી કાંઈ પણ પ્રયત્ન વિના ભગવાનની ઇચ્છાથી જે કાંઈ પ્રાપ્ત થાય તેનાથી કોઈ પણ પ્રકારની મમતા રાખ્યા વિના ભગવાનની સેવા કરવી, પરંતુ વિશેષ પ્રાપ્ત કરવા માટે કાંઈ પ્રયત્ન કરવો નહિ.

ભગવાનના શરણનીજ ભાવના રાખવી. આ લોકે અથવા પરલોક માટે પણ કાંઈ સાધન નહિ કરતાં માત્ર ભગવાનના શરણનીજ ભાવના કરવી. તેથી લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાની પણ આવશ્યકતા નથી. છતાં આપણે લૌકિક અને વૈદિક કાંઈ પણ કાર્ય ન કરીએ તો ‘આ માર્ગ અપ્રમાણ છે’ એવી લોકોને શંકા થાય. એવી શંકા લોકોને ન થાય તે માટે, લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવા સંબંધી ભગવાનની ઇચ્છા જાણી, ભગવાનની આજ્ઞા જે લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાની થાય તે લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાં. તે પણ વિધિ તરીકે નહિ, પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞા હોવાથીજ લોકસંગ્રહ માટેજ કરવાં. આ પ્રમાણે ભગવાનની આજ્ઞા થાય તે લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાથી શરણુધર્મની હાનિ થતી નથી; પરંતુ ભગવાનની આજ્ઞા વિના વિધિ તરીકે લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાથી શરણુધર્મની હાનિ થાય છે. લોકસંગ્રહ માટે પણ લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય ન કરવાથી કાંઈ દોષ થતો નથીજ, પરંતુ લોકસંગ્રહ માટે પણ વિધિતરીકે લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાથી દોષ થાય છે. તેથી વિધિ તરફ જરાપણ લક્ષ નહિ આપતાં ભગવાનની આજ્ઞા જાણી, ભગવાનની આજ્ઞા લૌકિક અથવા વૈદિક કાર્ય કરવાની થાય તો તે કરવાં, નહિતો નજ કરવાં અને ભગવાનના શરણની સદા ભાવના રાખવી. આ શરણુધર્મ સર્વ જીવો, સર્વ વર્ણો અને સર્વ આશ્રમોને સદા હિતકારી

છે અને કાંઈ પણ સાધન વિના માત્ર શરણુધર્મથી જ આ લોકની અને પરલોકની સર્વ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી ભગવાનના શરણુનીજ સદા ભાવના કરવી, અને કાંઈ પણ બીજાં સાધન કરવાં નહિ.

પાઠ ૧૪. શ્રીકૃષ્ણાશ્રય.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરવાથી સર્વ સિદ્ધ થાય છે એ આપણે જ્ઞેયું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના આશ્રયથી સર્વ સિદ્ધ થતું હોવાથી એમનો આશ્રય કરવો એ આપણો ધર્મ છે. ભગવાનનો આશ્રય સર્વ વૈષ્ણવોને સહેલાઈથી સિદ્ધ થાય તે માટે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે ‘શ્રીકૃષ્ણાશ્રય’ સ્તોત્ર રચેલું છે. જે કોઈ આ ‘શ્રીકૃષ્ણાશ્રય’ સ્તોત્રનો શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિમાં પાઠ કરે તેને શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત થાય છેજ. આ સ્તોત્ર પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત કરવા માટે ઉપયોગી હોવાથી અર્થસહિત આપનામાં આવે છે.

सर्वमार्गेषु नष्टेषु कलौ च खलधर्मिणि ।

पाषण्डप्रचुरे लोके कृष्ण एव गतिर्मम ॥ ૧ ॥

આ કલિકાલમાં બહારથી ધર્મનો ઓલ હોય. પરંતુ અંદરથી દોષથી ભરપૂર હોય તેવો ધર્મ થઈ પડ્યો છે, જનસમૂહમાં જ્યાં ત્યાં સર્વત્ર પાષંડજ સર્વથી અધિક છે, તેથી કર્મ, જ્ઞાન, ઉપાસના વિગેરે પુરૂષાર્થ સાધવાના સર્વ

ઉપાયો નષ્ટ થયા છે. આવી રીતે કાલ વૈદિક સાધનોને પ્રતિકૂલ હોવાથી આ કાલમાં સદ્દાનંદ પૂર્ણ પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજી મારો આશ્રય હો. કર્મ, જ્ઞાન, ઉપાસના વિગેરે માર્ગ આ કાલમાં નિરર્થક થઈ પડ્યા છે, પરંતુ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરનારને આ કાલ પણ કોઈરીતે આધ કરતો નથી.* તેથી આ કાલમાં ભગવાનના અંશાવતાર, કલાવતાર વિગેરે કોઈનો આશ્રય નહિ કરતાં, માત્ર પૂર્ણ-પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરવો.

મ્લેચ્છાક્રાન્તેષુ દેશેષુ પાપૈકનિલયેષુ ચ ।

સત્પીઢાવ્યગ્રલોકેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૨ ॥

દેશો પણ સર્વ મ્લેચ્છોથી જીતાએલા છે અને કેવલ પાપીઓનાં રહેઠાણુ થઈ પડ્યા છે. (તેથી) સત્પુરુષોને પીડા થાય છે. તેથી સ્વધર્મનું આચરણ કરવું કે પ્રાકૃત કર્મ કરવાં એવી લોકોના મનમાં ભાંગજડ રહેવાથી તેઓ વ્યથ રહ્યા કરે છે. આવીરીતે દેશ પણ વૈદિક સાધનોથી પ્રતિકૂલ હોવાથી પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજી મારો આશ્રય હો.

ગંગાદિતીર્થવર્ષેષુ દુષ્ટૈરેવાવૃતેષ્વિહ ।

તિરોહિતાધિદૈવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૩ ॥

આ દેશમાં ગંગા વિગેરે જે ઉત્તમ તીર્થો છે તેની આસપાસ પણ દુષ્ટ લોકો રહેલા છે, તેથી આ ઉત્તમ

* જુઓ શ્રીમદ્ભાગવત ૧૨-૩-૪૫, ૫૧, ૫૨.

તીર્થોથી પણ કાંઈ પુરૂષાર્થની સિદ્ધિ થાય એમ નથી. ગંગા વિગેરે તીર્થોમાં હુદ્દ પુરૂષો રહે છે તેમ બ્રાહ્મણો પણ રહે છે ખરા, પરંતુ તેઓને આ તીર્થોનો ઘણો પરિચય હોવાથી તેઓમાં તીર્થો માટે આદર નથી, તેથી તીર્થો માટે તેમનામાં પૂજ્યયુદ્ધિ અથવા ભક્તિ નહિ હોવાથી, ઠાન વિગેરે ઉપાધિ માટેજ તેઓ ત્યાં રહેતા હોવાથી તેઓ પણ હુદ્દ છે. આવી રીતે તીર્થોમાં સર્વત્ર હુદ્દ પુરૂષો રહેતા હોવાથી તીર્થના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓ પણ ત્યાંથી તિરોહિત થયા છે. તેથી ગંગાજલ વિગેરે દ્રવ્ય પણ વૈદિક સાધનોથી પ્રતિકૂલ હોવાથી પૂર્ણપુરૂષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજ મારો આશ્રય હો.

અહંકારવિમૂઢેષુ સત્સુ પાપાનુવર્તિષુ ।

લાભપૂજાર્થયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૪ ॥

“અમેજ શાસ્ત્ર જાણનાર છીએ, અમારે વળી કોને પૂછવાનું હોય ?” એમ માનનાર વિદ્વાનો પણ અહંકારથી ઘણા મૂઢ થએલા છે. તેઓ પાપીઓને અનુસરે છે. તેથી સંગ અને અન્નદોષથી હુદ્દ થયા છે, અને પોતાનો લાભ પ્રાપ્ત કરવા અથવા લોકો પોતાની પૂજા કરે તે માટે અથવા પોતાનાં પ્રયોજન સાધવાજ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. આમ હોવાથી વૈદિક સાધનોના ‘ક્ષર્તા’ પણ મળી શકે તેમ નહિ હોવાથી પૂર્ણપુરૂષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજ મારો આશ્રય હો.

અપરિજ્ઞાનનષ્ટેષુ મન્ત્રેષ્વત્રતયોગિષુ ।

તિરોહિતાર્થદેવેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૫ ॥

વૈદિક અથવા શસ્ત્રમાં કહેલા મંત્રોનું તાત્પર્ય, ફલ, દેવતાનું સ્વરૂપ વિગેરેનું કોઈને જ્ઞાન નહિ હોવાથી મંત્રો પણ નષ્ટ થયા છે. વળી મંત્રોના અભ્યાસ કરનારે ગુરૂકુલમાં વાસ, બ્રહ્મચર્ય, શૂદ્રની સન્નિધિમાં મંત્રનો ઉચ્ચાર ન કરવો, તથા મંત્રોનો અભ્યાસ વિગેરે પ્રતો પાળવા જોઈએ તેવાં કોઈ પાળતું નથી. તેથી કોઈ મંત્રનો અર્થ તાત્પર્ય વિગેરે જાણતું નથી. તેથી મંત્રોના અર્થ અને અધિષ્ઠાતા દેવતા તિરોહિત થયા છે. આમ હોવાથી મંત્રો પણ વૈદિક સાધનોથી પ્રતિકૂલ હોવાથી પૂર્ણપુરૂષોત્તમ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજ મારા આશ્રય હો.

નાનાવાદવિનષ્ટેષુ સર્વકર્મવ્રતાદિષુ ।

પ્રાણદૈકપ્રયત્નેષુ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૬ ॥

“પ્રપંચ અથવા જગત્ સર્વ મિથ્યા છે. વેદનો પણ જગતમાં સમાવેશ થતો હોવાથી તે પણ મિથ્યા છે. વેદ અને વેદમાં આપેલ ઉપદેશ માત્ર વ્યવહારમાંજ પ્રમાણુ છે, પરંતુ વસ્તુતઃ સત્ય નથી તેથી કાંઈ કર્તાવ્ય નથી તેમ કાંઈ પ્રાપ્ત કરવાનું નથી” એવો કોઈનો મત છે. “બ્રહ્મા વિગેરેનો પણ યજ્ઞથીજ ઉત્કર્ષ થાય છે. પ્રથમની વાસનાથી પાછલના કર્મ થયાં કરે છે. કર્મજ કરવાં યોગ્ય છે, કર્મથીજ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ ફલ આપનાર દેવ નથી, તેથી કોઈ દેવ ઉપાસ્ય નથી તેમ કોઈ દેવ કર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવતો

નથી. દેવતા કોઈ ચેતન નથી પરંતુ મંત્રમયજ છે, તેથી
 કોઈ દેવતા ઉપર પ્રીતિ રાખવાનું કાંઈ પ્રયોજન કે ફલ
 નથી ” એવો કોઈનો મત છે. “ સોળ પદાર્થનો વિવેક
 થયા પછી શ્રવણ મનન અને નિદિધ્યાસનથી આત્માનો
 સાક્ષાત્કાર કરવાથી દુઃખનો સદંતર નાશ થાય એજ પરમ
 ફલ છે. કોઈ લગવાન સેવ્ય અથવા ફલરૂપ નથી. ” એવો
 કોઈનો મત છે. “ પ્રકૃતિ અને તેના વિકાર વિગેરેનો લય
 થતાં, પુરૂષ પોતાના સ્વરૂપમાં રહે એજ પરમ ફલ છે.
 લગવાન કોઈ છેજ નહિ ” એવો કોઈનો મત છે. આવા
 જૂઠા જૂઠા મતથી સર્વ વૈદિકકર્મ અને વ્રતનો નાશ થયો
 છે. આ કર્મ અથવા વ્રત ફલ આપતાં નથી, અથવા વિપરીત
 ફલ આપે છે એવા જૂઠા જૂઠા માણસોના નિશ્ચય થયેલા
 છે. કર્મ અથવા વ્રત યોગ્ય ફલ આપતાં નથી એજ
 તેઓનો નાશ છે. આવા ખોટા ખોટા પોતાના મતનો
 આગ્રહ રાખી દશમીવિદ્યા એકાદશી જેવાં નિષિદ્ધ વ્રત
 લોકો કરે છે. આ મત અનુક્રમે શંકર, જૈમિનિ, ગૌતમ,
 તથા કપિલમુનિએ પ્રવર્તાવેલ છે પરંતુ લગવાને શંકરને
 કરેલી આજ્ઞા પ્રમાણે આ મોહશાસ્ત્ર રચાયેલાં છે. આ
 સર્વનો પ્રયાસ માત્ર પાખંડ માટેજ છે. આવા પાખંડ મતોને
 લીધે સર્વ વ્રત અને કર્મ પણ વૈદિક સાધનોથી પ્રતિકૂલ
 હોવાથી પૂર્ણપુરૂષોત્તમ લગવાન શ્રીકૃષ્ણજ મારા આશ્રય હો

અજામિલાદિદોષાણાં નાશકો ડનુભવે સ્થિતઃ ।

જ્ઞાપિતાસ્વિલમાહાત્મ્યઃ કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૭ ॥

આ પ્રમાણે વૈદિક સાધનોમાં ઉપયોગી કાલ, દેશ, દ્રવ્ય, કર્તૃ, મન્ત્ર અને કર્મ સર્વ પ્રતિકૂલ હોવાથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરવો. ભગવાન પ્રાકૃત સર્વ ધર્મથી રહિત, અપ્રાકૃત સર્વ ગુણવાળા છે અને જીવ સ્વભાવથીજ હુષ્ટ છે, છતાં મહાપુરૂષદ્વારા જીવ ભગવાનને શરણુ જાય ત્યારે ભગવાન તેના સર્વપુરૂષાર્થ સિદ્ધ કરે છે. અજ્ઞમિલ જેવા મોટા પાપીઓના સર્વ દોષોનો ભગવાને નાશ કર્યો છે. આ પ્રમાણે ભગવાને પોતાના માહાત્મ્યનો આપણને અનુભવ કરાવ્યો છે. ભગવાન સર્વ દોષોનો નાશ કરી પોતાની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તેથી આપણે ગમે તેવા દોષવાળા હોઈએ તોપણ ભગવાનનોજ આશ્રય કરવો યોગ્ય છે. ભગવાનના આશ્રયનો ત્યાગ કરી દોષો દૂર કરવા કદાપિ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાં નહિ; પરંતુ ભગવાનનોજ આશ્રય કરવો. અજ્ઞમિલ જેવા મહા-પાપીઓના દોષનો નાશ કરનાર પૂર્ણપુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણજ મારા આશ્રય હો.

પ્રાકૃતાઃ સકલા દેવા ગણિતાનંદકં બૃહત્ ।

પૂર્ણાનંદો હરિસ્તસ્માત્કૃષ્ણ એવ ગતિર્મમ ॥ ૮ ॥

બ્રહ્મા વિગેરે સર્વ દેવોની સત્ત્વ, અહંકાર વિગેરે માંથી ઉત્પત્તિ થએલી છે. આ સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે. અક્ષર-

પ્રદ્મ ગણિતાનંદ છે. અક્ષરપ્રદ્મનો આનંદ અગણિત નથી, પરંતુ ગણિત અથવા માપ થઈ શકે તેવો છે. સર્વદુઃખ હરનાર હરિ લગવાન શ્રીકૃષ્ણજ પૂર્ણ અથવા અગણિત આનંદવાળા છે. પ્રદ્માદિ દેવોનું સાયુજ્ય પ્રાપ્ત થાય તોપણ તે દેવો સાથે પુનઃ સંસારમાં આવવું પડે, જ્ઞાનમાર્ગથી અક્ષરપ્રદ્મની પ્રાપ્તિ થાય તોપણ પરિમિતજ આનંદ પ્રાપ્ત થાય. તેથી નિરવધિ પૂર્ણ આનંદવાળા લગવાન શ્રીકૃષ્ણજ મારા આશ્રિત હો.

विवेकधैर्यभक्त्यादिरहितस्य विशेषतः ।

पापासक्तस्य दीनस्य कृष्ण एव गतिर्मम ॥૧॥

સાતમા તથા આઠમા શ્લોકમાં પ્રભુના માહાત્મ્યનો વિચાર કરી પ્રભુના આશ્રયની ઇચ્છા કરી. હવે જીવના દોષનો વિચાર કરી પ્રભુના આશ્રયની ઇચ્છા કરે છે. મારામાં વિવેક, ધૈર્ય, ભક્તિ, પુણ્ય કાંઈ નથી. વિવેક વિગેરે જરા પણ મારામાં નથી તેમજ તે પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધન પણ મારી પાસે નથી, કારણકે હું દરિદ્ર છું. વળી પાપમાં રચ્યો પચ્યો રહેલો છું. આવો સાધનરહિત હું હોવાથી પૂર્ણપુરુષોત્તમ લગવાન શ્રીકૃષ્ણજ મારા આશ્રય હો.

આ સ્તોત્ર શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે રચેલું છે, પરંતુ તેઓ-શ્રીએ આ સ્તોત્ર જીવોને પ્રભુનો આશ્રય પ્રાપ્ત થાય તે માટે રચેલું છે. તેથી જીવને અહિં લગાડેલા વિશેષણો

આચાર્યશ્રીને લાગુ પડે છે એમ માનવું નહિ. જીવો લગ-
વાનનો આશ્રય પ્રાપ્ત કરવા આ સ્તોત્રનો પાઠ કરે તે માટે
આચાર્યશ્રીએ આ સ્તોત્ર રચેલું છે એમ આ સ્તોત્રના
અંતિમ અગ્નીઆરમા શ્લોકથી જણાશે.

સર્વસામર્થ્યસહિતઃ સર્વત્રૈવાંશિલાર્થકૃત ।

શરણસ્થસમુદ્ધારં કૃષ્ણં વિજ્ઞાપયામ્યહમ્ ॥૧૦॥

લગવાન સર્વસામર્થ્યવાળા છે. સર્વમાં અથવા સર્વનું
જે જે સામર્થ્ય હોય તે લગવાનમાં છેજ. લગવાન
કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથાકર્તુમ્ સમર્થ છે. લગવાન સર્વ-
સામર્થ્યવાળા છે એમ આપણે પાછલ+ જોયું છે. તેથી લગ-
વાન સર્વત્ર સર્વ અર્થ કરી શકે છે. સર્વ દેશ, કાલ, વર્ણ,
આશ્રમ વિગેરેમાં સર્વ. અર્થ કરે છે, તેથી જેનું મર્યાદા
પ્રમાણે રક્ષણ કરવું હોય તેને જ્ઞાન, અશ્વર્ય, ધર્મ વિગેરે
મર્યાદા પ્રમાણે અપેક્ષિત પદાર્થનું દાન કરી તેનું રક્ષણ
કરે છે. મર્યાદા પ્રમાણે રક્ષણ નહિ કરતાં અન્યમિત જેવા
દુષ્ટ સાધનહીન જીવોને પણ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે
ઉત્તમ ફલનું દાન કરે છે. એકવાર પણ જે લગવાનને
શરણ જાય તેનું લગવાન રક્ષણ કરે છેજ. તો પછી જે
લગવાનને શરણેજ રહે તેનો લગવાન સારી રીતે ઉદ્ધાર
કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું ?* જે લગવાનનોજ આશ્રય કરે છે

+ લાગ પહેલો પાઠ ૨.

* જુઓ શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૨-૩૧, ૩૩. ૧૦-૩-૨૭

તેવા લગવદીઓ પાસે કાલ અને ચમ પણ જઇ શકતા નથી તો બીજું કેાણુ તેમને પીડા કરી શકે ? જે લગવાનનેજ શરણુ રહે તેનો ઉદ્ધાર કરવો એ લગવાનનો નિશ્ચયજ છે+ તેથી શરણુ રહેનારનો અનાયાસે સારી રીતે ઉદ્ધાર કરનાર લગવાન શ્રીકૃષ્ણનાજ આશ્રય માટે હું વિશ્વસિ કરું છું,

કૃષ્ણાશ્રયમિદં સ્તોત્રં યઃ પઠેત્કૃષ્ણસન્નિધૌ ।

તસ્યાશ્રયો ભવેત્કૃષ્ણ ઇતિ શ્રીવલ્લભોડ્રવ્રતીત્ ॥૧૧॥

શ્રીકૃષ્ણનો જેનાથી આશ્રય થાય તેવા આ શ્રીકૃષ્ણાશ્રય સ્તોત્રનો જે લગવાન શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિમાં પાઠ કરશે તેનો આશ્રય લગવાન શ્રીકૃષ્ણ થશે એમ શ્રીવલ્લભે કહ્યું છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણુ શ્રીવલ્લભ લગવાનના સ્વરૂપને જાણુ છે, સર્વનો ઉદ્ધાર કરવા પોતે ભૂતલ ઉપર પ્રકટ થયા છે તેથી પોતેજ ઉદ્ધારક સ્વરૂપ હોવાથી તે કહે તેમાં કાંઈ શંકા કરવી ઉચિત નથી. તેથી આ સ્તોત્રનો લગવાન શ્રીકૃષ્ણની સન્નિધિમાં પાઠ કરી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય પ્રાપ્ત કરી, શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય રાખવો.

પાઠ ૧૫. લક્ષિતવૃદ્ધિપ્રકાર.

ગૃહસ્થ લકતે કેવી રીતે આચરણ કરવું તે આપણે પાઠ ૧૦ માં જોયું. હવે પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષિતની વૃદ્ધિ કેવી રીતે થાય તે જોઈએ. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે આ પ્રકાર વૈષ્ણવોને જણાવવા “લક્ષિતવર્ધિની” નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે.

શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના અનુગ્રહપૂર્વક આ માર્ગની રિતિથી લગવાનને સર્વસ્વ નિવેદન કર્યા પછી લગવાન જીવનો અંગીકાર કરે છે. લગવાન આવી રીતે અંગીકાર કરે તે પુષ્ટિમાર્ગીય લક્ષિતનું બીજ છે. લક્ષિતની વૃદ્ધિ કરવા માટે પ્રથમ આ બીજ દઢ કરવાની આવશ્યકતા છે.

ઘરમાં રહી લગવાનના લજનને અનુકૂલ ન હોય તેવી વ્યાવૃત્તિ રાખ્યા વિના સ્વધર્મ પ્રમાણે લગવાનની સેવા કીર્તન સ્મરણ ચિંતન વિગેરે કરવાથી લક્ષિતનું બીજ દઢ થાય છે.

પુષ્ટિમાર્ગીય રીતે લગવાનનું લજન ઘરમાં રહીનેજ થઈ શકે છે. તેથી લગવાનનું લજન કરવામાં અનુકૂલ હોય તેવા ગૃહમાં રહીને સ્વધર્મથી લગવાનની સેવા કરવી. અહિં સ્વધર્મનો અર્થ વર્ણાશ્રમધર્મ નથી, વર્ણાશ્રમધર્મ તો દેહના ધર્મ છે. સ્વધર્મ એટલે આત્માના ધર્મ, અથવા લગવદ્ધર્મ. અવિકૃત લગવદ્ધર્મનેજ અહિં સ્વધર્મ કહેલ છે. લગવાનના લજનમાં અનુકૂલ ન હોય તેવી સર્વ પ્રવૃત્તિ તજી લગવાન શ્રીકૃષ્ણની લક્ષિત કરવી એ સ્વધર્મ છે. આવી રીતે લગવાનની

સ્નેહપૂર્વક સેવા કરવી. સેવા કરતાં જે સમય અવશિષ્ટ રહે તેમાં શ્રવણકીર્તન, સ્મરણ, અને ચિંતન કરવાં.

કદાચ આવી રીતે નિરંતર ભગવદ્ભજન થઈ ન શકે અને ભગવદ્ભજનને માટેજ બીજા કોઈ કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા જણાય તો તેવું કાર્ય કરીને પછી ભગવાનમાં ચિત્ત રાખવું અને શ્રવણ વિગેરે કરવા પ્રયાસ કરવો. આવી રીતે કરવાથી ભગવાનમાં પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન ઉત્પન્ન થાય છે. ભગવાનમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ભગવાન વિના બીજા કોઈમાં રાગ રહેતો નથી. જ્યારે ભગવાનમાં આસક્તિ થાય છે ત્યારે ગૃહમાંથી રૂચિ જતી રહે છે. ઘરમાં રહેતા સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેમાં ભગવાન ઉપર પોતાનાં જેવો ભાવ નથી એમ જણાતાં, તેઓ પ્રતિ અરૂચિ થાય છે. ભગવાનમાં આસક્તિ થતાં માત્ર ભગવદ્દી-ઓજ ‘આત્મીય’ એટલે પોતાનાં છે એવી બુદ્ધિ થાય છે. તેથી ભગવદ્દીય ન હોય તેવાં સ્ત્રી પુત્રો પોતાના ભગવદ્ભાવને હાનિ કરનાર છે અને તે પોતાના નથી એમ જણાય છે. તેથી તેઓના પ્રતિ અરૂચિ થાય છે. ભગવાનમાં આસક્તિ થયા પછી ભગવાનમાં વ્યસન થાય છે. જ્યારે વ્યસન થાય છે ત્યારે ભગવાનના દર્શન વિગેરે વિના તથા ભગવાનના સંબંધી વિના રહી શકાતું નથી. આવી રીતે ભક્તિનું બીજ દઢ થાય છે. જે બીજનો લૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈપણ ઉપાયથી નાશ થઈ શકે નહિ, જેને

લૌકિક દુઃસંગ વિગેરેથી અથવા અલૌકિક ઝડપ વિગેરેથી પણ નાશ થઈ શકે નહિ તે બીજ દંઢ થયું કહેવાય છે.

આવી રીતે બીજદંઢ થતાં, ત્યાગ શ્રવણ અને કીર્તનથી ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે. બીજભાવ દંઢ થયા પછી પુષ્ટિમાર્ગીય સાધન વિના અન્ય સર્વ સાધનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. તેવીજ રીતે આ માર્ગની રીતે ભગવદ્દર્શનું શ્રવણ કરવું જોઈએ અને તેવીજ રીતે કીર્તનસ્મરણ કરવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કરવાથી પુષ્ટિમાર્ગીય ભક્તિની વૃદ્ધિ થાય છે.

બીજભાવ દંઢ થતાં ભગવાનમાં વ્યસન થાય છે. જેને આવી રીતે ભગવાનમાં વ્યસન થયું હોય તે નિરંતર ગૃહમાં રહી શકતો નથી, કારણ કે ઘરમાં સ્ત્રી પુત્ર વિગેરેનો પોતાના જેવો ભગવાનમાં ભાવ નહિ હોવાથી તેઓના સંગથી પોતાના ભાવની હાનિ થવાનો સંભવ છે. જેમ દેહનું જેને અભિમાન હોય તેવો માણસ દેહનો નાશ કરનાર વાઘ પાસે રહી શકતો નથી તેમ જેનામાં વ્યસન પશ્યંત ભગવદ્ભાવ હોય તે તેવા ભાવના નાશક સંસારી સ્ત્રી પુરૂષ સાથે રહી શકેજ નહિ. તેથી જેને ભગવાનમાં વ્યસન થાય તે ગૃહનો ત્યાગ કરવાનો જ. ગૃહનો ત્યાગ કરી માત્ર ભગવાનમાંજ મન પરોવી માત્ર ભગવાનને માટેજ તે યત્ન કરે એટલે તેને ઉત્તમ સુદંઢ પરભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. તેવી રીતે યત્ન કરવાથી સર્વાત્મભાવરૂપ સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવનારી ઉત્તમ ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ ભક્તિ સાદોક્ય,

સાષ્ટિ, સામીપ્ય અને સાયુજ્ય એ ચાર પ્રકારની મુક્તિ કરતાં પણ ઉત્તમ છે, અને અગણિતાનંદ પૂર્ણ પુરૂષોત્તમના સ્વરૂપનો અનુભવ કરાવનારી છે.

લગવાનમાં વ્યસન થાય અને ઘરનાં માણસોથી સંગતિથી પોતાના ભગવદ્ભાવની હાનિ થાય તેવું છે એમ જણાય ત્યારેજ ગૃહનો ત્યાગ કરવો ઉચિત છે. પરંતુ સંયોગો વિના “હું” પણ ગૃહ, સ્ત્રી, પુત્ર વિગેરેનો ત્યાગ કરી ભક્તિની વૃદ્ધિ કરું” એવા વિચારથી કોઈ ભક્તિ-માર્ગીય ભક્ત ગૃહનો ત્યાગ કરે તે યોગ્ય નથી, કારણકે ગૃહનો ત્યાગ કરનાથી ભક્તિમાં ઘણી રીતે બાધ આવે તેવો સંભવ છે. આવા ભક્તમાં ખીજભાવ દઢ થએલો નહિ હોવાથી તેનું ચિત્ત ચંચલ રહે છે. આવા ચંચલ ચિત્તવાળાને ભગવદ્ભાવ જેનામાં ન હોય તેવા લૌકિક પુરૂષોના હુઃસંગથી ભગવદ્ભાવની હાનિ થાય એ સ્પષ્ટજ છે. વળી ગૃહનો ત્યાગ કર્યા પછી શરીરનો નિર્વાહ કરવા માટે તેને જ્યાં ત્યાં અન્ન લેવું પડે. આમાં કોઈ સ્થલે ભગવાનને સમર્પણ થએલ ન હોય તેવું અન્ન લેવામાં આવે તો બહિર્મુખતા થાય એવો પણ સંભવ રહે છે. આ સિવાય કોઈ સ્થલે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ ન રહે વિગેરે દોષ થઈ જવાનો સંભવ રહે.

આ પ્રમાણે હોવાથી કોઈએ એ પ્રમાણે ગૃહનો ત્યાગ કર્યો હોય તો તેણે ઘણીજ સાવચેતીથી રહેવું જોઈએ. દોષ

થઈ ન જાય તે માટે તેણે ભક્તિમાર્ગની રીતે જ્યાં ભગ-
 વાનની સેવા થતી હોય તેવા શ્રીગોવર્ધન વિગેરે ભગવત્સ્થા-
 નમાં રહેવું જોઈએ. ત્યાં પણ ભગવાનના સ્વરૂપમાં, ભગ-
 વાની સેવામાં તથા ભગવાનના ગુણોના શ્રવણ કીર્તન વિગે-
 રેમાં નિરંતર તત્પર રહેનાર ભગવદ્દીઓના સંગમાં જ
 રહેવું જોઈએ. આવી રીતે ભગવત્સ્થાનની નજીકમાં અથવા
 જરા દૂર જ્યાં રહેવાથી પોતાના ચિત્તમાં દોષ ઉદ્ભવે
 નહિ ત્યાં રહેવું અને ભગવદ્દીઓનો સંગ કરવો. જેવી
 રીતે રહેવાથી બહિર્મુખતા ન થાય તેવી રીતે રહેવું જોઈએ.
 શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે જે સેવાપ્રકાર પ્રકટ કર્યો છે તે પ્રકારે
 ભગવાનની સેવા કરવામાં અથવા ભગવાનની લીલાની ક-
 થામાં જેની જીંદગી સુધી દૈવ આસક્તિ રહે છે તેના
 ભાવનો કદાપિ નાશ થતો નથી અને તેને પુષ્ટિમાર્ગીય
 ફલની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે જ; પરંતુ સેવામાં દૈવ
 આસક્તિ ન હોય, અથવા મનમાં ઉદ્વેગ રહેતો હોય, અથવા
 લૌકિક લોભમાં આસક્તિ રહેતી હોય અને તેવા કારણથી
 સેવા થઈ શકતી ન હોય તો “ મારાથી સેવા થઈ શકતી
 નથી તેથી ઘરનો ત્યાગ કરી હું એકાંતમાં ભગવન્નામનું
 સ્મરણ કરું ” એવા વિચારથી ઘરનો ત્યાગ કરી એકાંતમાં
 રહેવું ઉચિત નથી. આવી સ્થિતિ હોય અને સેવા થઈ
 શકતી ન હોય તો પણ સેવા તજી એકાંતમાં ન રહેવું,
 પરંતુ મનનો ઉદ્વેગ વિગેરે સહન કરીને સેવાજ કર્યા કરવી

અને ઉદ્દેગ વિગેરે સેવામાં પ્રતિબંધ કરનાર કારણે ભગવાન દૂર કરશે જ એવો દંઢ વિશ્વાસ રાખવો. ભગવાન સર્વ વિઘ્નો દૂર કરશે જ એવો દંઢ વિશ્વાસ રાખી સેવા કર્યા કરવામાં આવે તો ભગવાન જદૂર સર્વ વિઘ્નો દૂર કરશે જ. વિશ્વાસ મુખ્ય છે. તેથી ભગવાનમાં દંઢ વિશ્વાસ રાખી સેવા કર્યા કરવી, તથા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે ભક્તિવર્ધિની ગ્રંથ લખેલ છે તેનો સારી રીતે અભ્યાસ કરવો. આ ગ્રંથનો માત્ર પાઠ નહિ કરતાં તેના દરેક પદના અર્થનું અભિપ્રાયપૂર્વક અધ્યયન કરવાથી પણ ભગવાનમાં દંઢ ભક્તિ થાય છે.

પાઠ ૧૬. અન્યાશ્રયનિવેધ.

અન્યાશ્રયો ન કર્તવ્યઃ સર્વથા બાધકસ્તુ સઃ ॥

શ્રીમદ્ધૃવિકુંભેશ્વરવિરચિત ચતુઃશ્લોકી.

અન્યાશ્રય ન કરવો. તે સર્વરીતે બાધ કરનાર છે. ગયા પાઠમાં શ્રીકૃષ્ણાશ્રયસ્તોત્રમાં આપણે જોયું કે “શ્રીકૃષ્ણજ મારા આશ્રય હો” એવી વિજ્ઞપ્તિ કરી છે. અહિં ‘જ’ શબ્દ દર્શાવે છે કે શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યકોઈનો આશ્રય કરવાનો નથી. શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્યનો આશ્રય કરવો, શ્રીકૃષ્ણથી અન્ય કોઈનો આશ્રય તે અન્યાશ્રય. વિવેકધૈર્યાશ્રયગ્રંથમાં પણ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે આશ્રયનું નિરૂપણ કરતાં અન્યાશ્રયનો નિવેધ નીચે પ્રમાણે કરેલો છે.

અન્યસ્ય ભજનં તત્ર સ્વતો ગમનમેવ ચ ।

પ્રાર્થનાઃ કાર્યમાત્રેઽપિ તથાઽન્યત્ર વિવર્જયેત્ ॥

શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય કોઈ દેવના ભજનનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. શ્રીકૃષ્ણથી અન્ય કોઈ પણ દેવનું ભજન કદાપિ ન કરવું. ભજન ન કરવું એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેવા કોઈ પણ દેવતાના મંદિરે પોતે કદાપિ જવું પણ નહિ. બીજા કોઈની પ્રેરણાથી પણ તેવા કોઈ દેવના મંદિરે કદાપિ જવું નહિ, કારણકે જો તેવા કોઈ દેવનું ભજન કરે અથવા તેવા કોઈ દેવના મંદિરે જાય તો ભગવદ્ગુણ નષ્ટ થાય છે. ભગવાનનો આશ્રય રહેતો નથી. તેથી શ્રીકૃષ્ણથી અન્ય કોઈ દેવનું ભજન કરવું નહિ, તેવા કોઈ દેવના મંદિરે જવું પણ નહિ. તેવીજ રીતે નાના અથવા મોટા કોઈ પણ કાર્ય માટે તેવા કોઈ દેવની પ્રાર્થના પણ કદાપિ કરવી નહિ. ગમે તેવું નાનું અથવા મોટું કાર્ય હોય તોપણ કાર્યની સિદ્ધિ માટે અથવા હરકોઈ પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે તેવા કોઈ દેવની પ્રાર્થના કદાપિ કરવી નહિ, કારણ કે એવી રીતે પ્રાર્થના કરવાથી પણ ભગવદાશ્રયની હાનિ થાય છે.

શંકાઃ—શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંતનું સ્થાપન કર્યું છે. તેથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના સિદ્ધાંત પ્રમાણે શુદ્ધ અદ્વૈતજ સંભવે. જો શુદ્ધ અદ્વૈતજ હોય, અદ્વૈત વિના અન્ય કંઈ ન હોય તો શ્રીકૃષ્ણનોજ આશ્રય કરવો અને અન્ય

કોઈ દેવનો આશ્રય ન કરવો, અન્ય કોઈ દેવના મંદિરે ન જવું એવો સિદ્ધાંત હોય શકે નહિ, કારણકે શુદ્ધ અદ્વૈત હોય તો શ્રીકૃષ્ણ અને બીજા દેવોમાં કાંઈ ભેદ હોય શકે નહિ. અરે! દેવોની વાત બાબતુએ રહી, ભગવાન અને જીવમાં પણ કાંઈ ભેદ હોય શકે નહિ તો પછી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને બ્રહ્મા શિવ વિગેરે બીજા દેવોમાં ભેદ કેમ સંભવે ? શ્રીકૃષ્ણ અને બીજા દેવોમાં ભેદ ન હોય તો બીજા દેવોના મંદિરે જવાથી અને તેમની ભક્તિ કરવાથી અન્યાય પણ નજ થાય. તેથી અન્યાય ન કરવો એ સિદ્ધાંત માત્ર વાડા બાંધવા પાછલથી કોઈએ ઘુસાડી દીધેલ હોવો જોઈએ.

સમાધાન:—આવી શંકા અયોગ્ય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનો સિદ્ધાંત શુદ્ધાદ્વૈત છે. જીવ અને બ્રહ્મનો અભેદ છે, કારણકે જીવ બ્રહ્મનો અંશ છે. જેમ અગ્નિમાંથી તણુખા નીકળે છે તેમ જીવ બ્રહ્મમાંથી નીકળે છે. તેથી જેમ તણુખા અગ્નિજ છે તેમ જીવ પણ બ્રહ્મજ છે; પરંતુ જીવ અને બ્રહ્મમાં કાંઈ ભેદજ નથી એમ નથી. તણુખા કરતાં અગ્નિ અધિક છે તેમ જીવ કરતાં બ્રહ્મ અધિક છે. આ દર્શાવવા સૂત્રકારે “અધિકં તુ મેદનિર્દેશાત્”* સૂત્ર ચોજેલું છે. બ્રહ્મ જો જીવ જેટલુંજ હોય તો આ શંકા ઉચિત ગણાય; પરંતુ બ્રહ્મ જીવ અને જગતથી અધિક છે. x “આત્માનું

* બ્રહ્મસૂત્ર ૨-૧-૨૨.

x પુષ્ટિપાઠાવલિ ભાગ ૧ પાઠ ૬ તથા ૮ જુઓ.

શ્રવણ કરવું, મનન કરવું, નિદિધ્યાસન કરવું” શ્રુતિ ઉપદેશ કરે છે કે જીવે ભગવાનનું મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું. તેથી ભગવાન જીવથી અધિક છે. જીવ જો ભગવાનની સમાન હોય તો જીવ શા માટે ભગવાનનું શ્રવણ, મનન અને નિદિધ્યાસન કરે? જેમ શ્રુતિ જીવ અને બ્રહ્માના ઐક્યનો બોધ કરે છે તેમજ બ્રહ્મ જીવથી અધિક છે તેવો પણ બોધ કરે છે. હીરો- માણુક અને પાપાણુ સર્વે પાર્થિવ એટલે પૃથ્વી તત્ત્વના બનેલા છે અને ત્રણેમાં પાર્થિવત્વ સમાન છે, છતાં પાપાણુથી માણુક અધિક છે અને માણુકથી હીરો અધિક છે. તેથી પાર્થિવ તરીકે સમાન હોવા છતાં તેઓમાં ઉચ્ચાનીચાપણું રહેલું છે. વળી ખાખરા ચંપક અને ચંદન એ ત્રણે પાર્થિવ એટલે પૃથ્વીતત્ત્વના બનેલા છે અને તેથી પાર્થિવત્વ ત્રણેમાં સમાન છે છતાં ખાખરાથી ચંપક ઉચું છે અને ચંપકથી ચંદન ઉચું છે. તેથી પાર્થિવ તરીકે સમાન હોવા છતાં તેઓમાં પણ ઉચ્ચા નીચાપણું રહેલું છે તેવીજ રીતે જીવો સર્વ બ્રહ્માના અંશ હોવાથી બ્રહ્માંશ અથવા બ્રહ્માના અંશ તરીકે તેઓ સમાન હોવા છતાં તેઓમાં પણ ઉચ્ચા નીચાપણું રહેલું છે. તેથી બ્રહ્માથી આદંતી તરખલા સુધીના સર્વ જીવોમાં ઉચ્ચાનીચાપણું રહેલું છે* અને સર્વ જીવમાત્રથી ભગવાન અધિક છે.

“જે સર્વેશ સર્વશક્તિવાળા છે” શ્રુતિ ભગવાનમાં

જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય છે એવો યોગ કરે છે. ક્રિયામાં પ્રવેશ કરેલા ભગવાન ક્રિયારૂપ યજ્ઞાત્મા કહેવાય છે. આવા ભગવાનનું વેદના પૂર્વકાંડમાં નિરૂપણ કરેલું છે. જ્ઞાનમાં પ્રવેશ કરેલા ભગવાન જ્ઞાનાત્મા બ્રહ્મરૂપ કહેવાય છે. આવા ભગવાનનું વર્ણન વેદના ઉત્તરકાંડમાં કરેલું છે. આ જ્ઞાનાત્મા ભગવાન પણ સાકાર છે જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉભય શક્તિ પ્રકટ કરી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અવિર્ભૂત થયા તેમનું વર્ણન શ્રીમદ્ભાગવતમાં કરેલું છે. જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તે માટે ઉપાસનાનું વેદના ઉત્તરકાંડમાં નિરૂપણ કરેલું છે અને ઉપાસના માટે સૂર્ય વિગેરે ભગવાનની જૂદી જૂદી વિભૂતિઓનું નિરૂપણ કરેલું છે, તેજ પ્રમાણે જૂદા જૂદા પુરાણોમાં દુર્ગા, ગણપતિ વિગેરે ભગવાનની વિભૂતિઓનું નિરૂપણ કરેલું છે. આ વિભૂતિઓને પ્રાપ્ત કરવાના સાધન અને ફલની પણ આ ગ્રંથોમાં વ્યવસ્થા છે, પરંતુ પૂર્ણ ફલનું દાન ભગવાન પોતેજ કરે છે. તેથી ‘બ્રહ્મ ભણુનાર પરને પામે છે’ શ્રુતિ જે મુખ્ય સાયુજ્ય ફલનું નિરૂપણ કરે છે તે ફલની ઇચ્છા રાખનારે તો આદિભૂતિ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા કરવી જોઈએ.* અન્ય દેવોની ઉપાસના અથવા પૂજા નહિ કરતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા કરવી જોઈએ. શ્રુતિગીતામાં પણ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ આજ્ઞા કરે છે કે “શ્રુક્તિની ઇચ્છા રાખનારે કાલથી આરંભી તૃણ પર્યંત

કોઈની સેવા કરવી નહિ, પરંતુ દોષના ત્યાગ કરાવવા સમર્થ અને ગુણના દાતા (ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ)નીજ સેવા કરવી.” જીવમાં પણ ભગવાન છે જ, પરંતુ ત્યાં ભગવાન સંછન્ન એટલે સારી રીતે ઢંકાયેલ છે. તેથી કોઈ જીવનું ભજન સર્વથા ન કરવું. કાલથી આરંભી તૃણ પર્યંત કોઈની સેવા કરવી નહિ.+

શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાંત હોવા છતાં, માત્ર શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા કરવી યોગ્ય છે એ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ વિરચિત સિદ્ધાંત-મુક્તાવલી ગ્રંથમાંથી પણ સ્પષ્ટ થાય છે. ગ્રહ એકજ છે છતાં તેનાં જૂદાં જૂદાં રૂપ છે (૧) પરગ્રહ શ્રીકૃષ્ણજ છે (૨) અક્ષરગ્રહ. અક્ષરગ્રહ સચ્ચિદાનંદરૂપ છે. આ અક્ષરગ્રહના પણ બે રૂપ છે. (૧) પ્રપંચ અને (૨) પુરુષોત્તમાધિષ્ઠાન. આ રૂપ-પ્રપંચથી ભિન્ન છે. આ સિદ્ધાંત સારી રીતે સમજાય તે માટે શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ ગંગાનું દષ્ટાંત આપે છે. ગંગાના બે રૂપ છે. (૧) જલપ્રવાહ. આ આધિભૌતિક રૂપ છે. વૃષ્ટિથી વધે છે, તાપથી ઘટે છે અને સર્વવ્યવહાર યોગ્ય છે. (૨) તીર્થરૂપ. આ આધ્યાત્મિકરૂપ છે. ગંગામાંથી જલની ગાગર અન્યત્ર લઈ જઈએ તો તેપણુ ગંગાજલજ છે, છતાં તે જલથી સ્નાન કરવાથી ગંગા ફલ આપે નહિ, પરંતુ ગંગાપ્રવાહમાંજ તીર્થરૂપમાંજ મર્યાદામાર્ગીય વિધિ પ્રમાણે સ્નાન પૂજા વિગેરે કરવામાં આવે તો તે ફલ આપે છે, તેથી ગંગાજલ અને ગંગા

તીર્થરૂપ જૂઠાં જૂઠાં રૂપ છે. આવીજ રીતે અક્ષર પ્રહ્લના જે રૂપ છે. (૧) પ્રપંચ (૨) પુરૂષોત્તમાધિષ્ઠાન. આ પુરૂષોત્તમાધિષ્ઠાનનું ધ્યાન વિગેરે કરવાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ પ્રપંચનું ધ્યાન કરવાથી કંઈ ફલ થતું નથી. જેમ ગાગરમાંથી ગંગાજલ દૂર લઈ જઈ, તે ગંગાંજલજ છે એમ ખાતરી કરી તેનાથી સ્નાન કરવામાં આવે તોપણ તેનાથી ફલ થતું નથી, તેમ પ્રપંચ અક્ષરપ્રહ્લજ છે એમ ખાતરી હોવા છતાં પ્રપંચનું ધ્યાન કરવાથી કંઈ ફલ થતું નથી. વળી દેવતારૂપ ગંગામાંજ જેને વિશેષ ભક્તિ હોય તેને કોઈ કોઈવાર ગંગામાંજ ગંગાની મૂર્તિના પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે. આ મૂર્તિના હરકોઈ માણસને દર્શન થતાં નથી, પરંતુ જેને વિશેષ ભક્તિ હોય તેનેજ દર્શન થાય છે. આ ગંગાનું આધિદેવિક રૂપ છે. (૧) જેમ ગંગાને પ્રવાહ છે તેવું પ્રપંચરૂપ અક્ષર છે. (૨) જેવી ગંગા તીર્થરૂપ છે તેવું પુરૂષોત્તમાધિષ્ઠાનરૂપ અક્ષર છે અને (૩) જેવી ગંગા-દેવી છે તેવા પરપ્રહ્લ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ છે. તેથી પ્રહ્લ એક હોવા છતાં પ્રપંચરૂપ પ્રહ્લનું ધ્યાનાદિ કરવાથી કંઈ ફલ પ્રાપ્ત થતું નથી, પુરૂષોત્તમાધિષ્ઠાનરૂપ પ્રહ્લનું ધ્યાન દિ કરવાથી વિહિત ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે, પરંતુ ઉત્તમ શ્રીપુરૂષોત્તમની પ્રાપ્તિરૂપ સાયુજ્યાદિ ફલ માત્ર શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથીજ થાય છે. તેથી પ્રપંચ તથા જીવ સર્વ પ્રહ્લજ હોવા છતાં પ્રપંચનું ધ્યાનાદિ ન કરવું અને અન્ય દેવોની

ઉપાસના અથવા પૂજા નહિ કરતાં માત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી એજ યોગ્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણજ પરબ્રહ્મ છે.* જ્યારે પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણની સૃષ્ટિ કરવાની ઇચ્છા થાય છે ત્યારે અક્ષરમાંથી કાલ પ્રકટ થાય છે. કાલમાંથી પ્રકૃતિ અને પુરુષ ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રકૃતિમાંથી નારાયણ પ્રકટ થાય છે. નારાયણના મનમાંથી વિષ્ણુ પ્રકટ થાય છે, લલાટમાંથી રૂદ્ર પ્રકટ થાય છે, અને નાભિમાંથી કમલ નીકળે છે તેમાંથી બ્રહ્મા પ્રકટ થાય છે.+ તેથી વિષ્ણુ, રૂદ્ર, બ્રહ્મા બધાની શ્રી પુરુષોત્તમમાંથી ઉત્પત્તિ થાય છે. બ્રહ્મા સૃષ્ટિ રચે છે તેમાં દેવ, મનુષ્ય, હલકા જીવો, સ્થાવર વિગેરે થાય છે. આ પ્રમાણે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણજ આદિભૂતિ છે. તેથી અન્ય કોઈ દેવની સેવા નહિ કરતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવી એજ યોગ્ય છે.÷

પાઠ ૧૭ અન્યાશ્રયનિષેધ.

આપણે માર્ગ પુષ્ટિમાર્ગ છે. પુષ્ટિ એટલે ભગવાનની કૃપા. ભગવાનની કૃપાનો આ માર્ગ છે. આ માર્ગનો અધિકાર ગદ્યમંત્રથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગદ્યમંત્ર લેતી વખતે આપણે પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે અમે “ભગવાન કૃષ્ણ શ્રીગોપીજન-વલ્લભને (અમારા) દેહ, ઇન્દ્રિય, પ્રાણ, અંતઃકરણ અને તેઓના ધર્મે. દ્વારા, ગૃહ, પુત્ર, આસ, વિત્ત, આલોક અને

* પુષ્ટિપાઠાવલિ ભાગ ૧, પાઠ ૫

+ પુષ્ટિપાઠાવલિ ભાગ ૧ પાઠ ૬ ÷ તત્ત્વદીપ ૧-૧૪

પરલોક આત્મા સાથે ” સમર્પણ કરીએ છીએ. આ પ્રમાણે આપણે આ પદાર્થો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કર્યા ત્યારથી તે આપણા નથી, પરંતુ પ્રભુના છે એ આપણે લક્ષમાં રાખવું જ જોઈએ. આ પદાર્થો ગદ્યમંત્ર અથવા બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી આપણા નથી પરંતુ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણના છે. જે આપણા પદાર્થ નથી, તેનો ઉપયોગ આપણે આપણી સ્વેચ્છા પ્રમાણે કરી શકીએ નહિ તે સ્પષ્ટ જ છે, તેથી બ્રહ્મસંબંધ કરતી વખતે આ સર્વ પદાર્થો આપણે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કરેલ હોવાથી તે સર્વનો વિનિયોગ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં જ કરવો જોઈએ. આ સર્વ પદાર્થોનો ઉપયોગ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં જ કરવો જોઈએ. અન્ય કોઈ કાર્યમાં આ પદાર્થોનો ઉપયોગ આપણે કરી શકીએ નહિ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની સેવા વિના બીજા કોઈ કાર્યમાં આપણે આ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરીએ, શ્રીકૃષ્ણ વિના અન્ય કોઈ દેવની ઉપાસનામાં આ પદાર્થોનો ઉપયોગ કરીએ તો બ્રહ્મસંબંધ સમયે આપણે આ સર્વ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને સમર્પણ કરવાની જે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેનો ખાધ થાય એ સ્પષ્ટ જ છે. અઃવી રીતે અન્યાશ્રય કરતાં બ્રહ્મસંબંધ સમયે કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થાય છે. તેથી અન્યાશ્રય કદાપિ કરવો નહિ.

આ લોકમાં ધન, દેહ, પુત્ર વિગેરે સંબંધીઓ સંબંધી શોક, સ્પૃહા, પરિભવ, બોલ વિગેરે આપણને રહે છે.

અહંતામમતા આ સર્વનું કારણ છે. તે સર્વ દુઃખનું મૂલ છે. આમાંથી છૂટવા સર્વને અલય આપનાર ભગવાનના ચરણકમલનું વરણ કરવું જોઈએ, એટલે ભગવાનને આત્મ-નિવેદન કરી ભગવાનના વાસ્તવિક દાસ થવું જોઈએ. સર્વ લયમાંથી નિર્લય થવા ભગવાનના ચરણકમલનું વરણ કરવું.+ આત્મ નિવેદન કરી ભગવાનનું વરણ કરવું જોઈએ. જેમ કન્યા પોતાના ઇચ્છેલા પુરુષનેજ પોતાના પતિ તરીકે પસંદ કરે છે અને વર પશુ પોતાની ઇચ્છેલી કન્યાનેજ પોતાની સ્ત્રી તરીકે પસંદ કરે છે તેવીજ રીતે ભગવાન પણ જેનું વરણ કરે તેનેજ પોતાના દાસ તરીકે પોતાના સેવક તરીકે પસંદ કરે છે. આવી રીતે ભગવાન જેનું વરણ કરે તેજ ભગવાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે એમ શ્રુતિ પણ કહે છે. આપણે આત્મ-નિવેદન કરી ભગવાનને સ્વામી તરીકે સ્વીકારી તેમના દાસ થઈએ છીએ અને ભગવાન પોતાના દાસ અથવા સેવક તરીકે આપણા અંગીકાર કરે છે. જેમ વર અને કન્યા એકબીજાને પસંદ કરી લગ્ન સંબંધથી જોડાય છે તેમ ભગવાન અને ભક્ત એકબીજાને પસંદ કરી સ્વામિ-સેવક સંબંધથી જોડાય છે. જેમ લગ્ન થયા પછી વર સિવાય બીજા કોઈના વિનિયોગમાં કન્યા આવી શકે નહિ, એટલે જેમ પરણેલી સ્ત્રી પોતાના પતિ સિવાય અન્ય કોઈના વિનિયોગમાં આવી શકે નહિ તેમ આત્મનિવેદન થયા પછી

આત્મ-નિવેદન જેણે કરેલ છે તેવા ભક્ત શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્ય કોઈ દેવ વિગેરેનું હાસત્વ કરી શકે નહિ. આ દષ્ટાંત ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે અન્યાશ્રય દોષ વ્યભિચાર દોષ જેવો છે. જેમ સ્વૈરિણી સ્ત્રી ઉપર પતિનો પ્રેમ સંભવતો નથી તેમ અન્યાશ્રય કરનાર ભક્ત ઉપર ભગવાનની કૃપા સંભવતી નથી. લૌકિક પતિ પોતાની પત્નીના વ્યભિચારથી અજ્ઞાત હોય તો તેના ઉપર કદાચ પ્રેમ રાખે, પરંતુ ભગવાન સર્વજ્ઞ હોવાથી તે આપણે કરેલા અન્યાશ્રયથી અજ્ઞાત રહી આપણા ઉપર કૃપા રાખશે એવી આશા પણ વ્યર્થજ છે.

અન્યાશ્રય કરનારને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રમાં વિશ્વાસ નથી એ સ્પષ્ટજ છે, કારણકે અન્યાશ્રયનું મૂલ અવિશ્વાસ છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ સર્વશક્તિમાન છે*. ધન, પત્ની, પુત્ર, રૂપ વિગેરે લૌકિક પદાર્થો, પરલોક, જ્ઞાન, ભક્તિ જે કંઈ આપણે ભેઠતું હોય તે આપવા ભગવાન સમર્થ છે. કોઈ એવી ચીજ નથી કે જે આપણને પ્રાપ્ત કરાવવાની ભગવાનની શક્તિ ન હોય. આપણને જે વસ્તુ ભેઠતી હોય તે આપણને આપવા ભગવાન સમર્થ છે. જો આ આપણી માન્યતા દઢ હોય તો આપણે બીજા કોઈ દેવની ઉપાસના વિગેરે કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિના

+ શ્રીમદ્ભગવાદગીતાવિરચિત ગાયત્રીભાષ્ય.

* પુષ્ટિપાદાવલિ ભાગ પહેલો પાઠ ૨.

બીજા સર્વ દેવો પ્રાકૃત છે. તેઓ ભગવાનના અંશ અથવા વિભૂતિ અથવા કલા છે+. જે ભગવાનના અંશ વિભૂતિ અથવા કલા કરી શકે તે ભગવાન પોતે કરી શકે એમાં આશ્ચર્યજ શું? તેથી ધન, ધાન્ય વિગેરે ઔદિક, પારલૌકિક અથવા અલૌકિક કોઈપણ પદાર્થની પ્રાપ્તિ માટે આપણે ભગવાન વિના બીજા કોઈનો આશ્રય કરવાની જરૂર નથી. આ સિદ્ધાંતમાં આપણી દૃઢ શ્રદ્ધા હોય, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આપણે જોઈતા સર્વ પદાર્થ આપણને પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે અને આપણા જેવા સેવકોનું તે સદા હિતજ કરશે એવો આપણને દૃઢ વિશ્વાસ હોય તો તેમના વિના બીજા કોઈ દેવનો કોઈ રીતે આશ્રય કરવાની આપણને કાંઈ જરૂર નથી જ. તેથી જે અન્યાશ્રય કરે છે તેને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં દૃઢ વિશ્વાસ નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. અન્યાશ્રય કરનારને ભગવાનનો વિશ્વાસ નથી. અવિશ્વાસ મહાબાધક છે.* તેથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાં અવિશ્વાસ નહિ કરતાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો. ભગવાનમાં જેને દૃઢ વિશ્વાસ હોય તે કદાપિ અન્યાશ્રય કરશેજ નહિ.

+ શ્રીમદ્ભાગવત ૧-૩-૬થી ૨૮.

* જૂઓ પાઠ. ૧૧

પાઠ ૧૮. અનન્યભક્તિ.

અન્યાશ્રય ન કરવો એ પુષ્ટિમાર્ગનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. કદાપિ કોઈ સ્થલે અન્યાશ્રય નહિ કરતાં ભગવાનની ભક્તિ કરવી જોઈએ. પરદોષની પ્રાપ્તિ માટે, અથવા ભગવાનની કૃપા પ્રાપ્ત કરવા માટે, અથવા ખીજે હરકોઈ અર્થ પ્રાપ્ત કરવા માટે, (ભગવાનની) ભક્તિ વિના અથવા ભગવાન વિના જેને ખીજું કંઈ (સાધન) નથી તેઓ અનન્ય છે અને તેઓની ભક્તિ અનન્ય ભક્તિ છે +

અન્ય કોઈ દેવની પૂજા વિગેરે નહિ કરતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનીજ સેવા કરવી એજ સિદ્ધાંત હોવાથી શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, શ્રીમદ્ભાગવત વિગેરેમાં અન્યાશ્રયનો નિષેધ કરેલો છે અને ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ કરવાનોજ ઉપદેશ કરેલો છે. દૈવી પ્રકૃતિવાળા મહાત્માઓ અક્ષર વિગેરે કોઈમાં મન નહિ રાખતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનેજ ભૂતોના આદિ અને અવ્યય જાણી તેમનામાંજ મન રાખી તેમનીજ ભક્તિ કરે છે ÷ કોઈ ઘણેજ દુરાચારી હોય છતાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની અનન્ય ભક્તિ કરતો હોય, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ વિના ખીજા કોઈ દેવની પૂજા કે ભક્તિ નહિ કરતાં માત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનીજ ભક્તિ કરતો હોય તો તેને દુરાચારી નહિ ગણતાં સત્પુરૂષજ ગણવો કારણકે ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ કરવાનો તેનો નિશ્ચય ઉત્તમ છે. આ નિશ્ચયથી

+ શ્રીમદ્ભાગવત ૩-૨૫-૪૦ ઉપર શ્રીસુભોધિની.

÷ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૯. ૧૩

અદ્વૈતસમયમાંજ તેના સર્વ પાપનો નાશ થાય છે, તે ધર્માત્મા થાય છે અને તે સદાની શાંતિ અથવા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ભગવાનના ભક્તનો કદાપિ વિનાશ થતો નથી.

અક્ષર વિગેરે અન્ય કોઈમાં ચિત્ત નહિ રાખતાં માત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણમાંજ ચિત્ત રાખી તેમનું જે નિત્ય સ્મરણ કરે છે તેવા ભગવાનમાં નિત્ય અનુરાગ કરનાર યોગીને ભગવાન સંકેલાઈથી પ્રાપ્ત થાય છે. અક્ષર ભગવાનનું પરમ ધામ છે, તેથી પણ પર ભગવાન છે. તે માત્ર અનન્ય ભક્તિથીજ પ્રાપ્ય છે. અનન્ય ભક્તિ વિના કોઈ સાધનથી ભગવાનની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અક્ષર વિગેરે કોઈનું ચિત્ત નહિ કરતાં જેઓ માત્ર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનુંજ ચિત્ત કરી તેમનીજ સેવા કરે છે તેવા નિત્ય સેવા કરનાર ભક્તોના યોગ અને ક્ષેમ ભગવાન ચકાવે છે. આ લોકમાં જોઈતા સેવા માટે ઉપયોગી ધન, ધાન્ય, વસ્ત્ર, વિગેરે પદાર્થોનો લાભ તે યોગ; અને પરલોકમાં સદાનું શ્રેય અથવા મોક્ષ તે ક્ષેમ. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનીજ અનન્ય ભક્તિ કરનારને આ લોકમાં યોગ અને પરલોકમાં ક્ષેમ ભગવાન પોતેજ પ્રાપ્ત કરાવે છે. ભગવાને અર્જુનને વિશ્વરૂપનાં દર્શન કરાવ્યાં. આ દર્શન શ્રીર્જુન પોતાના ચક્ષુઓથી કરી શકે નહિ તેથી ભગવાને તે વિશ્વરૂપનાં

+અગવદ્ગીતા ૯-૩૦, ૩૧ ÷ ભગવદ્ગીતા ૯-૧૪, ૨૨

* શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૯-૨૨

દર્શન દરી શકે તે માટે તેને દિવ્ય ચક્ષુઓ આપ્યાં. ભગવાનનાં આવાં દર્શન વેદોથી, તપથી, દાનથી અથવા યજ્ઞ કરવાથી પણ થઈ શકતા નથી, પરંતુ ભગવાનની અનન્ય ભક્તિ કરવાથી અર્જુનને જે રૂપનાં દર્શન કરવા માટે દિવ્ય ચક્ષુઓની જરૂર પડી તે રૂપનું જ્ઞાન તે રૂપનાં દર્શન અને તે રૂપમાં પ્રવેશ પણ થાય છે.* ભગવાનની અનન્ય ભક્તિથીજ ગુણાતીત પણ થવાય છે†

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનું તાત્પર્ય પણ અનન્ય ભક્તિજ છે. આ શાસ્ત્રમાં ભગવાને અર્જુનને કર્મ, જ્ઞાન વિગેરે સર્વનો યોગ કરેલો છે. શાસ્ત્રને અંતે આ સર્વમાં ઉત્તમ શું છે એ ભગવાન પોતે દર્શાવે છે અને તે ઉત્તમ માર્ગ જવા અર્જુનને ઉપદેશ કરે છે. પ્રાણિમાત્રના હૃદયમાં ભગવાન રહેલા છે અને યંત્ર ઉપર રહેલા સર્વ પ્રાણીઓનું માયાથી શ્રમણ કરાવે છે. એ ભગવાનનેજ સર્વ ભાવથી શરણે જવા શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને યોગ કરે છે. એમ કરવાથી ભગવાનના પ્રસાદથી પરા શાંતિ અને શાશ્વતસ્થાનની પ્રાપ્તિ થશે એમ વચન આપે છે. આ ઘણું ગુહ્ય જ્ઞાન આપ્યું. પછી તેથી પણ ગુહ્ય ભગવાન પરમ ઉપદેશ આપે છે, અર્જુન ભગવાનને બહુ પ્રિય હોવાથીજ ભગવાન આ સર્વથી ગુહ્ય હિતકારી ઉત્તમ ઉપદેશ આપે છે. “મારામાં મન રાખનાર

* શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૧૧—૮, ૫૩, ૫૪

† શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ૧૪—૨૬

થા. મારો લક્ષ્ય થા, મારી સેવા કર. મને નમસ્કાર કર. તું મને પ્રિય છે (તેથી) હું તને સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી કહું છું કે તું (એમ કરવાથી) મનેજ પ્રાપ્ત કરીશ. સર્વ ધર્મેના સર્વથા ત્યાગ કરી મને એકલાને શરણુ આવ. હું તને સર્વ પાપોમાંથી છોડવીશ, શોક ન કર, ” ભગવાને ગીતાના સારરૂપ અર્જુનને આ ઉપદેશ કરેલ છે તે કોઈ સમયે પણ તપ નહિ કરનારને, અલક્ષ્યને, ભગવાનની સેવા ન કરતો હોય તેને અથવા ભગવાનનો દ્વેષ કરતો હોય તેને કહેવાનો નથી, પરંતુ ભગવાનમાં પરમલક્ષિત રાખી જે ભગવાનના લક્ષ્યને આ ઉપદેશ કરે તે જરૂર ભગવાનને પામે# એવો ઉત્તમ આ ઉપદેશ છે. આ ઉપદેશ ગીતાના સારરૂપ હોવાથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે આ વિષે ‘ન્યાસાદેશ’ લખેલો છે. અને તેના ઉપર શ્રીમત્પ્રભુચરણે વિવરણ લખેલું છે તેમાં આ ઉપદેશ વિસ્તારથી સમજાવ્યો છે. ભગવદ્ધર્મ વિનાના સર્વ ધર્મો, જે જે ધર્મેનું આચરણ કરવાની વિધિ કહેલી છે તે જૂઠા જૂઠા દેવોના ભજનરૂપ સર્વ ધર્મેના ત્યાગ કરી મારે એકને શરણુ આવ. અહિં અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરી અનન્ય લક્ષિતનો સ્પષ્ટ બોધ ‘ષર્ક’ ‘એકલાને’ શબ્દથી કરેલ છે તેથી ભગવદ્ગીતાનું તાત્પર્ય પણ શ્રી કૃષ્ણની અનન્ય લક્ષિત જ છે.

બ્રહ્મસૂત્રમાં પણ વ્યાસજીએ આજ ઉપદેશ કરેલો છે.

ભગવાનની પ્રાપ્તિ સર્વ કોઈને થતી નથી. પરંતુ જેનું ભગવાન વરણ કરે છે તેનેજ ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય છે. આવા ભક્તોના મનમાં સાધન અને ફલ તરીકે પણ ભગવાનજ સ્કુરે છે. ભગવાન વિના અન્ય કોઈ સ્કુરતુંજ નથી તેથી તેઓ અનન્ય છે. આવા અનન્ય ભક્તોનાજ ભગવાન અધિપતિ છે. પુરૂષોત્તમ અનન્ય ભક્તોનાજ અધિપતિ છે. ‘સર્વના અધિપતિ’ એમ શ્રુતિ કહે છે, પરંતુ અનન્ય ભક્તોનું આધિપત્ય ભગવાન પોતે કરે છે, બીજાઓનું આધિપત્ય વિભૂતિરૂપોથી કરે છે. તેથી શ્રીપુરૂષોત્તમ અનન્ય ભક્તોનાજ અધિપતિ છે.*

શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ સ્થલે સ્થલે અનન્યભક્તિનુંજ ઉત્તમપણું દર્શાવેલું છે. અશ્વત્થામાએ દ્રૌપદીના પુત્રોને મારી નાખ્યા તેથી તેના માથામાંથી અર્જુને મળિ કાઢી લીધો. ત્યારપછી ભગવાને ધૃતરાષ્ટ્ર, ગાંધારી વિગેરેનું સાન્ત્વન કરી યુધિષ્ઠિરને રાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવી તેનો યશ વધારી દ્વારકા જવા તૈયારી કરી એટલામાં અશ્વત્થામાના બાણના ભયથી વિદ્વલ થએલી ઉત્તરા આવી અને પોતાના ગર્ભનું રક્ષણ કરવા ભગવાનને તેણે પ્રાર્થના કરી. તે સમયે પાંચ પાંડવોએ પણ પોતાની સામે પાંચ બાણ ભેંચ્યા. આ પાંડવો અનન્ય વિષયવાળા હતા. તેમના ચિત્તમાં ભગવાનજ હતા. ભગવાન વિના અન્ય કોઈ વિષય તેમના ચિત્તમાં નહોતો. તેઓ

ભગવાનના ભક્ત હતા. તેથી ભગવાને પોતાના અસ્ર સુદર્શન ચક્રથી તેમનું રક્ષણ કર્યું. સુદર્શન ચક્ર અલાતચક્ર પેઠે પાંડવો અને તેમની સામેના બાણો વચ્ચે ભમવા મંડ્યું તેથી પાંડવોનું રક્ષણ થયું. ભગવાને આવી રીતે બુદ્ધિપૂર્વક એટલે વિચારીને પાંડવોના ચિત્તમાં ભગવાન વિના અન્ય કોઈ વિષય નહિ હોવાથી અને તેઓ પોતાના ભક્ત હોવાથી તેમનું રક્ષણ કર્યું* અને ઉત્તરાના ગર્ભનું પણ રક્ષણ કર્યું.

અન્યભાવને તણ ભગવાનના પાદમૂલને જે કોઈ ભજે છે તેનાથી જેમ તેમ જે કાંઈ વિકર્મ થાય તે તેના હૃદયમાં રહેલા ભગવાન પરમેશ્વર હરિ દૂર કરે છે+ ભગવાનનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણીને અથવા જાણ્યા વિના જે ભગવાનની અનન્યભાવથી ભક્તિ કરે છે તેજ ઉત્તમ ભક્ત છે÷ તેથીજ ભગવાન ઉદ્ધવને ચોદના, પ્રતિચોદના, પ્રવૃત્ત, નિવૃત્ત, શ્રોતવ્ય, શ્રુત સર્વનો ત્યાગ કરી સર્વ દેહીઓના આત્મા પોતાને એકનેજ સર્વાત્મભાવથી શરણે આવવા આજ્ઞા કરે છે અને તેમ કરવાથી તેને કોઈનો ભય રહેશે નહિ એમ પણ વચન આપે છે.* આ ઉપદેશ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં અંતે અર્જુનને ઉપદેશ કર્યો તેવોજ છે. ઉદ્ધવ પણ ભગવાન સાથેના

x શ્રીમદ્ભાગવત ૧-૮-૧૨ ઉપર સુખોદિની.

+ શ્રીમદ્ભાગવત ૧૧-૫-૪૨.

+ શ્રીમદ્ભાગવત ૧૧-૧૧-૩૩.

* શ્રીમદ્ભાગવત ૧૧-૧૨-૧૪, ૧૫.

સંવાદને અંતે ભગવાનને એવીજ પ્રાર્થના કરે છે કે હે મહાયોગી ! મને એવી આજ્ઞા કરે કે જેથી આપના ચરણકમલમાં મારી અનપાયિની (દૃઢ) પ્રીતિ થાય. x

નન્દ વિગેરેના અંખિકાયાત્રાના પ્રસંગથી પણ અનન્યતાની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે. નન્દ વિગેરે ગોપો પ્રતિવર્ષ અંખિકા જતા નહતા, પરંતુ એકવાર ધર્મબુદ્ધિથી પગે ચાલીને નહિ, પરંતુ કૌતુક થવાથી ગાડે બેસીને પશ્ચિમમાં અર્બુદાચલ પાસે અંખિકાતીર્થ ગયા. ત્યાં સરસ્વતીમાં સ્નાન કરી પોતે પશુપાલક હોવાથી પશુપતિની અને અંખિકાની પૂજા કરી, અને કોઈપણ ફલની ઇચ્છા વિના માત્ર દેવ પોતાની ઉપર પ્રસન્ન થાય તે માટે બ્રાહ્મણોને ગાય, સોનું, વસ્ત્ર, મધુ અને મિષ્ટાન્નનું દાન કર્યું અને તે રાત્રે અન્તઃ શુદ્ધિ માટે સરસ્વતીના જલનુંજ પાન કરી સરસ્વતીના તીરેજ રહ્યા. આ પ્રમાણે તેઓએ સર્વ ધર્મસંપત્તિ કરી એટલે તેમનામાં ભગવદ્ભાવ હતો તે તિરોહિત થયો. તેથી કોઈ ઘણા ભૂખ્યા મોટા અજગરે અકસ્માત ત્યાં આવી નંદને ગળ્યા. ગોપાલોએ એકદમ ડીરી તેને સળગતી મશાલોથી બાળવા માંડ્યો છતાં તેણે નંદને છોડ્યા નહિ, એટલે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પધારી તેને ચરણસ્પર્શ કર્યો. ભગવાનનો ચરણસ્પર્શ થતાં તેનો અજગરનો દેહ જતો રહ્યો અને ઉત્તમ દેવતાનો દેહ તેને પ્રાપ્ત થયો અને નંદજનું

હુઃખ દૂર થયું * આવી રીતે નન્દે અને ઉપનંદ વિગેરે ગોપો
જે સદા ભગવાનની સમીપ રહેતા હતા અને જેમનો
ભગવાને ઉદ્ધાર કર્યો હતો તેઓએ ધર્મબુદ્ધિથી નહિ,
પરંતુ માત્ર કૌતુકથીજ અંબિકાતીર્થ જઈ કાંઈપણ ફલની
ધૃષ્ટિ વિના માત્ર દેવ પોતાની ઉપર પ્રસન્ન થાય તે માટે
જ પશુપતિ અને અંબિકાની પૂજા કરી તો તેમને પણ
હુઃખ આવી પડ્યું અને નંદને અજગરે ગળ્યા, અને તે હુઃખ-
માંથી મુક્ત થવાના તેઓના સર્વ પ્રયાસ વ્યર્થ થયા. જ્યારે ભગ-
વાને પોતે પધારી તેઓને હુઃખમાંથી મુક્ત કર્યા ત્યારેજ
તેઓનું હુઃખ દૂર થયું. તેથી અન્યાશ્રય કરવાથી સર્વથા
હુઃખજ પ્રાપ્ત થાય છે.

પાઠ ૧૯. ગોપિકાઓની અનન્યતા.

ભગવાનના ઉત્તમ અનન્યભક્ત ગોપિકાઓજ છે.
ભગવાનનું ગાન સાંભળી ગોપિકાઓ ભગવાન પાસે વનમાં
ગઈ. ભગવાને તેમને ઘેર જવાનો ઉપદેશ કર્યો તે તેઓને
ન રૂચ્યો, કારણ કે રમાને સુખ આપનાર ભગવાનના પાદ-
તલનો જ્યારથી તેઓને સ્પર્શ થયો હતો ત્યારથી ખીજ
કેઈની પાસે તે રહી શકતા નહતા. ભગવાનનો સાક્ષાત્
ચરણસ્પર્શ દુર્લભ છે પરંતુ જ્યાં ભગવાનના ચરણકમલનો

*શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૩૧-૧ થી ૫ અને ૧૮ શ્રીસુબો-
ધિનીના આશય સહિત.

પ્રતિબિંબ પડે તે ‘ પાદતલ ’ કહેવાય છે. આ ભગવાનનું પાદતલજ રમા (લક્ષ્મીજી) ને પણ સુખ આપનાર છે. આ ભગવાનનું પાદતલ રમાના હૃદય ઉપર પડતાં તેમને હૃદય-માંજ સુખ થયું. ભૂમિ ઉપર રહેનાર ગોપિકાઓના હૃદય ઉપર પાદતલ આવતું નથી, પરંતુ પાદતલનો તેમને માત્ર સ્પર્શજ થયો. ત્યારે તેઓએ વિચાર્યું કે લક્ષ્મીજીએ તપથી અને ચાંચલ્યનો ત્યાગ કરવાથી એ પાદતલની પ્રાપ્તિ કરી છે તો આપણે પણ ચાંચલ્યનો ત્યાગ કરી આ પાદતલમાંજ રહીએ. ભગવાનને અરણ્યજનો પ્રિય છે. અરણ્યમાં કોઈનો સંગ હોતો નથી. તેથી સંગનો ત્યાગ કરી પાદતલમાંજ રહીએ આવો વિચાર થયો, ત્યારથી ભગવાનની પ્રાપ્તિ થાય તે માટે બીજા કોઈની સમક્ષ ગોપિકાઓ રહી શકતા નહતા; કારણ કે જે અમુક ભાવનો ધાતક હોય તેની પાસે તે ભાવ થતાં રહી શકાય નહિ. જેમ દેહના અભિમાનવાળો માણસ વાઘ પાસે રહી શકતો નથી, કારણ કે વાઘ દેહનો ધાતક છે; તેમ ભગવદ્દીય જેનામાં ભગવદ્ભાવ ન હોય તેની પાસે રહી શકતા નથી, કારણ કે જો એવી રીતે રહે તો જેનામાં ભગવદ્ભાવ નથી તે તેમના ભગવદ્ભાવનો નાશ કરે. તેથી ગોપિકાઓ અન્યની સમીપ રહી શકતા નહતા. આવી સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તેઓ જોતા હતા ત્યારે અન્ય દેવ વિગેરેના સ્થાને જવાનું અથવા તેમને દેવ તરીકે માનવાનું તો સંભવેજ ક્યાંથી ? તેઓ લક્ષ્મીજીની

પેઠે અનન્યજ હતા.* તેઓને ભગવાનના ચરણકમલની રજની પ્રાપ્તિ થઈ હતી. લક્ષ્મીજીને ભગવાનના અંતઃકરણમાં સ્થાન મળ્યું હતું છતાં તેમને ભગવાનના ચરણની રજની ઇચ્છા થઈ, કારણકે તેમને ચિંતા હતી કે અહિં કોઈ ખીબનો સ્પર્શ થશે તો હું શું કરીશ? લક્ષ્મીજી પોતાની તરફ જુઓ તે માટે પ્રજ્ઞા વિગેરે સર્વ ખીબ દેવો તપ કરતા હતા કારણકે લક્ષ્મીજી તેમના ઉપર કૃપાદષ્ટિ કરે તોજ તેમના પુરુષાર્થ સિદ્ધ થાય. આ પ્રમાણે ઘણા દેવો લક્ષ્મીજીની પ્રાર્થના કરતા હતા તેથી તેમને ભય થયો કે આમાંથી કોઈ ઘણું તપ કરીને કોણ જાણે શું કરશે? તેથી જો કે ભગવાનના અંતઃકરણ ઉપર પોતાનું સ્થાન હતું તોપણ આ દેવોથી પોતાનું નક્ષણ થાય તે માટે લક્ષ્મીજીએ ભગવાનના ચરણકમલની રજની કામના કરી, કારણકે ભગવાનના ચરણકમલની રજની કામના થતાં અન્ય કોઈની હીતિ રહેતી નથી. ચરણરજ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તો એવા ભયનો સંદેહ પણ રહેતો નથી. તેથી જેને ચરણરજ પ્રાપ્ત થાય તે અનન્યજ છે. ગોપિકાઓને પણ ભગવાનની ચરણરજની પ્રાપ્તિ થઈ હતી.+

ગોપિકાઓના વિકલ વચન સાંભળી ભગવાને હાસ્ય કરી તેમને રાસ રમાડ્યા. સંયોગરસનો અનુભવ

*શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૨૬-૩૬ શ્રીસુખોદિની સહિત

+શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૨૬-૩૭ શ્રીસુખોદિની સાથે

કશવી વિપ્રયોગનો અનુભવ કરાવવા તેમનામાં માન મૂક્યું. તેમને સૌભગમદ અને માન થતાં ભગવાન અન્તર્ધાન થયા. ગોપિકાઓએ ભગવાનને શોધવા પ્રયાસ કર્યા. તે સર્વ નિષ્ફલ થતાં રૂઢન કરી દીનતા દર્શાવી એટલે ભગવાન તેઓની મધ્યે પ્રકટ થયા. ભગવાનને ગોપિકાઓએ પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રોનું આસન કરી બેસાડી પ્રશ્ન કર્યો કે કેટલાક ભજનારને ભજે છે, કેટલાક નહિ ભજનારને ભજે છે અને કેટલાક ભજનાર તથા નહિ ભજનાર હિલચાલે ભજતા નથી એ ત્રણેનું ફલ શું એ અમને કહો. ભગવાન આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપે છે. તેમાં કહે છે કે ભજનારને તેમજ ન ભજનારને નહિ ભજનાર ચાર પ્રકારના છે (૧) આત્મારામ (૨) આસકામ (૩) અકૃતજ્ઞ (૪) ગુરુદ્રોહી. (૧) એ આત્મા-માંજ રમણ કરે છે તેને દેહ વિગેરેની અપેક્ષા નથી. તેથી જ તેમના દેહને ભજે છે તેને તે ભજન ગણુતાજ નથી. તેમજ પોતે તેવા ભજન કરનારનું ભજન કરવા માટે પોતાના દેહને સાધન પણ માનતા નથી. તેથી તેઓ કેવી રીતે ભજે ? (૨) આસકામ. જેઓના સર્વ કામ પ્રાપ્ત થએલા છે. તેઓને કાંઈ અપેક્ષાજ નથી. જેણે ભોજન કરેલું છે તેને કહીએ કે 'ભોજન કરો,' તો તે ભોજન કરવા અવૃત્ત થાય નહિ. તેમજ તેને કહીએ કે 'ભોજન ન કરો,' તો તે માત્ર વસ્તુસ્થિતિનો અનુવાદ થયો અને એ કહેલું પણ વ્યર્થજ છે. આવા આસકામ હોય તેને ભજન કરનાર અથવા નહિ

ભજન કરનાર કોઈને ભજવાનું કાંઈ કારણ નથી. (૩) અકૃતજ્ઞ, પોતા ઉપર કોઈ ઉપકાર કરે તે ન ભણનાર. આવા માણસો પોતે પ્રત્યુપકાર કરવા સમર્થ હોય તોપણ તે તેમ કરતા નથી, કારણ કે પોતાના ઉપર કોઈએ ઉપકાર કર્યો તેવું તેમને લાન નથી. (૪) પોતાના ઉપર કોઈએ ઉપકાર કર્યો એવું લાન હોય અને પ્રત્યુપકાર કરવાનું સામર્થ્ય હોય છતાં તેમ ન કરે તે ગુરૂદ્રોહી છે. જે કોઈ પોતાનો પુરૂષાર્થ સિદ્ધ કરી આપે તે ગુરૂ છે, તે પૂજ્ય છે. તે કોઈવાર આપત્તિમાં આવે અને પોતામાં તે આપત્તિ દૂર કરવાની શક્તિ હોય છતાં તેની દરકાર ન કરે તો તેણે તેનો દ્રોહજ કર્યો ગણાય. તેથી તે ગુરૂદ્રોહી છે. આ ચાર ભજનારને પણ ભજતા નથી તો પછી ન ભજનારને તો ભજેજ શેના ?

ગોપિકાઓએ ભગવાનનું ભજન કર્યું છતાં ભગવાન અંતર્ધાન થયા. તેથી આ ચાર પૈકી કયા પ્રકારમાં ભગવાનનો સમાવેશ થાય ? ભગવાનનો (૧) આત્મારામમાં સમાવેશ ન થાય, કારણ કે અન્તર્ધાન થયાં પહેલાં ભગવાને તેઓને રાસ રમાડ્યા હતા. (૨) આત્મકામમાં પણ તેમનો સમાવેશ ન થાય કારણ કે પ્રથમ ભગવાને તેમને રમાડવાની પ્રવૃત્તિ કરી હતી. એકવાર એવી પ્રવૃત્તિ કર્યા પછી તૃપ્તિ થાય તોપણ ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી. આત્મકામ હોય તે પ્રથમજ રાસ રમાડવા કેમ તૈયાર થાય ? (૩)

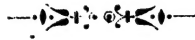
ભગવાન અકૃતજ્ઞ પણ ન હોઈ શકે, કારણ કે જે સર્વજ્ઞ છે તે કોઈ વાતથી અજ્ઞાણ કેમ હોય ? છતાં કોઈવાર ફલદાતા મોટા પુરૂષો પોતાના ઉપર કરેલા ઉપકારો ભૂલી જાય છે તેવા ભગવાન હશે અથવા શુદ્ધોદી હશે એવી શંકા થાય તે દૂર કરવા ભગવાન કહે છે કે મારું ભજન કરનાર જન્તુઓને પણ મારું ભજન તેઓ ચાહુ રાખ્યા કરે તે માટે હું ભજતો નથી. હું જીવ નથી, પણ ભગવાન છું. તેથી આ ચાર પૈકી કોઈ પ્રકારમાં મારો સમાવેશ થતો નથી. હું રામ છું, આત્મા-રામ નથી, કારણ કે આત્મા વિના મારે કોઈ બીજો પદાર્થ જ નથી. આત્મા ઉપરાંત જેને દેહાદિ હોય અને જે દેહાદિની ઉપેક્ષા કરી કેવલ આત્મામાં રમણ કરતો હોય તે ‘આત્મારામ’ કહેવાય. હું આત્મારામ પણ નથી, કારણ કે મારે કામજ નથી. જેને કામ હોય અને પછી તે કામ પ્રાપ્ત થાય તે ‘આત્મારામ’ કહેવાય. તેથી જીવની પેઠે મારો વિચાર ન કરો. મારી વ્યવસ્થા જીદીજ છે. જે માણસો તો શું પણ જે જન્તુઓ પણ મારું ભજન કરે છે તેઓનું હું એટલા માટે ભજન કરતો નથી કે તેઓ મારું ભજન કર્યાજ કરે. જેમ કોઈ નિર્ધનને ધન પ્રાપ્ત થાય અને પછી તે ગૃમાવી દે ત્યારે તે પ્રાપ્ત કરેલા ધનના વિચારમાંજ રચ્યો પચ્યો રહે અને તેને બીજા કોઈ પદાર્થનું જ્ઞાન ન રહે, તેમ હું ગોપિકાઓને પ્રથમ પ્રાપ્ત થાઉં અને પછી

તિરોહિત થાઉં તો તેઓ મારું ભજન કર્યા કરે અને પ્રપંચનું સ્મરણ પણ ન કરે. તેટલા માટે હું અન્તર્ધાન થયે હોતો.

આ પ્રમાણે સામાન્યરીતે મર્યાદા માર્ગીય ભક્તોના સંબંધમાં પોતાનું ભજન કરનાર ભક્તનું તે ભજન કર્યાજ કરે તેવા હેતુથી ભગવાન ભજન કરતા નથી; પરંતુ ગોપિકાઓ ભગવાનનું ભજન કર્યાજ કરે તે માટે ભગવાનને તેમનું અભજન કરવાની જરૂર હતી, તેમજ રાત્રિએ અરણ્યમાં ગોપિકાઓનું રક્ષણ કરવા માટે તેમનું ભજન કરવાની પણ જરૂર હતી. આ ભજન અને અભજન ઉભય ભગવાન પરાક્ષ રહી ભજન કરે તો સિદ્ધ થાય. તેથી ભગવાન પરાક્ષ રહી ગોપિકાઓનું ભજન કરવા તિરોહિત થયા હતા. સામાન્ય રીતે ભગવાન ભક્તનું ભજન કરતા નથી, પરંતુ ગોપિકાઓનું ભજન કરવાનું કારણ એ કે ગોપિકાઓએ ભગવાનને માટેજ લોક વેદ અને સગાંઓનો ત્યાગ કર્યો હતો. લોક, વૈદિક આર્યા. માર્ગ અતે પતિપુત્ર વિગેરે સગાંઓનો ત્યાગ કરવો કઠિન છે. ભગવાન મળ્યા પછી નહિ, પરંતુ ભગવાનને મળવાની ઇચ્છાથીજ તેઓએ આ સર્વનો ત્યાગ કર્યો હતો. આ પ્રમાણે સર્વનો ત્યાગ કરી ભગવાનને શરણે જાય તેવા અનન્ય ભક્તોનું ભગવાન અવશ્ય પાલન કરેજ. ‘અનન્યોનું પાલન કરવું’ એ યોગ્યજ છે. તેથી ભગવાન આવી રીતે પરાક્ષ રહી ગોપિકાઓનું ભજન કર્યા કરતા હતા.

લગવાન ગોપિકાઓનું લજન કર્યા કરતા હતા એટલુંજ નહિ, પરંતુ ગોપિકાઓની અનન્ય લક્ષિત તુલ્ય પ્રત્યુપકાર કરવાનું લગવાનથી પણ થઈ શકે તેમ નથી એમ લગવાન પોતેજ કહે છે. ગોપિકાઓની નિર્દુષ્ટ અથવા અનન્ય લક્ષિતનો પ્રત્યુપકાર બ્રહ્માના આયુષ્યથી, અથવા મન્વન્તર જેટલા આયુષ્યથી અથવા શાનીઓના અનન્ત આયુષ્યથી પણ લગવાનથી થઈ શકે તેમ નથી. કારણ કે લજન અને પ્રત્યુપકાર જૂદી જૂદી જાતના છે. ગોપિકાઓ કરે છે તે લજન કપટરહિત છે. લગવાન સકપટ અથવા કપટયુક્ત લજન કરે છે, કારણ કે સત્ય લજન એ જીવનોજ ધર્મ હોઈ લગવાનથી થઈ શકેજ નહિ. તેથી ગોપિકાઓના લજનનો લગવાનથી પ્રત્યુપકાર કદાપિ થઈ શકેજ નહિ, કારણ કે અદ્ય જલની તુલ્ય ગમે તેટલાં અધિક ઝાંઝવાના જલ થઈ શકેજ નહિ. તેમાં પણ ગોપિકાઓનું લજન અનુત્તમ છે, કારણ કે તેઓએ ગૃહની શૃંખલાઓ તોડી લગવાનનું લજન કર્યું ગૃહની શૃંખલા દુર્જર છે. માણસ વૃદ્ધ થાય પણ તેનો બંધ કરનાર આ શૃંખલા જીર્ણ થતી નથી. આવી દુર્જર ગૃહ શૃંખલા તોડી તેઓએ લગવાનની લક્ષિત કરી. બહારની શૃંખલા તણ પણ શકાય પરંતુ ચારે તરફથી બંધ કરનાર ગૃહની શૃંખલા તણ પણ શકાય નહિ. છતાં જે પતિ પુત્ર વિગેરેએ પોતાના કાર્ય માટે

તેઓને મંધનમાં રાખ્યા હતા તેઓના સર્વ અર્થ અને પોતાને તેમણે ભગવાનને સમર્પણ કર્યા. આતું અલૌકિક કાર્ય કરનાર ભક્તો ગોપિકાઓજ છે. આવી રીતે અનન્ય ભક્તિ કરે તેનું ભગવાન પાલન કરે અને પ્રત્યુપકાર કરવા પોતાનું સર્વથા અસામર્થ્ય જણાવે છે.* આ ભક્તિ ઉત્તમોત્તમ છે. તેથી ઉદ્ધવ પણ ગોપિકાઓએ પ્રવર્તાવેલી ભક્તિને અનુત્તમ કહે છે.x

---

* શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૨૯-૧૯ થી ૨૨ શ્રીસુબોધિની સાથે

x શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦ ૪૪-૨૫

શ્રીગોકુલેશચંદરત્નમાલાના નીચેના પુસ્તકો

અમારે ત્યાંથી મળશે.

- ૧ વિદ્ય-મંડન અથવા વિદ્યાનોતું ભૂખણ.
- ૨ ભક્તિપ્રકરણ.
- ૩ ભરતચિનીમઢીઆકલક.
- ૪ શ્રીચલ્લભવંશસ્વરૂપનિરૂપણ.
- ૫ પુષ્ટિપાઠાવલિ ભાગ ૧

— ઓચ્છવલાલ ગોપાલદાસની કું.

કૃષ્ણરાજગઢી, મૂલજી જેઠા મારકીટ, મુંબઈ નં. ૨

મુદ્રણસ્થાન : 'વસંત' મુદ્રણાલય

મુદ્રક : ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા

ધીકાંટા રોડ : : અમદાવાદ.
